

Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta

Ústav pro archeologii

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Michal Mrva

Sídelné súvislosti najstaršej vidieckej sakrálnej architektúry západne od Prahy

The settlement context of the oldest rural sacral architecture west of Prague

Sídelní souvislosti nejstarší venkovské sakrální architektury západne od
Prahy

Praha 2014

Vedúci: Prof. PhDr. Jan Klápšte, CSc.

Moja vďaka patrí v prvom rade vedúcemu práce Prof. PhDr. Janu Klápštemu, CSc. za hodnotné rady a vedenie, taktiež Mgr. Janu Hasilovi, za podklady a cennú pomoc pri GISovom aspekte tejto práce.

Ďakujem aj svojim spolužiakom, hlavne za kolegiálnu v našej spoločnej situácii.

Ale predovšetkým musím poďakovať svojej rodine za neotrasiteľnú oporu a neutíchajúcu podporu za každých okolností.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V ... dne ... podpis

Jazyková poznámka:

Práca je vypracovaná v Slovenskom jazyku. Niektoré výrazy a názvy ostávajú ale nepreložené. Jedná sa predovšetkým o pomenovania náboženských výjavov, svätcov a zasvätení, vlastné mená a typické názvy a niektoré stavebné pojmy. Cieľom tejto nekonzistencie je zachovať charakteristické a známe názvy bez prinášania nových pojmov do problematiky.

Sídelní souvislosti nejstarší venkovské sakrální architektury západně od Prahy

Predkladaný text je v prvom rade sumárom zachytených sakrálnych stavieb spred roku 1300 vo vybranom regióne západne od Prahy. Zaznamenané stavby sú stavebne popísané a umiestňované do priestorového a dejinného kontextu. Súčasťou práce je rozbor ich štatisticky sledovateľných vlastností.

Raný Středověk - sakrální architektura - venkovské osídlení - empory - střední Čechy-západ

The settlement context of the oldest rural sacral architecture west of Prague

The presented text is primarily summary of recognized sacral structures from before year 1300 in selected area west of Prague. Recorded structures are being described and placed into spatial and historical context. Paper includes analysis of statistically perceivable attributes of these structures.

Early middle ages - sacral architecture - rural settlements - matronaea - central Bohemia-west

OBSAH

1. Úvod	8
2. Dejiny bádania o cirkevnej architektúre raného stredoveku v Čechách.....	9
3. Nástup kresťanstva v Čechách.....	10
3.1. Prvé stopy kresťanstva na českom území.....	10
3.2. Kresťanstvo v Čechách po páde Veľkej Moravy.....	12
3.3. Zriadenie pražského biskupstva a boje biskupov so svetskou mocou.....	13
3.4. Zhrnutie	17
4. Vývoj cirkevnej správy na území Čiech.....	18
4.1. Veľkofarská organizácia.....	18
4.2. Arcidiakonská a dekánska sústava.....	21
5. Fenomén vlastníckych kostolov	23
5.1. Definícia termínu.....	23
5.2. Pôvod a právne vymedzenie.....	23
5.2.1. Regália a spolia.....	24
5.3. Stavebné špecifikum tribúnového kostola - tribúna.....	26
5.3.1. Funkcie tribún	27
5.3.2. Komunikačná a užívateľská schéma tribúny.....	27
5.3.3. Typológia tribún	28
5.3.3.1. Westwerk	29
5.3.3.2. Vežová tribúna.....	29
5.3.3.3. Pavlačová tribúna.....	30
5.3.3.4. Kombinovaná pavlačovo-vežová tribúna	30
5.3.4. Najstaršie tribúny.....	30
6. Vývoj a podoba stavebnej tradície v Čechách.....	31
6.1. Predrománska architektúra.....	31
6.2. Karolinský sloh.....	31
6.3. Ottonský sloh.....	32
6.4. Vlastný románsky sloh.....	32
6.5. Neskororománsky a prechodný sloh.....	33
6.6. Raná Gotika.....	34
7. Úloha kostolu v krajine.....	36
8. Vymedzené územie.....	39

8.1. Geomorfológia a geológia oblasti.....	39
8.2. Pedológia.....	40
8.3. Hydrológia	41
9. Analýza zozbieraných dát.....	42
9.1. Nadmorská výška.....	42
9.2. Vzdialenosť od vodného toku.....	43
9.3. Priestorový vzťah k obci.....	44
9.4. Prepojenie s archeologickými nálezmi.....	44
9.5. Výška desiatku.....	46
9.6. Datovanie stavieb.....	47
10. Záver.....	48
11. Katalóg.....	49
11.1. Vybrané „Medailónkové“ lokality.....	49
11.2. Ostatné sledované lokality.....	70
11.3. Lokality v nevidieckych sídelných kontextoch.....	100
12. Pramene a literatúra	101
13. Prílohy.....	106

1. Úvod

Kostoly, objavujúce sa na českom vidieku už od 11. storočia, sú tu najvýznamnejšími a často i jedinými reliktnami ranostredovekého osídlenia.

Vidiecke emporové kostoly tvoria významný fenomén cirkevnej architektúry a Čechy patria k oblastiam s najpočetnejším výskytom týchto stavieb v Európe. Historické a umeleckovedné bádanie im dlhodobo venuje značnú pozornosť, ale fakt, že súborné práce na túto tému sú už staršieho datovania a že stavebno-historické prieskumy konštantne prehlbujú znalosť jednotlivých stavieb a rozširujú ich počet vytvára priestor pre aktuálnu sumarizáciu tejto problematiky.

Ambíciou tejto práce zďaleka nie je pokryť celé územie Českej republiky, Vybraným regiónom je územie rozkladajúce sa na západ od Prahy zasahujúce i časti Prahy a okresov Praha-západ, Beroun, Kladno, Mělník a Rakovník, s popisom prírodných podmienok oblasti (podrobnejšie v kapitole 8. *Vymedzené územie*).

Po krátkom načrtnutí dejín bádania o problematike popisuje práca spoločenský a organizačný kontext výskytu kostolov na vidieku.

Dalšou otvorenou témou je popis fenoménu vlastníckej cirkvi s charakteristikou jej dominantného hmotného prejavu - empory s uvedením jej vývoja a typológie. Pre úplnosť je ešte rozpracovaná problematika vývoja architektúry v Čechách a Popis úlohy kostola v ranostredovekej sídelnej schéme.

Integrálnou súčasťou práce je katalóg románskych a ranogotických stavieb na tomto vybranom území. Rozborom dát z katalógu sa zaoberá kapitola 9. *Analýza zozbieraných dát*. Vybrané boli predovšetkým ľahko kvantifikovateľné a univerzálne atribúty stavieb a ich kontextov. Pre nevyrovnanú mieru poznania jednotlivých stavieb sú tieto atribúty predovšetkým geografického charakteru.

2. Dejiny bádania o cirkevnej architektúre raného stredoveku v Čechách

Vidiecke kostoly sa dostávajú do hľadáčiku bádateľov už v 19. storočí. Nielen sumarizačnú hodnotu má dodnes *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*, vydávaný v priebehu rokov 1897–1937. Tento katalóg pamiatok popisuje predovšetkým dobovú podobu pamiatok ale popri tom zaznamenáva aj ich históriu. Cirkevno-správne delenie sleduje Antonín Podlaha vo svojom sedemzväzkovom diele *Posvátná místa království Českého* vydávanom v rokoch 1907-1911. (Podlaha 1907-1911.)

Špecificky rotundami sa zaoberali vo svojich prácach z medzivojnového obdobia Karel Guth (Guth 1924-1925) a Vojtěch Birnbaum (Birnbaum 1926-1927).

Druhý zmieňovaný sa ale do dejín bádania zapísal predovšetkým svojou prácou *Románské emporové kostely v Čechách* z roku 1929 (Birnbaum 1929), kde sa ako prvý programovo zaoberal problematikou kostolných tribún. Vo svojej práci rozdelil Birnbaum tribúny nielen na základe stavebnej podoby ale predovšetkým podľa účelu do. Rozlišuje tu tribúny kláštorné, meštianske, síce zastúpené len jediným príkladom a napokon najpočetnejšie vidiecke. Birnbaum bol taktiež prvý, kto prepojil prítomnosť tribún v kostoloch s možnosťou existencie panských sídel v ich blízkosti.

Na Birnbaumovo bádanie nadviazal Václav Mencl predovšetkým svojim dielom *Panské tribuny v naší románské architektuře* z roku 1965 (Mencl 1965). I on prisudzoval emporové kostoly prítomnosti šľachty na vidieku, zároveň tak vysvetľuje riedky výskyt kostolov na majetkoch cirkevných inštitúcií. Mencl tu tiež prisudzuje tribúnam ďalší účel ako súkromným kaplnkám vlastníka, vybavených vlastným oltárom. Prvú a vo svojej dimenzii zatiaľ aj poslednú systematizačnú prácu o románskej architektúre prináša Anežka Merhautová v roku 1971 (Merhautová 1971)

Problematiku z pohľadu výskumu dvorcov rozvíja Antonín Hejna (Hejna 1977; Hejna 1978), ktorý závery o existenciách, na hradiskách nezávislých, dvorcov už od 11. storočia dokladá výsledkami vykopávk z lokalít dodnes kľúčových pre poznanie problematiky počiatku panských sídel. Sú nimi Týnec nad Sázavou, Chvojen u Benešova a Vroutek u Podbořan.

Práce, prevládajúce v súčasnosti sú úzko tematicky zamerané, nekladúce si spravidla ambície ku všeobecne platným záverom.

3. Nástup kresťanstva v Čechách

3.1. Prvé stopy kresťanstva na českom území

Nové náboženstvo spravidla preniká do existujúcej kultúry len pozvoľna a neochotne a nástup kresťanstva na slovanské územie nemohol byť výnimkou, navzdory zjednodušujúcim výpovediam cirkevných prameňov. Dôraz cirkvi skôr na plošné a symbolické prijatie viery prostredníctvom hromadného krstu oproti dôslednej vierouke tento stav ešte prehlboval. Kristus tak mohol v prvej fáze christianizácie pôvodné božstvá skôr dopĺňovať ako nahrádzať (Kožiak 2007, 92-93).

Slovanskému obyvateľstvu, žijúcemu v českej kotline už od 6. storočia, trvalo niekoľko storočí kým začalo vstrebávať tento nový fenomén. Stupňujúce sa kontakty slovanských veľmožov s franským prostredím od počiatku 9. storočia viedli ku kultúrnej výmene manifestujúcej sa preberaním modelov chovania a životného štýlu od západných elít žijúcich v pohraničí (Charvát 1999, 13). Súčasťou životného štýlu franskej šľachty bolo aj kresťanstvo, následne relatívne hladko a rýchlo preberané slovanskými veľmožmi (Sláma 2006, 8)

Pričom do Čiech a na Moravu preniká kresťanstvo prakticky súčasne, a to z Bavorska (Polc 1999, 30)

Predpoklad o všeobecnom prijatí kresťanstva medzi moravskou elitou už v 1. tretine 9. storočia dokladá mladšia správa o vysvätení všetkých Moravanov, myslia sa samozrejme len horné vrstvy, pasovským biskupom Reginhardom k roku 831. Tým sa Moravania symbolicky začleňujú do kresťanskej Európy (Sláma 2006, 8).

Početné veľkomoravské kostoly síce nesprevádzajú písomné záznamy ale archeologické nálezy dokladajú nielen existenciu kostolov ale aj prítomnosť franských misionárov na moravských hradiskách ešte pred príchodom Cyrila a Metoda, medzi 30. a 60. rokmi 9. storočia. Písomné pramene svedčia o napojení týchto misionárov na Pasovského biskupa, pod ktorého toto územie organizačne spadalo. Ale doložená je i prítomnosť iných misionárskych kňazov, predovšetkým gréckych a talianskych a prijímaná je aj možnosť prípravy domácich mladíkov na kňazskú roľu (Polc 1999, 30).

Cirkev, postupne zapúšťajúca korene v novom teritóriu, už potrebovala prinajmenšom nejakú elementárnu mieru vnútornej organizácie. Veľká Morava nemala

spočiatku vlastného biskupa, doložené sú návštevy cudzích - pasovský biskup tu mal s klérom konať pravidelné synody, ich frekvencia je ale otázná (Jan 2006, 251-253) Jeho miestnym zástupcom bol arcikňaz (*archipresbyter*), ktorému podliehali ostatní misionári.

Inštitúcia arcikňaza prešla určitým vývojom, prispôsobujúc sa okolnostiam a dobovým potrebám a pramene nedefinujú rozsah jeho pôsobnosti na Morave. Zdá sa ale, že nešlo o arcikňaza staršieho typu doby merovejskej, ktorý bol vlastne farárom veľkej vidieckej oblasti a mal právo dohliadať na ostatných duchovných obsluhujúcich menšie kostoly v na svojom teritóriu. A mal pre celú farnosť výhradné právo udeľovať krst. Jednalo sa skôr o arcikňaza s rozšírenou právomocou mladšieho, karolínskeho typu. Pre ktorého sa na západe už ujíma pomenovanie dekan. Mal právomoc nad viacerými farnosťami na pridelenom území a konať vizitácie kléru a kostolov, skúmať či boli kňazi patrične vysvätení, či vykonávali správne posvätné obrady a udeľovali svojim farníkom sviatosti, obzvlášť krst a viaticum a skúmať ich osobný život. Okrem toho mali títo arcikňazi konať mesačné schôdze svojho kléru, kde prejednávali teologické otázky a povinnosti duchovných. Boli teda kontrolným orgánom a predĺženou rukou vzdialeného biskupa.

Toto sa ale viaže k predpisom uvádzaným do praxe na území dnešného Francúzska, ktoré do strednej Európy prenikali v 9. storočí len pozvoľna. O ich dôslednom uplatňovaní na misijnom území kde bolo kresťanstvo ešte len v plienkach je teda náležité pochybovať. Ale ako zástupca biskupa musel mať a veľkomoravský arcikňaz podobné úlohy.

Analogická situácia bolo zaznamenaná v susednom kniežatstve Kocel'ovom. Stálo tam okolo 30 kostolov a v čele duchovnej správy bol arcikňaz, sídlia pri hlavnom kostole v Mosaburku, podriadený salcburskému arcibiskupovi (Polc 1999, 30-31).

Príchod a pôsobenie Cyrila a Metoda prináša nový cirkevno-právny poriadok, vzostup medzinárodného politického postavenia Veľkej Moravy i nezávislosť na cudzích biskupoch, vyjadrené zriadením novej cirkevnej provincie. Pôsobenie Solúnskych vierozvestcov na Morave je téma v literatúre i dejepisectve značne sprofanovaná (napr. Třeštík 2001, Měřínský 2006, 368-564), preto je tu zmieňovaná len okrajovo.

Prítomnosť arcibiskupa a jeho sufragánnych biskupov zatlačuje pochopiteľne do úzadia skorších latinských arcikňazov a bavorských misionárov. Hoci títo nikdy úplne

nevymiznú z Moravy rovnako ako latinská liturgia. Zažívajúca po Metodovej smrti svoj triumfálny návrat. O rozvetvenejšej cirkevnej organizácii mimo zriadenia arcibiskupstva nie je nikde jasná zmienka, pramene prevažne mlčia i vývoji cirkvi v posledných dekádach existencie Veľkej Moravy. Wiching, preberajúci po Metodovu opraty moravskej cirkvi, nezískal pozíciu arcibiskupa, ale pôsobil len ako administrátor panónsko-moravskej diecézy. Jeho útek z Moravy a následnícke boje po smrti Svätopluka prehlbujú rozklad cirkevnej organizácie. Metropolitné zriadenie ale určite prežilo Metodovu a smrť a udržalo sa až do rozvrátenia veľkomoravského štátu. Ešte okolo roku 900 bol na Morave vysvätený nový arcibiskup a traja jeho sufragáni. (Havlík 1993, 241-249).

3.2. Kresťanstvo v Čechách po páde Veľkej Moravy

Ostáva tu otázka, do akej miery ovplyvnilo cirkevné zriadenie Veľkej Moravy jeho vývoj v Čechách, dosiaľ politicky nezjednotených.

Prvé styky českého územia s kresťanským svetom boli sprostredkované od západu, jedná sa záznam z Fuldských análov, viažuci sa k roku 845. Vtedy malo byť 14 českých veľmožov aj s družinami krstených v Regensburgu na dvore Ľudovíta Nemca. Tento akt je ale prevažne hodnotený ako jednorazový a politicky motivovaný (napr. Třeštík 2001b). Kresťanstvo sa v Čechách pravdepodobne trvalo usadzuje až po Metodovom krste přemyslovského kniežat'a Bořivoja, niekedy v 80. rokoch 9. stor. Hmotným prejavom tohto aktu sa stala levohradská rotunda sv. Klimenta.

Zo smrteľných záchvevov Veľkej Moravy, môže vystupovať práve spoločensky stabilnejšie územie Čiech ako miesto nového uplatnenia moravského kléru. Archeológia poskytla pre susedné kouřimské Zličsko dôkazy o napojení na Moravu nielen v sfére hmotnej kultúry ale i v sfére duchovnej. Čo len podtrhuje lákavú teóriu o zličskom území ako mieste úniku Metodových žiakov pred prenasledovaním biskupa Wichinga.

V najstarších ľudmilských a václavských legendách sa vynárajú ďalší kňazi so slovanskými menami, žijúci v Čechách po páde Veľkej Moravy. Ale nie je na mieste očakávať, že aj niektorý z moravských biskupov nasledoval ich príklad. Zatiaľ čo v Poľsku je ohlasom prítomnosti moravského biskupa istá miera dvojitej hierarchie, hmlisto doložená ešte v 11. storočí, pre Čechy žiadne podobné indície neexistujú, a fakt

že štát Mojmíra II. nemohol v čase svojho zániku považovať Čechy za spriatelené územie, pravdepodobnosť ešte znižuje. Kedykoľvek sa v Čechách vyskytla potreba po biskupovi bolo nutné ho pozvať z cudziny, ako to dokladajú napríklad udalosti okolo vysvätenia rotundy sv. Víta, ku ktorej podľa legendy prizval sv. Václav regensburského biskupa. Přemyslovci, ako aj Slavíkovci - dediči Zličska, boli naklonení slovanskej liturgii, na niektorých přemyslovských hradiskách sa nachádzali strediská slovanskej liturgie a bez veľmožskej hmotnej podpory by sa neudržala v dobe ešte nerozvinutej cirkevnej organizácie (Polc 1999, 32).

Napriek nezriedkavým dokladom o prítomnosti cirkvi v Čechách v 10. storočí, ostáva otázka jej miestnej organizácie zatiaľ nezodpovedateľná. Z regensburského krstu roku 845 možno odvodiť, že kresťanstvo vstúpilo do Čiech zo západu. O pol storočia neskôr ale privádza Bořivoj na přemyslovské územie slovanské kresťanstvo i klérus. Tak je možné predpokladať že v i Čechách koexistovala medzi počiatkom 10. a koncom 11. storočia slovanská liturgia paralelne s latinskou, zosobnenou kňazmi z Bavorska a Švábska.

3.3. Zriadenie pražského biskupstva a boje biskupov so svetskou mocou

Zriadenie biskupstva v Prahe, hoci neznamenalo rozviazanie zväzkov s ríšskym metropolitom, bolo veľkým pokrokom na poli medzinárodnej prestíže přemyslovských Čiech. S nástupom biskupa v Čechách sa narušuje mocenský monopol kniežat'a vo svetských, ale predovšetkým cirkevných otázkach. Vo sfére právomoci schvaľovania stavby nových kostolov, rozsudzovania sporov podľa cirkevného práva či správy cirkevného majetku.

V ranných érach kresťanstva bol biskup volený klérom a ľudom za predsedníctva biskupov okolitých diecéz a metropolitu. U frankov sa v 5. storočí pridružuje nový prvok - súhlas kráľa. Ktorý postupne celý proces ovládol a biskupi a kniežatá degradoval do poradnej role. V rokoch 818-819 cisár Ľudovít Zbožný obnovil kanonickú voľbu biskupov, cisárovi ale stále náležalo posledné slovo potvrdenia voľby. V praxi 10. storočia dochádzalo k rozmanitým formám biskupskej voľby. Zvlášť v starších biskupstvách sa aspoň navonok zachovával kanonický spôsob voľby, inde udeľoval právo voľby cisár ako výsadu a voľbe boli prítomní jeho zástupci, zatiaľ čo on zvoleného potvrdzoval a dosadzoval. V diecézach, ktoré hmotne sám

vybavil si obvykle vyhradil i právo menovania bodla zásad vlastníckeho práva, kde kostolné statky boli jeho majetkom a biskup jeho vazalom.

Pražské biskupstvo, zriadené pápežom, sa nestáva metropolitným ale je podriadené mohučskej metropole pravdepodobne na prianie vrchného lénneho pána Čiech, nemeckého cisára. Pre ktorého to bola vítaná možnosť oslabiť vplyv metropolitnej organizácie bavorskej a tým i vzdorného bavorského kniežat'a.

Najväčší záujem na zriadení biskupstva mal ale český knieža. Nielenže získava na politickej prestíži zároveň eliminuje misionárske zámienky ríše na upevňovanie svojho vplyvu v Čechách. Na pražského biskupa, formálne závislom na cisárovi, hmotne ale zabezpečovaným českým kniežat'om mohol knieža uplatňovať všetky zakladateľské i vlastnícke nároky podobne ako cisár konal pri ríšskych biskupstvách.

Navzdory tomu, že pražskí biskupi boli formálne ríšskymi kniežatami, neboli povinní účastiť sa ríšskych vojnových výprav ani zasadať na ríšskom sneme.

Biskup je len kniežacím kaplánom. A knieža biskupa vyberal z okruhu svojich kaplánov, predstavil zemskému zhromaždeniu kde ho dal zvoliť prítomným duchovenstvom a ľuďom. Prípadný nesúhlas zo strany týchto voličov bol kniežat'om považovaný za zradu. Až okolo roku 1207 prenecháva Přemysl Otakar II. právo voliť biskupa pražskej kapitule, ale kráľovská vôľa zostáva v prípade potreby rozhodujúca.

Pražský biskup priama investitúru z rúk nemeckých panovníkov, ktorí tak vyjadrovali svoju zvrchovanosť nad českými kniežatami. Hoci výber samotný neovplyvňovali.

V roku 1198 postupuje cisár Filip Švábský Přemyslovi Otakarovi I. právo investovať domácich biskupov, teda pražského a olomouckého vo svojom veľkom privilegiiu.

Biskup mal teda až do konca 12. storočia len pramalú autoritu na rozvíjanie duchovnej správy(Polc 1999, 36-38).

Kostoly zakladali na svojich pozemkoch knieža a jeho feudáli a biskup nemohol rozhodovať o umiestnení kostolov, zasahovať do ich správy ani vyberať pre ne duchovných. Súc fakticky redukovaný na kniežacieho kaplána.

Príkladom môžu byť osudy biskupa Thiddaga, ktorého Boleslav III. hneď trikrát vyhostil z krajiny. Jeho nástupcovi biskupovi Šebířovi sa nevedlo lepšie: Břetislav ho dal vrhnúť do väzenia za domnelú zradu. Nezávislo mohol biskup vystupovať iba na biskupských statkoch, kde mohol aj voľne zakladať a disponovať kostolmi. Podobne mohol aspoň teoreticky disponovať kapitulou svojho biskupského kostola.

Medzi prvými biskupmi prevažujú nevýrazné osobnosti, často z cudziny, výnimoční biskupi boli naopak zväčša domáceho pôvodu, pevnejšie zázemie a západné vzdelanie,

v dvoch prípadoch i přemyslovský pôvod, im umožňovali razantnejšie hájiť záujmy cirkvi.

Sv. Vojtech už v roku 982 po vzore clunijskeho obrodného hnutia kritizoval archaické pomery v Čechách - predávanie kresťanských otrokov pohanom, mnohoženstvo, manželstvo kňazov. Teoreticky si vymohol právomoci na Kniežati, ale v praxi narazil natoľko, že opustil svoju diecézu. O neúspechu týchto nárokov ostatne svedčia obdobné požiadavky opakujúce sa znovu po sto i dvesto rokoch.

Postupne ale zaznamenávali biskupi i čiastkové úspechy, v roku 1017 biskup Ekkehard dosiahol úpravu odvádzania desiatkov pri kostoloch náležiacich biskupovi. V roku 1039 uznáva Břetislav, nepochybne na popud biskupa Šebíře za platné len zväzky podľa predpisov cirkevného práva, zakázal mnohoženstvo, mnoho mužstvo, nariadil všeobecné svätenie nedele a sviatkov, zakázal nedelné trhy a ťažké práce, a napokon zakázal pochovávanie na pohanský spôsob, mimo kresťanské pohrebiská. Zarazí len asistenčná úloha arcikňazova pri súdnych procesoch kde arcikňazova pomocná úloha pri oznamovaní mien vrahov hradskému správcovi, čo ale reálne mohol konať ktokoľvek, a keďže sa nemohlo jednať ani o nutenie k porušeniu spovedného tajomstva ostáva najreálnejšou interpretáciou jeho úlohy zapisovanie mien obvinených (ascribat), aby ich mohol kastelán predvolávať pred súd (conveniat). Kňaz oznamuje svetskej moci brato- otco- a kňazovraždy, postihované svetskou mocou a nie právom cirkevným. Tresty sú prekvapivo mierne, priznanie a následné pokánie, či dokázanie neviny ordálom, i za vraždu kňaza je trestom len vyhnanstvo. 195- Tieto tresty zrejme vychádzajú zo starého českého práva, dominujúceho v týchto časoch nad nepochybne prísnejším právom cirkevným. Aj keď zmienka o pokání ukazuje, že cirkevné formy trestov už v tejto dobe neboli neznáme, kosmov nepochybne cielene neúplný výpis právnych zvyklostí neumožňuje ich komplexné poznanie (Libor 2009, 193-195)

Dvaja Přemyslovskí biskupi Gebhart Jaromír a Jindřich Břetislav, na základe prijatia investitúry z rúk cisára, tvrdili, že len jemu sú zaviazaní vernosťou, snažiac sa o nezávislosť na českom panovníkovi. Jindřich Břetislav dosiahol v roku 1186 výrazného úspechu keď spor s kniežat'om Bedřichom ohľadne cirkevných dôchodkov protiprávne zaberaných kniežacími úradníkmi pohnal až pred cisára Fridricha Barbarossu. Ten zlatou bulou udelil formálne biskupovi titul ríšskeho kniežat'a, vymanil ho zo závislosti na českom panovníkovi a tak z biskupského panstva vytvoril samostatné kniežatstvo. Hoci dôsledky pre diecézu ostávajú otáznymi, keďže nezávislosť sa vzťahovala len na biskupský majetok, opomínajúc ostatné cirkevné ústavy.

Tento stav ale nemal dlhé trvanie, nástup biskupa Jindřicha Břetislava na český trón fakticky spojil v jeho rukách obe kniežatstvá, svetské i cirkevné.

Jeho nástupca Přemysl Otakar I. v roku 1198 sám udeľuje investitúru svojmu vybranému biskupovi, ignorujúc predchádzajúce privilégium.

Ak bol raz majetok darovaný cirkvy, nebolo ho už možné použiť na iné účely. preto boli podnikané kroky aby darca nebol pri darovaní obmedzovaný, napríklad príbuznými, ktorí si potom mohli činiť na majetok nárok. V darovacích listinách toto vyjadruje formulácia, že dar je venovaný Bohu a jeho zastupovala pri správe cirkvy. Svetskí darcovia sa ale stále podieľajú na výnosoch cirkevného majetku, užívajú časť cirkevných desiatkov a dávok za cirkevné úkony. A cirkevní poddaní stále podliehajú svetskému súdnictvu

Niekedy v rokoch 1146-47 vydal Vladislav na žiadosť biskupa Jindřicha Zdíka prvú imunitu pre olomoucké biskupstvo, išlo v ňom o vyňatie biskupských poddaných z právomoci moravských údelných kniežat, oslobodenie od zemských robôt, daní a dávok. Podobnej výsady sa o niečo neskôr dostalo aj pražskému biskupstvu. Biskup sa zrovnoprávňuje so svetskými feudálmi a konečne mu plynie plný zisk z jeho statkov. Tento zmier sa ale zjavne nedožil konca 12. storočia. Podobných, aj keď trochu obmedzených, výsad sa časom dostalo i kláštorom, obzvlášť v sfére súdnej moci nad poddanými.

Pražský biskup Ondřej, inšpirovaný úspešným zápasom pápežskej kúrie s nemeckým cisárstvom, žiadal úplnú nezávislosť cirkevného aparátu na svetskej feudálnej moci. Opäť sa prejavuje predovšetkým záujmom o plné uznanie a odvádzanie cirkevných desiatkov. o plnú právomoc nad cirkevnými statkami a ich poddanými, ich ustanovovanie k cirkevným obročiam, vyňatie zo svetského súdnictva. Po odmietnutí Přemyslom Otakarom I. vyhlásil biskup v Čechách interdikt ale kňazstvo, ignorujúc interdikt, naďalej vykonávalo všetky liturgické úkony. (Doležel 2012, 216).

Pre biskupa Ondreja dopadol síce tento zápas tragicky ale jeho požiadavky, podporené pápežom, boli vypočuté a aspoň formálne prijaté českým kráľom i šľachtou, zmierom z roku 1221. Ich praktické uplatňovanie ale po celé 13. storočie značne narážalo. Tak k reálnemu naplneniu Ondřejových snáh mohlo dôjsť až v 14. storočí. Pričom sa cirkve postupne do polovice 14. stor. stala vlastníkom väčšiny kostolov.

Na týchto základoch už bolo možné vybudovať nezávislú cirkevnú správu, čo sa pretavuje do zavedenia sústavy archidiakonátov.

3.4. Zhrnutie

Celkovo možno povedať, že cirkevná organizácia v Čechách prešla mimoriadne dynamickým vývojom. Postupne sa jej podarilo zmazať výrazný náskok západných krajín, keď na prelome tisícročí začínala prakticky z ničoho. Korunujúc svoj vzostup vznikom pražského arcibiskupstva v roku 1344, sa aj s nemalou zásluhou Prahy ako sídla cisárskeho dvora či organizačných schopností Arnošta z Pardubíc, prvého arcibiskupa, stala jednou z najlepšie organizovaných diecéz v Európe.

4. Vývoj cirkevnej správy na území Čiech

Esenciálnym prameňom pre ranné obdobie českej cirkevnej organizácie je Kosmov opis lúpežnej výpravy do Poľska viažucej sa k roku 1039 spolu s Břetislavovými dekretmi na nej vyhlásenými. Tu sa objavuje náznak vtedy existujúcej cirkevnej hierarchie: s biskupom na čele, nasledovaným v dôstojnosti opátmi, arcikňazmi a napokon obyčajnými kňazmi. Opomenutí ostávajú jedine kanonici, nepochybne pôsobiaci pri, vtedy jedinej kapitule pri sv. Vítovi. (Libor 2009, 193)

Pred pol. 13. stor. okrem toho existuje len málo pevných operných bodov pre počiatky a vývoj cirkevnej organizácie v Čechách. Nedochovali sa žiadne cirkevné statuta, ani iné cirkevno-právne predpisy bezpečne domáceho pôvodu, prím teda hrajú dochované listiny, hoc aj tých je poskromne. Prameňov začína pomaly pribúdať od počiatku 13. stor. ale stále nie dosť nato aby sa dal bezpečne čítať počiatok a vývoj základnej cirkevno-právnej štruktúry českej cirkevnej organizácie.

Pre najstaršie doby sú do istej miery aplikovateľné poznatky zo susedných krajín, ale takéto analógie prinášajú svoje vlastné úskalía keďže česká cirkev má svoje regionálne špecifiká, podmienené predovšetkým 3 činiteľmi: Prvým je neskoré prenikanie kresťanstva do Čiech. Čechy sa tak stávajú misijným územím v susedstve christianizačne pokročilejších krajín, čo spomaľuje vývoj miestnej cirkevnej organizácie Druhým je stret dvoch rozdielnych právnych systémov: rímsko-cirkevný právny systém koliduje s miestnym zvykovým právom často mu odporujúcim v základných otázkach, k tomu je tu ešte vplyv germánsky, poznamenávajúci cirkevné právo samotné. Tretím je vplyv veľkomoravského kresťanstva, koexistujúceho s kresťanstvom latinským v Čechách až do konca 11. storočia. (Polc 1999, 29-30)

4.1. Veľkofarská organizácia

S prihliadnutím k všeobecne prijímanej téze o šírení kresťanstva šírené zhora, neprekvapí, že prvé kostoly buduje práve knieža na svojich hradoch, správnych strediskách krajov Ich rozvoj nastal hlavne od dôb Břetislava I., ktorý obnovil alebo postavil mnoho krajských hradov v Čechách i na Morave. Táto stále pomerne riedka sieť zemepanských hradov, postavených na najdôležitejších cestách a križovatkách, plnila tak vojenskú, správnu i náboženskú funkciu. Zemepanské hrady 11. a 12. stor.

nadväzovali na staré kmeňové hradiská, čo je sledovateľné predovšetkým na Morave. Presný počet hradských obvodov je pre Čechy len ťažko určiteľný, pre Moravu ale listina biskupa Zdíka z roku 1131 menuje šesť základných hradov: Olomouc, Přerov, Svytlav, Břeclav, Brno a Znojmo. Tento stav z prvej tretiny 11. stor. sa postupne komplikoval zahusťovaním siete hradov, z ktorých nie všetky disponovali plným počtom úradníkov a niektoré úrady boli teda spoločné viacerým obvodom (Zlámal 2006, 27-32). Úzke prepojenie kostola s hradom dosvedčuje i samotné pomenovanie pre kostol vychádzajúce z latinského výrazu *castellum*, vytlačujúce starosloviensky výraz *cerkev*. Územný rozsah jeho právomocí sa kryje so správnym dosahom hradu. Napriek tomu, že v tomto období ešte nie je ustálený technický termín farnosť, dá sa o týchto kostoloch, výhradných poskytovateľoch duchovných služieb v oblasti, hovoriť ako o Veľkofarských (*ecclesiae baptismales*). Vplyv kostola sa priamo odvíjal od významu jeho hradu. Zatiaľ čo niektoré časom stratili na dôležitosť prípadne až celkom zanikli keď hrad prestal plniť svoju pôvodnú úlohu, z iných sa stali sídla kolegiálnych kapitúl ako napríklad v Mělníku (Polc 1999, 44).

Cirkevno-právne Čechy stále náležali pod právomoc biskupa z Regensburgu, ten ale tu ale zavítal len zriedkavo, čo dokladajú dlhú dobu konané bohoslužby v kostoloch od neho nevysvätených (Polc 1999, 35).

Nepopierateľná je prítomnosť viacerých kňazov pri niektorých kostoloch a teda aj nejaká hierarchia. Písomné pramene ich ale dôsledne označujú podľa stupňa svätenia kňaz, diakon, klerik. Predpokladať je nutné aj vyššiu cirkevnú organizáciu, hoci nie je z pramennej základne doložitelná.

Vzrastajúci počet veriacich podnecuje zahusťovanie siete kostolov. Nové kostoly boli stavané vo dosahu hradu, na cestách a ich križovatkách, pri väčších sídliskách, z ktorých sa časom prirodzene vyvíjali trhové dediny - *villae forenses*.

Tieto filiálne kostoly, nie vždy kamenné, často iba kaplnky, hostia bohoslužby, sviatosti a udeľujú sa v nich sviatosti. Nemajú právo vyberať poplatky, ostávali hmotne závislé na hradnom kostole. Tu kňaz nesídlil trvalo ale dochádzal na nedeľné omše a veľké sviatky z materského kostola. Právo krstu a pohrebu je ale vyhradené materskému kostolu, ktorý disponoval baptistériom a cintorínom. Rovnako sa v ňom slávil veľké sviatky a odvádzali sa mu desiatky a iné poplatky. Veriaci stáli pri bohoslužbách pred kostolom, vnútri bol iba kňaz s pomocníkmi, hradní úradníci a veľmoži. Krsty bývali hromadné na Bielu sobotu a v predvečer sviatku všetkých svätých. Po bohoslužbách si ľud spravidla mohol nakúpiť na trhu v rozvíjajúcom sa podhradí. V Nemecku sa takto

pojmem bohoslužba stotožnil s trhom vo výraze *Messe*. Trhy bývali tak rušné, že znemožňovali svätiť nedeľu, preto ich musel Břetislav I. v roku 1039 v nedeľu zakázať (Zlámal 2006, 32).

Časom dochádza k osamostatňovaniu filiálnych kostolov, predovšetkým z iniciatívy zakladateľa, ktorému unikali časti dôchodkov v prospech hradného kostola. Vzniká tak nová kategória vidieckych farských kostolov (*ecclesiae plebanes, plebesales*). Vidieckym farárom sa stal niektorý z pôvodných hradných kňazov, ktorí tu teraz trvalo sídlil. Jeho príjmy boli spočiatku neisté a nevelké a tak jeho farnosť i on sám ostávajú vo voľnom zväzku s doterajším materským kostolom na hrade. Dohľad nad vidieckym farárom ostáva úlohou hradného arcikňaza, neskôr arcidiacona. Až v 12. storočí sa zjednocuje výraz pre vidieckeho farára (*presbyter plebanus*) a hradného (*presbyter parochianus*) do termínov *plebanus, rector, pastor, ecclesiasticus* (Zlámal 2006, 33-34). Vyskytujú sa aj prípady kostolov zakladaných rovno ako farských (Kašička 1999, 330).

V roku 1143 vizitujúci pápežský legát, kardinál Guido nariaďuje obom českým biskupom vymedziť hranice farností. Ale ešte v roku 1222 olomoucký biskup priznáva, že k tomu dosiaľ nedošlo. Sám mal na to až do počiatku 13. storočia len malý vplyv, keď uvážime, že len vtedy získal právomoc menovať farárov, prechodom vlastníckeho práva na právo patronátne.

Najstarší titul predstaveného hradských kostolov - arcikňaz, známy z reálií Veľkej Moravy hoci v Čechách doložený až Hnězneskými dekretmi z roku 1039 existoval zjavne i tu od najstarších čias, minimálne pri hlavnom pražskom kostole a to ako podriadený svetskej moci. Ako kniežací úradník často vystupuje ako verejný žalobca, oznamujúci správcovi podozrivých z vraždy, rušiteľov nedeľného a sviatočného klúdu a tých čo pochovávajú mimo kresťanské cintoríny. Spolu s kniežacími správnymi orgánmi má podiel na pokutách. V spojitosti so súdnou činnosťou hrali arcikňazi významnú úlohu aj pri vtedy bežných božích súdoch - ordáliách. Arcikňaz má aj právo zvolávať veľkofarské synody, popísané v Břetislavových statutach z roku 1039 ako svetsko-cirkevné zhromaždenie po vzore Franskej ríše. V Nemecku bývali synody zvolávané dvakrát ročne v biskupskom alebo hradskom kostole za povinnej účasti všetkého kléru a veriaceho ľudu hradského obvodu. Kárali sa tu prečiny kléru, podľa cirkevného zákonníku spočiatku len duchovnými trestami, od 10. stor. peňažnými a naturálnymi pokutami. Vážnejšie zločiny boli prenechané k potrestaniu svetskou mocou. Vyberali sa tu aj poplatky pre

potreby cirkvi a verejnej správy. V 12. storočí už slúžili čisto ako cirkevné sudy. V Čechách ale veľkofarské zhromaždenia nápadne absentujú, dokonca do takej miery, že sa spochybňuje ich samotná existencia, najmä v dôsledku dosiaľ nerozvinutej biskupskej právomoci. Namiesto synod na zemepanských hradoch stále prežívali hradske sudy, kde arcikňaz vykonával len pomocnú úlohu. Dôkaz pretrvávajúcej dominantnej role svetskej moci poskytuje Kosmova kronika, kde pri trestoch za pochovávanie mŕtvych na poli alebo v lese pripomína pokutu 300 denárov kniežaťu a vola arcikňazovi na výživu hradskeho kléru. (Zlámal 2006, 28-29).

Rýchle zahusťovanie farskej siete vyvolávalo snahy o reguláciu a konkurenčný boj. Predovšetkým kláštory a iné cirkevné inštitúcie sa najviac bránili tomu, aby v ich obvode vznikali nové kostoly. So vzrastajúcim počtom filiálnych a vlastníckych kostolov vzrastal i majetát arcikňazov. Paradoxne toto obdobie, posledná štvrtina 12. storočia, prináša systémové zmeny v ktorých sa titul arcikňaza stráca (Hledíková 2007,27-28). Takto zabehnutá inštitúcia sa nemohla stratiť bez stopy, buď bola nahradená vyspelejšou inštitúciou alebo sa do nej priamo transformovala. Na otázku, či sa z hradskeho kostolov stali kostoly kolegiálne a z ich duchovných kapituly kanonikov a z arcikňazov dekaní kapítul nie je možné všeobecne odpovedať.

4.2. Arcidiakonská a dekanická sústava

Napriek mnohým analógiám medzi miznúcimi arcikňazmi a nastupujúcimi arcidiakonmi v jednom sa obe inštitúcie prenikavo líšia: zatiaľ čo arcikňazi záviseli na svetskej moci poskytujúcej im hmotnú základňu, arcidiakoni boli výlučne pomocným orgánom biskupskej správy diecézy a boli hmotne nezávislí na svetskej moci.

Fakt, že arcidiakonáty predstavovali prvý článok novej cirkevnej organizácie neznamenal, že nenadväzovali na hradske zriadenie kde to len bolo možné.

Vo Francúzsku sa veľkofarnosti transformujú do arcidiakonátov už v 9. storočí tým, že bývalí arcikňazi - farári veľkofarností s právo krstu sa stávajú dekanmi obvodov. Súčasne sa nad nimi vytvára organizácia vidieckych arcidiakonov im moc delegujúca, no disponujúca vlastnou právomocou *ex officio* vo svojich arcidiakonátoch.

Z dnešného Nemecka pochádzajú prvé správy o arcidiakonátom zriadení z 10. stor., pričom všeobecne zavedené je až na prelome 11. a 12. storočia.

V Čechách je vývoj komplikovanejší, veľkofarnosti zjavne zanikajú skôr pred nástupom dekanátov, hoci prvé lastovičky v podobe kňazov s titulom dekana sa

objavujú už v polovici 12. storočia. Počiatok výstavby dekanátnej siete nastáva až v polovici 13. storočia, po vymedzení už zahustenej siete vidieckych farností, a vymanení cirkvi z laickej závislosti. K faktickému zriadeniu dekanátov teda došlo až po vzniku arcibiskupstva v roku 1344 (Polc 1999, 45-47)

Cirkevné právo vymedzuje úlohy arcidiakona pri správe cirkevného majetku, konať v mene biskupa vizitácie, zvolávať synodálne sudy, súdiť duchovných, i pri sporoch s laikmi riešiť manželské spory a prípady úžery, všeobecne slúžiť ako pravá ruka i nástupca biskupa a sprostredkovať jeho kontakt s klérom. Biskup si ho spočiatku vyberá sám, (pozn96) 49- neskôr bývajú priradovaní ku katedrálam alebo kolegiálnym kapitulám a vlastným právnym vymedzením i hmotným zabezpečením sa stávajú menej závislými na biskupovi. I po rozdelení diecéze na arcidiakonáty ostáva jeden arcidiakon priamo pri biskupovi, spravidla ten, pod ktorého právomoc spadá biskupské mesto. Požíva titul *archidiaconus maior*. Na počiatku 12. stor. v Čechách nedisponoval tak širokými právomocami ani biskup, teda jediný arcidiakon zaznamenaný v pražskej diecéze, pri návšteve apoštolského legáta Guida v roku 1143, požíva skôr titul ako reálnu moc. Prvý výskyt arcidiakonátov v Čechách súvisí s osobou biskupa Zdíka a viaže sa k olomouckému biskupstvu. Morava bola v roku 1131 rozdelená na šesť arcidiakonátov, ich finančná základňa spočívala na hradských kostoloch a ich majetkoch ktoré si nechal biskup Zdík darovať kniežat'om Soběslavom. Nový predstavený niekdajších kostolov arcikňažských bol nazývaný probošt a bol kanonikom biskupského kostola s mocou arcidiakona.

V Pražskej diecéze sa arcidiakoni začínajú pravidelne vyskytovať za biskupa Daniela I. v 60. rokoch 12. stor. Tu ale nevznikajú sídla arcidiakonátov na starých hradných kostoloch ani nesledujú pôvodné správne rozdelenie. Spravidla ležia priamo na alebo poblíž starých stredísk biskupských panstiev odkiaľ boli nepochybne hmotne nadané. Čo naznačuje, že sa táto nová inštitúcia vyvinula mimo arcikňažský systém. Najväčší z desiatich pražských arcidiakonátov zahrňuje 11 dekanátov, najmenší iba jediný.

V 14. storočí začína inštitút arcidiakona degradovať. Na benefíciá štedro nadaný úrad sa stáva cieľom duchovných túžiacich po dôchodkoch na úkor povinností. A s avignonským systémom udeľovania benefícií pápežskými províziami sa arcidiakonmi stávajú menujú za zásluhy pápežovi či kráľovi, často sú to cudzinci. Tým sa úrad začína vymykať z právomoci biskupa a jeho rolu musia zastúpiť iní úradníci.

5. Fenomén vlastníckych kostolov

5.1. Definícia termínu

Termín vlastnícky kostol je do istej miery zavádzajúci. Prisudzuje sa stavbám, podliehajúcim priamej väzbe na vlastníka, zakladateľa. A vychádza zo staršieho výrazu panský kostol, indikujúceho založenie a držbu tohto kostola príslušníkom horných vrstiev. Nemuselo sa nevyhnutne jednať o príslušníka svetskej šľachty či mešťana, podľa tohto práva si uzurpovali nároky aj cirkevné inštitúcie ako kláštory a biskupstvá (Polc 1999, 34). Tým sa termín panský kostol stáva nerelevantným. Termín vlastnícky kostol podrýva fakt, že väčšina kostolov nesúcich tento titul, nie je identifikovaná podľa okolností ich založenia a ich majetkových vzťahov. Zakladatelia kostolov sú doložení len v minime prípadov a časté majetkové presuny spravidla neumožňujú identifikáciu kľúčových osobností, vplývajúcich na dejiny kostola samotného.

Kostoly, zakladané podľa vlastníckeho práva, bývajú definované podľa celkom inej črty. Tou je románska tribúna alebo empora. Stavebná identifikácia so sebou síce prináša svoje vlastné problémy, predovšetkým v sfére dochovania tribúny či jej reliktov, ale dokiaľ iné, obzvlášť písomné, pramene nepovedia inak, je pre štatút kostola určujúca. (napr. Birnbaum 1929, Mencl 1965).Čo podtrhuje vhodnosť termínov Tribúnový, či emporový kostol na úkor vyššie zmienených.

Pre právny fenomén v rámci cirkvi je ale stavebný termín neprijateľný, prečo budem užívať výraz s trošku zvláštnymi konotáciami: vlastnícka cirkev.

5.2. Pôvod a právne vymedzenie

Spolu s cirkevným zriadením prichádzajú do Čiech a na Moravu aj nové právne prvky bežné v krajinách odkiaľ kresťanstvo prichádzalo, ako napríklad inštitút vlastníckych kostolov. Nejedná sa o zásadu uznávanú rímsko-cirkevným právom, ale o zásadu germánskeho zvykového práva, ktorá sa napriek fundamentálnemu rozporu s kanonickým právom vžila a uplatňovala s úplnou samozrejmosťou všade tam kde prenikli germánske kmene a národy, ktoré prijali kresťanstvo - Vizigóti, Frankovia, Langobardi, Bavorsko Švábsko.

Tento fenomén neoslabil ani časté protesty provinčných cirkevných snemov a miestnych synod, naopak vžil sa natoľko, že ho v neskorších dobách niektorí cirkevní právnici ospravedlňovali tvrdením, že tak úplne neodporuje zásadám cirkevného práva. V jednotlivostiach a dôsledkoch svojho uplatňovania sa môže tento fenomén z miesta na miesto rôzniť, všade ale vychádza zo zásady, že povrch náleží pôde, teda všetko čo sa na nej postaví, je majetkom vlastníka pozemku.

Aplikácia tejto zásady na cirkevné budovy v praxi znamenala, že nielen kostol ale i všetky statky tomuto kostolu náležiacie, výťažok z jeho majetku, dary a ofery veriacich, desiatky, tzv. práva štóly (poplatky sa niektoré duchovné úkony určené k vydržiavaniu kňaza, sa stávalo vlastníctvom majiteľa pôdy a ktorý s týmto majetkom mohol voľne disponovať. Statky ktoré on sám tomuto kostolu daroval, nemohli byť síce kostolu odobraté, ale celý kostol bolo možné predať inému subjektu.

Výnosy z kostolných statkov boli primárne určené na jeho údržbu a výživu miestneho kléru, o distribúcií týchto výnosov ale rozhodoval vlastník kostola. Takto sa kostol stával zdrojom príjmov laického darcu a tým i predmetom hospodárskych špekulácií. Táto prax sa uplatnila i pri tzv. vlastníckych kláštoroch. Vlastníci kostolov si s hmotnými právami osobovali i právo nakladať s duchovnými pôsobiacimi pri kostole, svojvoľne ich menujúc či zosadzujúc. Nezriedkavý bol výber kňaza na vysvätenie z radov vlastných poddaných, čo ešte prehlbovalo závislosť duchovného (Polc 1999, 34).

5.2.1. Regália a spolia

V dobe keď bolo benefícium pri kostole neobsadene, poberal majiteľ všetky jeho príjmy, preto bol tento stav často umelo dlhodobo udržiavaný. Táto prax neobišla ani najvyššie šarže, rovnako takto totiž konali od dôb Karla Veľkého králi a veľmoži s uprázdnenými biskupstvami, opátstvami a inými cirkevnými ústavmi, obzvlášť s tými ktoré sami založili. A prežila aj v západnej Európe hlboko do 13. storočia.

Spočiatku sa *regália* vzťahovali len na dobu uprázdnenia biskupského stolca, neskôr boli rozšírené na *rok a deň*. Okrem hmotných regálií (*regalia temporalia*), peňažných a naturálnych dávok, si časom začali panovníci osobovať i právo na duchovné regálie (*regalia spiritualia*), čo znamenalo právo obsadzovať tie cirkevné benefície ktoré sa behom sedisvakancie uprázdnil, s výnimkou tých spojených s duchovnou správou.

Pod pojmom *spolia* sa rozumel nárok a prax zabavovania majetku po smrti kňaza spravujúceho vlastnícky kostol svojho pána. Na otcovský majetok (*patrimonium*) sa *spolia* nevzťahovali. Termín *spolium* by sa dal preložiť ako olúpenie, pripomínajúc že v stredoveku boli formy vyberania daní a dávok násilnejšie. *Spolia* čiastočne vychádzajú z výskytu nevoľníckeho vzťahu medzi majiteľom kostola a jeho kňazom ale všeobecne boli kontroverznejšie ako regália a preto sa proti nim ozýval odpor na cirkevných synodách už 9. a 10. storočí. Keď sa spoliátneho práva vzdali začiatkom 13. storočia rímskonemeckí cisári a králi, zmocnili sa ich kniežatá a menšie vrchnosti. V reakcii na čo si začali toto právo uplatňovať i pápeži v súvislosti s pápežskými rezerváciami. Proti obohacovaniu pápežskej kancelárie z týchto zdrojov sa ozýval ešte reformný koncil v Kostnici (1414-1418).

Ani Čechám sa nevyhlo zneužívanie regálnych a spoliátnych práv najvyššími svetskými predstaviteľmi. Kronikár Jarloch poukazuje na udalosti po smrti biskupa Daniela I. (1067) kedy kráľ Vladislav II. nechal biskupský stolec jeden a pol roka neobsadený a tento príklad nasledovali aj jeho synovia Bedřich a Vladislav. Až Přemysl Otakar I. sa v olomouckej listine z roku 1207 vzdal práva na regália a s nimi *spolia*, výslovne ale nezmierneného. Písomný doklad o uplatňovaní spoliátneho práva v Čechách nižšou šľachtou na svojich statkoch pochádza až z 13. storočia ale je nepochybné, že tento zvyk i tu siaha možno až do 11. storočia (Zlámal 2006, 45-46).

Ďalšou praxou bolo udelenie príjmov kostola inej osobe, než tej ktorá pri nej pôsobila, často laikom a tak dochádza k rozdeleniu práv duchovných a hmotných.

Proti fenoménu vlastníckej cirkvi sa od polovice 11. storočia začala budovať silná opozícia, nielen pápeži ale i rozliční zástancovia duchovnej obrody cirkvi v ňom identifikovali jeden z kľúčových patogénov inštitucionálneho kresťanstva.

Dochádza k boju o investitúru a k postupnému vymaňovaniu cirkvi zo závislosti na svetskej moci.

Podobný zápas je možno vyušíť na Veľkej Morave za arcibiskupa Metoda. Metod, v duchu zásad cirkevno-byzantského práva, vystupoval proti systému vlastníckych kostolov prineseným na Moravu pasovskými kňazmi. Vlastnícky systém kniežaťu Svätoplukovi vyhovoval, čo nepochybne bolo jednou z príčin jeho nevraživosti voči Metodovi a príchylnosti k franským latinským misionárom, ktorí vlastnícky systém hájili.

Prvú písomnú zmienku o vlastníckom kostole na českom území predstavuje Kosmov zápis k roku 1061, kedy mal byť v bilínskom podhradí vysvätený kostol pre

miestneho hradného správcu Mstiša, družinníka Vratislava II. Keďže sa tento kostol nedochoval nepoznáme jeho stavebný typ a nevieme ani či stál poblíž Mstišov dvorec, hovorí sa len o kostole pričom sa zdôrazňuje kniežacie vlastníctvo Bílina. (Turek 1965, 19)

5.3. Stavebné špecifikum tribúnového kostola - tribúna

Tribúna je slovo latinského pôvodu, jej ekvivalentom je slovo *empora*, pochádzajúce z gréčtiny. Označuje s ňou chrámová galéria, vstavaná prevažne v západnej časti interiéru lode, obvykle vynášaná stĺpmi alebo piliermi. Prípadne môže byť umiestnená v prvom poschodí veže, otvorenom do lode. Prípustné sú aj varianty kombinujúce tieto základné podoby. Prístupná býva schodiskom v hmote muriva alebo krytov spojovacou chodbou, či schodiskom z exteriéru (Herout 1992, 24).

V Čechách je nemožné vylúčiť existenciu *empory* v ktoromkoľvek z románskych, pozdĺžnych jednolodných kostolov. Zdeňek Neustupný dokonca vyslovil predpoklad, že by *empora* mohla byť konvenčnou súčasťou typického románskeho kostola, podobne ako napríklad presbytár (Neustupný 1999, 152).

Nutné je ale poznamenať, že výskyt tribún na českom území predchádza nástup románskej architektúry. (Turek 1965, 20)

V 12. storočí dochádza k nárastu štandardného rozmeru vidieckej tribúny, pravdepodobne v reakcii na kvantitatívny nárast príslušníkov veľmožovej rodiny (Mencl 1965, 34).

Tribúny ako stavebný typ odznievajú s príchodom gotiky. Novo kolonizované obce už nepočítajú s panským dvorom. Od 60. rokov 13. storočia sa začína privilegované miesto v kostole presúvať dolu k oltáru a tribúnu v kostoloch postupne nahrádza spevacka kruchta. Taktiež sa budovali priestornejšie presbytáre, ktorých súčasťou boli kamenné lavice, sedile. S nimi prichádzajú i samostatné vstupy do presbytárov. Razantným klincom do rakvy *empor* bol zánik panských sídel v blízkosti kostola, súvisiaci s presunom šľachty na izolované hrady alebo, pre skromnejších, do vidieckych tvrdzí, už bez priameho styku s kostolom. Napriek tomu sa tribúny občas vyskytnú i v 14. storočí, na starých panských majetkoch. Pavlačovou tribúna v Čechoviciach, datovaná približne rokom 1335, je jednou z posledných zástupcov (Mencl 1965, 54-55).

5.3.1. Funkcie tribún

Jednoznačná, vyčerpávajúca odpoveď na otázku funkcie tribún neexistuje, ale existujú motívy vedúce k jej zavádzaniu a užívaniu. Prvý motív priamo súvisí s vykonávaním a podobou kresťanskej liturgie. Tu figuruje tendencia oddeľovať pohrebný a bohoslužobný priestor, toto bolo ale od ottonskej doby riešené predovšetkým zavádzaním krypty, prístupnej za hlavným oltárom, slúžiacej ako druhý bohoslužobný priestor (Turek 1965, 20). Ďalej je tu snaha o vyhradenie priestoru pre duchovenstvo, aktívne sa nezúčastňujúce bohoslužobného úkonu. Tento nárok je tribúna schopná naplňovať, obzvlášť v kláštorných kostoloch kde by oddelený prístup pre kanonikov sekundoval ako prevencia prípadných únosov rehoľných sestier rodinnými príslušníkmi späť domov. Ako bolo zľahčujúco poznamenané na príklade kláštora sv. Jiří na Pražskom hrade.

Najkonvenčnejšou interpretáciou funkcie tribúny je ale prirodzene jej úloha ako miesta odkiaľ fundátor či majiteľ kostola sledoval bohoslužbu. Táto snaha o reprezentáciu elitných účastníkov bohoslužby sa dá preniesť i na kniežacie založenia, vyskytujúce sa napríklad na kniežacích hradoch ako je kaplnka Všetech svätých na Pražskom hrade.

Aby sa to trochu skomplikovalo, nemožno ani vylúčiť zmenu funkcie tribúny v priebehu jej užívania, príklady čoho sú známe z Nemecka (Čechura 2005; Sommer 2004).

5.3.2. Komunikačná a užívateľská schéma tribúny

Podľa Birnbauma boli vidiecke tribúny obsluhované portálom v prvom poschodí, buď priamo na pavlačovú tribúnu, alebo do veže, odkiaľ sa prípadne portálom vstupovalo na tribúnu v lodi. Vchod v prvom poschodí interpretoval ako vyústenie mostíka prepájajúceho kostol s blízkym dvorcom. Prístup cez vonkajšie drevené schodisko odmietol s ohľadom na výskyt schodísk v hmote muriva smerujúcich na emporu, napríklad pražský sv. Martin ve Zdi. Oba prístupy majú teda rozdielny úlohu v celej komunikačnej schéme (Birnbaum 1929, 52-53).

Teóriu o vonkajších mostíkoch, prepájajúcich kostol a panské sídlo podrobil značnej kritike Tomaszewski. Poukazujúc jednak na existenciu cintorína v okolí kostola, jednak prisudzujúc hornému vstupu úlohu predovšetkým v súvislosti s funkciou

kostola ako útočisko v čase ohrozenia. Kedy po vzore bergfritových veží, vedie v čase mieru k portálu nejaká ľahko odstrániteľná konštrukcia (Tomaszewski 1974, 173-174).

Mencl prisudzoval každej empore zároveň funkciu pánovej súkromnej kaplnky, pričom na nich predpokladal existenciu malých oltárov. Dôkazom môže byť nález oltárnej autenticity o vysvätení oltára na tribúne v kostole sv. Jakuba v obci Jakub, spísanej biskupom Danielom I. v r 1165 (Mencl, 39-40). Tieto závery relativizoval Tomaszewski vo svojom súbornom diele o stredoeurópskych emporových kostoloch (Tomaszewski, 1974). Predovšetkým je nutné poznamenať, že mladšie prestavby kostolov spravidla ničili emporové prepážky a parapety, oddeľujúce ich od lode, pri ich prestavbe na hudobné kruchty. Tým sa nálezová základňa značne obmedzila a definitívna sa tak stráca v hmle minulosti. Funkciu tribúny ako súkromnej kaplnky Tomaszewski ľahko vylúčil na príklade Uhorska kde vežové tribúny často nedosahovali šírku ani dvoch metrov.

Zvláštnu sféru užívania tribúny predstavujú takzvané Anjelské chóry. Doklady o nich existujú už z raného stredoveku kedy sú známe chrámové spevy na niektorých ottonských bazilikách. (Benešová - Chotěbor - Durdík - Dragoun 2001, 9-16) Kde sa vyskytovali kaplnky zasvätené sv. Archandělu Michaelovi. Toto malo mať súvislosť so symbolikou očistca a posledného súdu. Pre české územie je táto funkcia doložená nielen písomnými prameňmi, ale predovšetkým zachovanými nástennými maľbami, s motívom anjelov, na niekoľkých emporách. Príkladom môže byť nika alebo sedile na tribúne v kostole sv. Klimenta v Starej Boleslavi, vnútorná strana tympanonu nad vstupom na tribúnu v Potvorove či stena tribúny v Ronove nad Doubravou (Sommer 2004).

5.3.3. Typológia tribún

Existuje niekoľko kľúčov, podľa ktorých sa dajú deliť kostolné empory. V Čechách sa k prvému deleniu podujal V. Birnbaum v roku 1929. V rámci účelového členenia vytvoril tri skupiny. Do prvej zaradil tribúny kláštorné, napríklad doksanskú. Druhá skupina, s jediným zástupcom - bazilikou sv. Petra na Poříčí, slúžila predným predstaviteľom nemeckej obce. Treťou, najpočetnejšou, skupinou boli vidiecke, spravidla jednolodné kostoly (Birnbaum 1929, 49-50).

Priestorovo je možné empory deliť na západné, východné a pozdĺžne, pričom každá z nich podlieha odlišnému vývoju (Sočko 2005, 9-19.) .

Východná empora sa najčastejšie vyskytuje v prvom poschodí veže priliehajúcej k presbytáru, prípadne v nadstavbe nad sakristiou. Pozdĺžne empory sa objavujú nad bočnými loďami katedrál alebo bazilík.

Tribúnové kostoly, v definičnom zmysle slova, sa vyznačujú emporami západnými. Ktorým je hodno sa prizrieť zblíža.

5.3.3.1. Westwerk

Genéza empor začína v tomto stavenom type, typickom už pre karolinskú a ottonskú architektúru vo vyspelej západnej Európe. Zrejme najstarším zástupcom je Centula v dnešnom Francúzsku, zo samého sklonku 9. storočia.

Westwerk sa vyskytuje v dvoch podobách: buď ako mohutná hranolová veža, sprevádzaná po bokoch dvomi točitými schodiskami, pričom empora westwerku sa otvárala do lode širokým plným oblúkom. Alebo ako široký vežový útvar so vstupnou halou v prízemí, nad ktorou sa nachádza tribúna. Prebiehajúc celou šírkou westwerku, pôsobí empora ako západná priečna loď. Proti priestoru hlavnej lode sa tribúna i jej prízemie javia ako plná stena otvárajúca sa do lode arkádovými oblúkmi. Spravidla disponovala vlastným oltárikom (Mencl 1965, 36).

Ostatné typy tribún vznikli postupnou redukciou tejto schémy. Najprv na tribúny umiestnené v priestore medzi vežami, či v jedinej západnej veži. Následne až do podoby pavlačovej tribúny (Tomaszewski 1974, 333 - 341). Pričom je vhodné si povšimnúť časový odstup medzi nástupom tohto fenoménu v západnej Európe a jeho aplikovaním v Čechách.

5.3.3.2. Vežová tribúna

Tribúna tohto typu sa nachádzala vo veži, z ktorej sa portálom otvárala do priestoru lode. Drevený pavlačový prístavok, rozširujúci tribúnu do priestoru lode, spravidla vylučuje umiestnenie vstupného portálu lode priamo pod touto hypotetickou konštrukciou.

Ako typ zastarávajú v Čechách okolo roku 1200 kedy dochádzalo k všeobecnému zväčšovaniu plôch tribún. (Mencl 1965).

5.3.3.3. Pavlačová tribúna

Pavlačová tribúna stojí v západnej časti lode, vynášaná jedným, častejšie však dvojicou stĺpov či pilierov (Birnbau 1929, 49). Na jej dispozíciu najčastejšie vplýva umiestnenie veže. Ak veža nepredstupuje priečelie lode, nesú piliere nielen tribúnu, ale aj východnú stenu lode.

Vzor tohto typu nevychádza z karolínskej či ottonskej architektúry. Analogické tribúny sa okolo roku 1050 objavujú v okolí Regensburgu, časovo približne paralelne s ich výskytom v Čechách. Prvá lastovička do Čiech priletela okolo roku 1000 a to na biskupskom paláci na Pražskom hrade. Pričom ich šírenie sa tu začína okolo roku 1100 (Mencl 1965, 37-38). Zatiaľ čo v Nemecku je výskyt tohto typu značne lokálne obmedzený, v Čechách sa tešil väčšej popularite.

V najjednoduchšej forme môže byť ale len drevená, pripúšťaná napríklad v kostole sv. Klimenta v Starej Boleslavi. (Turek 1965, 20)

5.3.3.4. Kombinovaná pavlačovo-vežová tribúna

Ako názov napovedá, spájajú sa tu prvky vežovej tribúny s pavlačovým variantom. Toto spojenie sa pravdepodobne vyvinulo priamo na českom území s kostolom v Jakube ako jedným z prvých zástupcov. Tribúna býva pozdĺžna, vyplňujúca priestor veže, následne sa v lodi rozširujúca do plného rozponu lode. (Mencl 1965, 47-48)

5.3.4. Najstaršie tribúny

Najstaršie emporové kostoly v Českej republike bývajú hľadané už na Veľkej Morave, kde sa empory prisudzujú viacerým bazilikám a rotundám. Najpresvedčivejšie sú stopy z kostola č. 10 v Mikulčiciach kde boli asi v dvoch pätinách dĺžky lode odhalené základy dvoch pilierov rovnobežných so západnou stenou, ktorých najpravdepodobnejšia interpretácia hovorí práve o podperách pre tribúnu (Poullík 1975, 117-119).

Najstaršími emporovými kostolmi v Čechách boli pravdepodobne bazilika sv. Jiří a následne bazilika sv. Víta, ktoré mali inšpirovať najstaršie emporové kostoly v krajine. (Turek 1965, 23-24; Tomaszewski 1974, 182 - 195)

6. Vývoj a podoba stavebnej tradície v Čechách

6.1. Predrománska architektúra

Románskemu slohu stavebne predchádzajú dva slohy predrománske. Je to sloh karolinský, dominujúci v západnej Európe v 9. storočí, pomenovaný podľa Karla Veľkého. Jeho Impérium sa ako snažilo kultúrne nadviazať na dedičstvo Rímskej ríše, v sfére architektúry to znamenalo predovšetkým nápodobu dochovaných typov reprezentatívnych stavieb. Tieto typy nemohli byť preberané doslovne, často sa jednalo len o približné opakovanie pôdorysu v inej mierke alebo nápodoba určitého detailu. Do cirkevnej architektúry prichádzajú z antického sveta predovšetkým dva stavebné vzory: bazilika a centrála. Centrály boli kruhového, polygonálneho alebo rovnoramenného pôdorysu gréckeho kríža. Baziliky je typicky pozdĺžne, na východ orientované trojlodné stavby s prevýšenou strednou loďou, osvetlenou radou okien v oboch jej dlhších stranách zastrešenou nižšími pultovými strechami. Súčasťou celku bolo i mohutné západné vežové zoskupenie nazývané westwerk, ktorý zapustil vo francúzskej architektúre hlboké korene. Funkciou je westwerk označiteľný za najstaršiu formu emporového kostola, ktorého usporiadaniu bol predobrazom. Karolinská architektúra zavádza aj základné stavebné detaily pre neskoršie románske staviteľstvo: zjednodušením antických hlavic korintských, iónskych a kompozitných vznikajú hlavice sedlové, krychľové, košové a kalichové (Benešová – Chotěbor – Durdík – Dragoun 2001, 11-16).

6.2. Karolinský sloh

V Čechách je karolinský sloh reprezentovaný napríklad svätováclavskou rotundou sv. Víta. (Herout 1981, 23) Výraznejšie z tohto slohu vychádza veľkomoravské prostredie, z ktorého pochádza početný súbor kostolných stavieb ktorým je prisudzovaná súkromná držba veľmožmi v osadách za hradbami hradísk. Archeologické výskumy tu dokladajú existenciu tribún i predpoklad prítomnosti veží, ešte zdôrazňujúcich dominantnú funkciu týchto murovaných stavieb v inak drevených sídliskách (Kašička 1999, 327)

Zánik Veľkej Moravy otriasa touto stavebnou tradíciou a tá postupne nahrádzovaná ottonskými vzormi zo susedného Saska. Veľkomoravská architektúra bola

však predobrazom najstaršej českej sakrálnej architektúry, ktorej vznik je kladený do doby nasledujúcej po krste českého kniežat'a Bořivoja z rodu Přemyslovcov arcibiskupom Metodom v roku 883 (Merhautová - Třeštík 1983, 23).

Na rotunde sv. Petra v Budči sú dobre sledovateľné prenesené veľkomoravské prvky už v stavebnom type samotnom ale objavujú sa tu aj nové rysy. Murivo je hrubšie, riadkovanie dôslednejšie a s rastúcou kvalitou murárskej práce mohli rásť aj rozmery stavby. V porovnaní so šesťmetrovou rotundou na Levém Hradci, dosahuje vnútorný priemer Budečskej rotundy už 8 metrov. Tieto dimenzie umožňujú teraz zaklenúť valcovú loď archaickou formou kupoly, čo je zrejším vykročením smerom k novým architektúre (Benešovská - Kratochvíl (ed.) - Muchka - Petrasovská - Prix - Švácha 2009, 15).

6.3. Ottonský sloh

Ottonské stavebné umenie charakterizuje najmä istá blokovosť a robusnosť a veľmi malá členitosť. V Čechách dominuje takmer až do konca 11. storočia, v časoch keď sa v západnej Európe už dávno rozvíja vlastné románske umenie. (Herout 1981, 23-24).

Napriek trvaniu Predrománskeho slohového obdobia v Čechách prakticky dve storočia, nepochádza tohto obdobia veľké množstvo stavebných pamiatok, sú nimi predovšetkým cirkevné stavby vrchnostenského založenia na hradiskách. Často boli budované na význačných polohách, eventuálne na starších predkresťanských kultových miestach. V priebehu 11. storočia sa vyprofiloval stavebný typ vidieckeho pozdĺžneho kostola so západnou vežou a apsidou. Tieto stavby ostávajú v súkromnej držbe zakladajúcich elít a spravidla nedisponujú právom krstu, pohrebu či vlastným kňazom (Polc 1999, 35). Vidiecky veriaci si tak musia plniť bohoslužobné povinnosti na kostoloch na hradiskách. Okrem rannej šľachty sídliacej teraz na svojich majetkoch si podobné kostoly začali stavať aj opáti kláštorov a dokonca aj biskupi na vlastných vidieckych držbách (Kašička 1999, 327)

6.4. Vlastný románsky sloh

Vlastný románsky sloh sa rodí okolo roku 1000 v prostredí vyspelej západnej civilizácie. V tejto dobe dochádza k významnému ekonomickému vzostupu,

podmienčenému technologickým pokrokom. Masívne steny, často budované z nepravidelného drobného kameňa, striedajú dôsledne opracované kvádre, pre románsku architektúru absolútne typické. Objavujú sa valené klenby, najprv nad menšími prístavkami kostolov, časom i na hlavných priestoroch. Tieto klenby sa ešte opierajú plnou váhou do mohutných bočných stien. Zakrátko sa objavuje i klenba krížová, už plne ťažiacia z potenciálu klenbového systému. Prvou stavbou užívajúcou krížovú klenbu bola trojlodná krypta s ochodzou vo francúzskom Auxerre z rokov 1023-1035 (Benešová – Chotěbor – Durdík – Dragoun 2001,16).

V druhej polovici 11. storočia umožnil pokrok v stavebnej technológii, predovšetkým dôsledné pochopenie statických princípov a zdokonalenie opracovávanía kameňa, odľahčiť a spestriť románsky stavebný slovník. Ploché steny ustupujú do úzadia na úkor tektonických článkov. Najvýznamnejšou stavbou tejto novej vlny sa stáva opátsky kostol kláštora Cluny, presnejšie jeho tretia fáza z rokov 1088-1135 (Benešová – Chotěbor – Durdík – Dragoun 2001,21).

Do Čiech sa tieto trendy dostávajú so značným oneskorením, pričom ako prvé preberajú nový architektonický jazyk baziliky, sprostredkujúce ho ďalej k jednoduchším vidieckym stavbám. . (Merhautová 1971, 28)

V 12. storočí nastal veľký rozmach jednolodných kostolov, nielen čo do kvantity a výrazne i do kvality. Dominantným typom kostola bolo pozdĺžne jednolodie so západnou vežou v ose a polkruhovou apsidou na východe, pričom, samozrejme existovali aj iné pôdorysné varianty. Hlavé odlišnosti ale spočívali predovšetkým vo veľkosti stavby a prevedení jej západnej tribúny. Stupňujúci sa rozkvet vidieckej sakrálnej architektúry prináša do ich podoby viditeľné regionálne rozdiely, príčiny týchto rozdielov treba hľadať v komplikovanom spoločensko-historickom pozadí. Výsledkom ale bolo, že drobné kostoly sa často opierali svojou formou o najbližšie nové stavebné celky, predovšetkým kláštornej povahy, formujúc tak tzv. kláštorné stavebné okruhy (Merhautová 1971, 31-35).

Románske kostoly stavané kvádrikovou technikou bývali spravidla omietnuté len v interiéri, z vonkajšku ostávalo murivo odkryté.

6.5. Neskororománsky a prechodný sloh

Začiatkom 13. storočia dochádza k ďalšiemu rozmachu vidieckeho sakrálneho staviteľstva v súvislosti so všeobecným vzostupom Českého štátu s nástupom Přemysla

Otakara I. (1197 - 1230). V miestach nového osídlenia rastú nové, väčšinou už od počiatku farské kostoly. Tieto už nie sú k svojim zakladateľom a majiteľom viazané vlastníckym ale len miernejším patronátnym právom. Napriek tomu v tribúny ešte nemiznú a prakticky výhradným variantom je tribúna pavlačová.

So šírením, cisterciákmi prinášaných, západných motívov sa dá hovoriť o nástupe prechodného slohu, kombinujúceho neskororománske a ranogotické prvky. Cisterciáci prinášajú a popularizujú nové architektonické prvky, predovšetkým pravouhlý záver, nahradzujúci staršie polkruhové apsidy (Kuthan 1983, 26-28). Pričom polkruhové a pravouhlé závery koexistujú až do polovice 13. storočia. Novým funkčným prvkom kostola sa stávajú sakristie, malé klenuté svätyne niekedy vybavené oltárnym výklenkom. Tie sú portálom spravidla prepojené s oltárnou časťou kostola. V polovici 13. storočia sa tak paralelne vyskytujú oblé, románske víťazné oblúky i miernejšie zalomené varianty, predznamenávajúce už gotiku. Šíria sa klenby krížové, s rebrami i bez nich. Dokladom miešania moderných a archaických prvkov môžu byť polkruhové apsidy zaklenuté krížovou klenbou z kostolov v Jankove alebo Dolných Jirčanoch. Pre toto obdobie sú tiež charakteristické prístavby k existujúcim stavbám. Bezvežové rotundy typicky dostávali západné prístavby, známe z Karlíku alebo Vrapíc. Pozdĺžne stavby bývali naopak, za účelom zväčšenia úžitkovej plochy rozširované na východ, príkladom čoho môže byť kostol v Jankove alebo vo Viticiach (Radová-Štiková 1983, 18-23).

6.6. Raná Gotika

Gotika sa formuje okolo roku 1150 v regióne Île-de-France a pre celé obdobie ranej gotiky je v Čechách považovaná za importovaný sloh, ešte bez individuálneho domáceho vývoja (Herout 1981, 50).

Presnú dobu nástupu gotiky na územie Čiech nie je možné stanoviť, jedinými indíciami sú dochované stavby. Obzvlášť v sfére cirkevných pamiatok ale gotické stavebné prvky, objavujúce sa už v priebehu 1. pol. 13. storočia za vlády Václava I., dlhodobo koexistujú s so stále používanými prvkami románskymi. Najpokročilejším stavebným typom sa stávajú hrady, ktorému sekundujú výrazné stavby v mestách, húfne zakladaných s nástupom kráľa Přemysla Otakara II.

Za vlády Přemysla Otakara II. začína prevládať gotický sloh i v sfére vidieckych kostolov. Odkedy sa dá hovoriť o niečom ako všeobecnej gotizácii, rovnomerne sa

presadzujúcej vo všetkých stavebných typoch. Zatiaľ čo z počiatku prevládali podnety z umeleckého okruhu burgundsko-cisterciáckeho, postupne sa presadzovali ohlasy klasickej francúzskej gotiky. Sprostredkované ale nepriamo cez Saské prípadne Hesenské prostredie.

Už okolo 70. rokov 13. storočia sa na vidieku prvý krát objavuje päťboký záver presbytára, príkladom môže byť kostol v obci Oleška u Kouřimi (Líbal - Líbalová 1983, 14-15)

Prvá vlna českej gotickej architektúry do značnej miery rešpektuje dimenzie zavedené románskym staviteľstvom, priestory ešte nie sú príliš vysoké ale skôr rozložené. Progresívnymi prvkami sú ale krížové rebrové klenby a hutné sochársky utvárané články. Typické sú kalichové hlavice s jazykovými listami stočenými vo vrchole do bobúľ, tanierovité pätky, prípory s valcovitými driekmi a mnohé iné. Vzrastajúca plasticosť článkov zatláča obvodové murivo do úzadia.

Nástup gotiky je zaujímavý i tým, že na rozdiel od románskeho slohu, ktorého príchod do Čiech bol značne oneskorený, tentoraz Česká kotlina časovo takmer nezaostáva za Podunajím či južným a západným Nemeckom (Kuthan 1994, 22).

7. Úloha kostolu v krajine

Štatutárne natoľko významná stavba akou kostol nepochybne bol, nadobúdala hneď niekoľko funkcií vo vidieckom sídelnom celku.

Je všeobecne prijímané, že najstaršie vidiecke kostolné založenia existovali v priamej návaznosti na panské sídla, zachytené ale archeologickým výskumom len pri veľmi malom percente lokalít. Výskumy Antonína Hejny v 70. rokoch prinášajú týmto záverom fyzické príklady na lokalitách Chvojen, Týnec nad Sázavou a Vroutek u Podbořan. Tieto mu umožnili definovať základnú osnovu takéhoto vidieckeho šľachtického sídla, pozostávajúceho z tribúnového kostola, panského obydlia a opevnenia, tento celok mal ešte sprevádzať hospodársky dvor. Týmto dvorcom často prisudzuje väzbu na přemyslovské hradiská a ich vlastníkov považuje za správcov kniežacích hradov. Čo vychádza so staršej veľkomoravskej tradície dvorcov na hradiskách v Mikulčiciach, Pohansku alebo v Ducovom. Kamennú konštrukciu sídel pripúšťa až od konca 12. stor.(Hejna 1977, 75-77) Napriek rozšíreniu zoznamu lokalít mladším bádáním, napríklad Bedřichův Světec (Klápště1994) a Radomyšl (Nechvátal 1999), ostáva i naďalej prítomnosť tribúny v kostole najistejšou indikáciou existencie panských sídel pri kostoloch.

V 13. storočí postupne mizne prepojenie kostola a panského sídla. Dovtedy je ale sledovateľný zásadný kvalitatívny rozdiel medzi stavbami chrámov a obytných objektov. Robustné a celokamenné kostoly tak majú často prisudzovanú funkciu refugia. Obranná funkcia vychádza nielen z kamennej blokovej podoby kostola alebo jeho malých okien, obzvlášť vo vežiach často interpretovaných ako strielne, nosnou je najmä analógia horného vstupu do veže s hradnými vežami bergfritového typu. Najčastejšie zachyteným obranným prvkom, býva možnosť uzatvoriť vstupné dvere zvnútra závorou. Vyskytujúci sa vo vstupe do lode i vo vonkajších vstupoch na tribúnu. Takéto prvky boli odhalené napríklad vo Vroutku a Řezanici Vnútorne oddelenie tribúny voči kostolu je zaznamenané vo Vinci. I schodisko v hmote muriva je považovateľné za obranný prvok, obzvlášť tam, kde predstavuje jediný vstup do horných podlaží stavby (napr. Potvorov, Jakub) (Varhaník 1999, 314- 317).

Niektoré kostoly tak mohli slúžiť ako mocenská opora v krajine, v tom čase ešte bez iných súkromných opevnených stavieb. (Sommer 1989, 195-200) Toto vrcholí

v neskorej gotike na mohutne opevnených kostolných stavbách nazývaných nemeckým termínom Kirchenburg (Varhaník 1999, 313) .

Za obranný prvok sa dajú považovať aj nevelké skrýše nájdené v kostoloch, príkladom je Vroutek, kde i napriek existencií kamenného dvorca je primárnou obrannou stavbou podstatne robustnejší kostol. (Hejna 1977,78)

Opevnenie kostola, občas sa vyskytujúce v písomných prameňoch bolo podľa všetkého upraveným ohradením cintorína, najčastejšie drevohlinitým. Do toho ale ešte vstupuje eventualita toho, že ohradenie cintorína malo primárne majetkovo-právny význam a na obranu mohlo byť užité iba núdzovo. Teda ostatky valov a priekop, občas identifikované v okolí kostolov nie je možné bezpečne identifikovať bez patričného archeologického výskumu (Varhaník 1999, 314- 317).

Vidiecke kostoly, rodiace sa prevažne ako súkromné majetky, nadobúdajú farské funkcie často už od počiatku 12. storočia, pričom nové založenia tento štatút spravidla už mávali od počiatku. S novým štatútom sa objavujú nové stavebné prvky, predovšetkým krstiteľnice a veže. Zvony tak varujú pred hrozbami, povolávajú do chrámu, oslavujú významné udalosti i sprevádzajú úmrtia. Centrálna funkcia kostola tu prináša ruch v podobe krčiem, trhov .

Obytný účel kostolných stavieb je pre český vidiek zatiaľ nepreukázaný, hoci sa objavujú prípady priameho stavebného zrastu obytnej a kultovej funkcie do jedného celku (Švihov, Chvojen, Plzeň-Doubravka) (Kašička 1999, 328-330).

Pohrebiská sprevádzajú kostoly spravidla už od ich založenia. Nepomer medzi opúšťaním radových pohrebísk na okraji sídelného areálu odohrávajúcim sa nárazovo na prelome 11. a 12. storočia a datovaním najstarších fáz vidieckych kostolov ale v prostej téze o presune pochovávaní z radových pohrebísk na pohrebiská etážové v okolí kostolov vytvárajú solídne nezrovnalosti.

Pritom už Hnězdenské dekréty, Kosmom spojené s rokom 1039 zmieňujú zákaz pochovávaní na neposvätenej pôde, čo by ale ešte nemuseli byť radové pohrebiská, užívané ešte niekoľko dekád. Podobný zákaz ale prisudzuje Kosmas i Břetislavovi II. na konci 11. storočia, čo môže znamenať že tieto zmienky majú len formálny význam, alebo je pasáž v Hnězdenských dekrétach Kosmovou idealizovanou spätnou projekciou vtedajšieho stavu. Nové miesta pochovávaní by mali vznikať pri kostoloch, tých je ale na počiatku 12. storočia len veľmi málo. Najlepšie je táto konfliktná situácia sledovateľná na pohrebisku v Radomyšli. To vzniká už v počiatku 12. storočia a podľa rozboru kostrových pozostatkov slúžilo komunite s 250 až 300

osobami, čo znamená, že tu pochovávalo viacero sídlisk. Kostol sv. Martina ležiaci na okraji plochy pohrebiska nepochybne vzniká najskôr v polovici 12. storočia, teda v čase keď pohrebisko už fungovalo. Riešenie ponúka téza o existencii drevených, štatutárne nižších sakrálnych stavieb predchádzajúcich neskoršie kamenné kostoly a sprevádzajúce tieto prvé centrálné pohrebiská. Pravdepodobným sa teda javí, že pohrebiská sa presúvajú do intravilánov obcí v predstihu oproti výstavbe kamenných kostolov, okolo ktorých sa následne koncentrujú, završujúc svoju premenu z radových na pohrebiská etážové (Klápště 2010, 217-220).

8. Vymedzené územie

Existuje nepreberné množstvo faktorov, podľa ktorých sa dá členiť krajina. Príroda sama ju rozčlenila sieťou riek, horských chrbtov, rozdielnymi nadmorskými výškami, typmi pôd či prevažujúcim charakterom vegetácie. Aby toho nebolo málo prichádza človek a jeho história správneho a politického členenia, meniaceho sa prakticky s každou generáciou.

Hranice ranostredovekého územného členenia, ak vôbec boli exaktne vytýčené, sa do súčasnosti nedochovali a mladšie členenia neposkytujú žiadnu garanciu relevancie k sledovanej situácii. Tak by sa mohlo zdať prirodzené vytyčovať hranice územia podľa prírodných dominánt. Tie krajinu ale nielen členia, zároveň v nej vytvárajú osi pozdĺž ktorých sa mohlo osídlenie šíriť, predovšetkým v prípade vodných tokov.

Odpoveďou je absolútne arbitrárne vytýčenie oblasti štvoruholníkom na mape. (viď prílohy). Takto vytýčené územie má asi 50 km na dĺžku a 30 km na šírku a zasahuje do 5 súčasných okresov: Beroun, Kladno, Praha - Západ, hl. m. Praha a Mělník. Zo starších správnych jednotiek som venoval pozornosť mape pražského archidiakonátu z prelomu 14. a 15. storočia. Z jeho celkov zasahuje územie šiestich dekanátov: pražského, orešského, podbrdského, slánskeho, podřípskeho a chlumínskeho.

Na tomto území stávalo na konci 13. storočia, podľa dnešného stavu bádania, 48 kostolov, čo pri jeho rozlohe 1500km² predstavuje jeden kostol na 31,25 km². Tento údaj je ale pochopiteľne bezpredmetný s prihliadnutím ku značne nerovnomernému rozmiestneniu týchto stavieb v krajine. Bližší pohľad práve na toto rozmiestnenie by radi priniesli nasledujúce pasáže.

8.1. Geomorfológia a geológia oblasti

Skúmané územie sa nachádza v geomorfologickej provincii Česká vysočina, zaberajúcej ostatne celé Čechy a zasahujúcej i na Moravu a do Sliezska. Vymedzenému územiu dominuje Poberounská sústava, zastúpená Brdskou oblasťou, vstupujúca tu od západu a zaberajúca väčšinu jeho plochy. Sekunduje jej Česká tabule, zaberajúca väčšinu českého povodia rieky Labe, ktorá na skúmané územie vstupuje od

severovýchodu svojou južnou oblasťou pomenovanou Stredočeská tabule. Len okrajovo vstupuje od juhovýchodu do priestoru Česko-moravská sústava oblasťou Stredočeská pahorkatina, končiacou tesne pred sútokom Vltavy a Berounky (Hrnčiarová - Mackovčín - Zvara et al. 2009, 122-125).

Brdskú oblasť tvoria dva celky: Džbán, ktorého značná priemerná nadmorská výška 416, 6 m zodpovedá vyzdvihnutému okraju kriedovej tabule členenej širokými a hlbokými údoliami odkrývajúcimi permokarbonské uloženiny. A Pražská plošina, charakterizovaná rozsiahlymi plochami mlado treťohorného plochého až mierne skloneného povrchu, zarovnávajúcего zvrásnené horniny proterozoika a staršieho paleozoika a prechádzajúceho do plošín na vrchnokriedových opukách a pieskovcoch. Typická nadmorská výška je 350-400 m. n. m., čo znamená asi 150-240 m nad hladinami riek. Významným krajinným prvkom sú tu zachované výrazné plošiny riečnych terás Vltavy a Berounky. Údolná sieť, založená v mladších treťohorách na konštantne kriedovej tabuli, je epigenetického pôvodu, čo znamená, že aj po zahĺbení do podložia si udržala pôvodné pôdorysné usporiadanie. Takže dnešné údolia väčšinou naprieč pretínajú smery horninových vrstiev a len v krátkych úsekoch sa ich priebehu prispôsobujú (*Balatka a kol. 1990, 10-11*).

Stredočeská tabule je plochá pahorkatina s priemernou výškou 215 m. Pozostáva prevažne z vrchnokriedových pieskovcov, ktoré ležia na proterozoickom kryštaliniku, poprípade na sedimentoch mladšieho paleozoika (prachovca a bridlice). Predstavuje akumuláciu plochu riečnej terasy a údolnej nivy, ktorá sa tiahne popri Labe (*Demek 1987, 482*).

8.2. Pedológia

Sledované územie pokrývajú na severe predovšetkým úrodné čiernozeme s občasným výskytom pararendzín a kambizemí. Smerom na juhozápad do zvlnenejšieho reliéfu začínajú prevažovať hnedozeme a kambizeme. Na juhu územia dominujú rendziny, menšie zastúpenie tu majú i luvizeme a kambizeme (Hrnčiarová - Mackovčín - Zvara et al. 2009, 134-135). Priaznivosť pôd pre poľnohospodárstvo, vrcholiaca úrodnými čiernozemami na severe postupne klesá až k relatívne chudobným rendzinovým pôdam v okolí Berounky.

8.3. Hydrológia

Vybrané územie spadá pod úmorie Severného mora keďže je odvodňované prakticky výhradne západnými (ľavými) prítokmi Vltavy. Necelá desiatka hlavných vltavských prítokov utvára krajinný ráz tohto územia. Od severu, na dolnom toku Vltavy, asi 15 km od jej sútoku s Labe, sa ako prvý zlieva s Vltavou Bakovský potok so svojimi hlavnými prítokmi Vraným, Zlonickým a Červeným potokom. Pokračujúc proti prúdu, v miestach dnešných Kralúp, vtekajú do Vltavy Knovízsky a Zákolanský potok. Severne od Prahy sa ešte pripájajú Únětický a Litovický potok. Najvýznamnejším prítokom Vltavy na sledovanom území je rieka Berounka. Berounka so svojím prítokmi, predovšetkým riekou Loděnice, zbiera vody z celej južnej a západnej časti sledovaného územia (Hrnčiarová - Mackovčín - Zvara et al. 2009, 126-127)

Osídlenie sa prirodzene šíri pozdĺž vodných tokov, v tomto smere netvorí územie na západ od Prahy žiadnu výnimku. Pre ranný stredovek toto môžu dokladať mapy osídlenia v prílohe.

9. Analýza zozbieraných dát

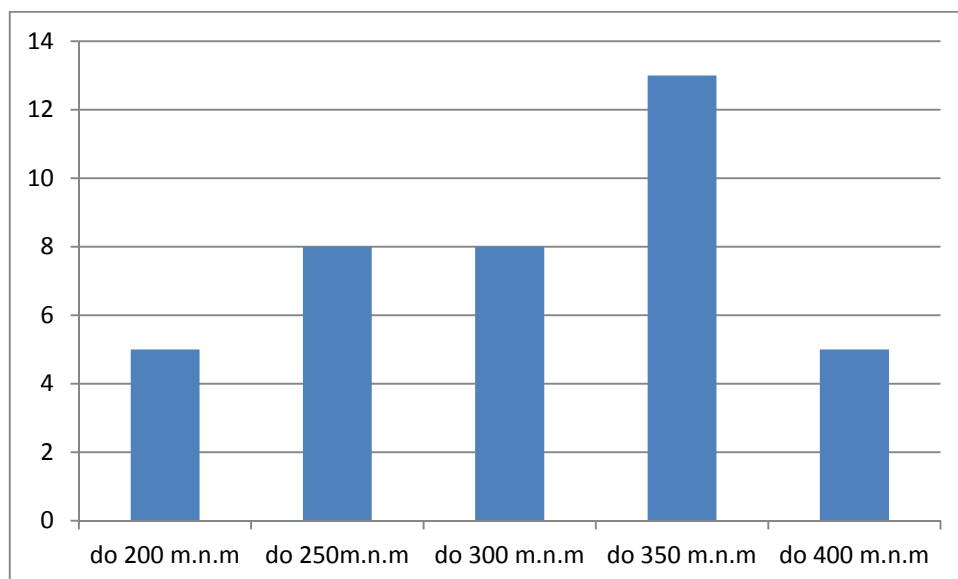
Charakter dát, zapríčinený predovšetkým nevyrovnaným stavom poznania vybraných stavieb bohužiaľ neumožňuje hlbší štatistický rozbor pôvodnej stavebnej podoby kostolov. Tieto dáta sú ale výborným podkladom predovšetkým k riešeniu priestorových vzťahov na lokalitách a sledovaniu prípadnej korelácie stavebne-historických analýz so zodpovedajúcimi archeologickými nálezmi.

9.1. Nadmorská výška

Základným atribútom umiestnenia stavby v krajine je jej nadmorská výška. Výhodou tohto parametru je jeho faktická nemennosť v priebehu vekov, nevýhodou je len malá možnosť pôvodných zakladateľov stavby vedome vplývať na tento atribút na lokalite.

Výraznejšia výpoveď tohto atribútu sa stráca predovšetkým v nevyrovnanej priemernej výške sledovanej oblasti dosahujúcej len okolo 200 metrov na jej severe no týčiacej sa k 400 metrom na juhu.

Graf 1: Početné zastúpenie kostolov v jednotlivých rozmedziach nadmorskej výšky

9.2. Vzďialenosť od vodného toku

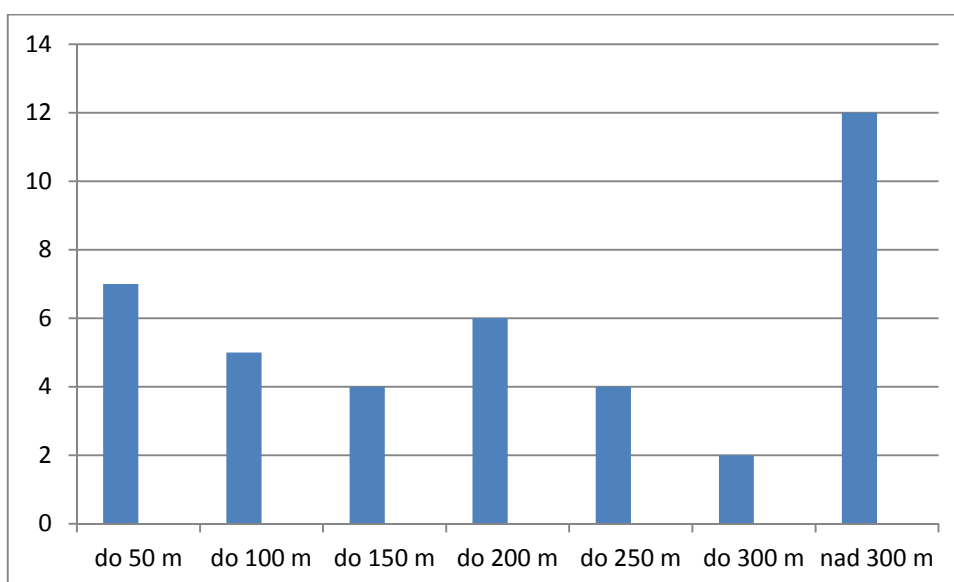
Zohľadňujúc fakt, že kostoly existovali v úzkom prepojení s dobovými sídlami, predovšetkým dedinami ale i protomestskými sídelnými jednotkami, či v neskoršej dobe mestami samotnými, museli zachovávať relevantnú vzdialenosť od vodného toku.

Napriek tomu plných 12 lokalít, prekračuje v zásade arbitrárne stanovenú praktickú vzdialenosť od vodného zdroja 300 metrov. Tieto boli pravdepodobne obsluhované z iného vodného zdroja akými sú studne, cisterny alebo iné drobné vodné nádrže prírodného či umelého pôvodu, prípadne boli viazané na dnes už neexistujúce toky.

Priemerná vzdialenosť vybraných kostolov od vodného toku je 147 metrov, so krajnými hodnotami v prípade radotínskeho kostola, vzdialeného od potoka len 10 metrov a Veltrusmi, stojacim vo vzdialenosti 400 metrov od vodného zdroja.

S prihliadnutím na možnosť, že i relatívne blízky vodný zdroj môže byť v dôsledku morfológie krajiny ťažko prístupný, predovšetkým v miestach výraznej svahovitosti krajiny nie je perspektíva alternatívneho zdroja vody vylúčiteľná prakticky pre žiadnu lokalitu.

Graf 2.: Vzďialenosť kostola od vodného toku

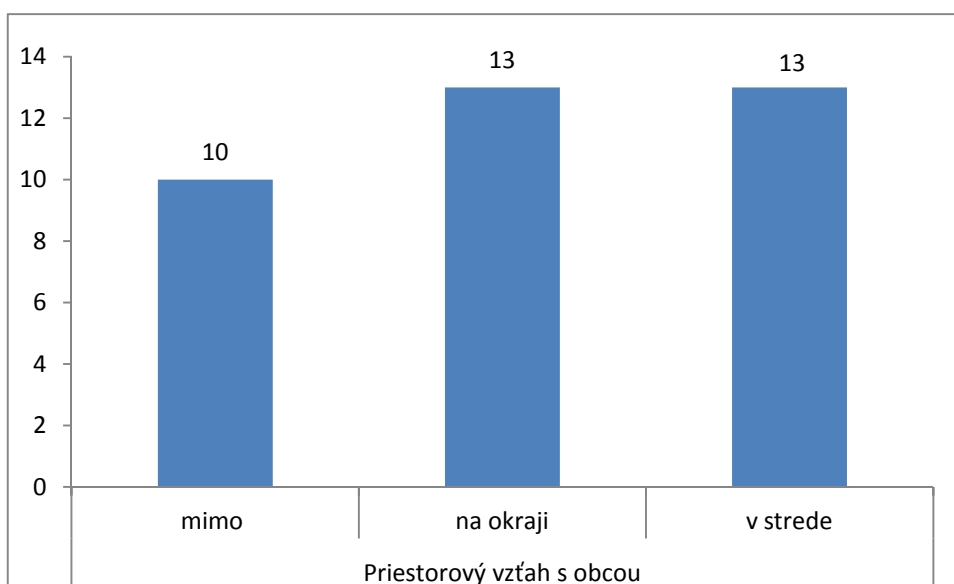

Potenciálne nepresnosti vo vstupných dátach prináša predovšetkým premenlivosť trasy niektorých tokov v priebehu vekov.

9.3. Priestorový vzťah k obci

Použitie máp 2. vojenského mapovania z rokov 1836-1852 pri hodnotení vzťahu obce a kostola síce obchádza masívny nárast rozlohy obcí za posledných 100 rokov ale viac ako pol tisícročia časového odstupe medzi týmto mapovým dielom a posudzovanou situáciou prináša riziko významného skreslenia údajov. Pre túto nemožnosť získania exaktných dát aj pre názorné zjednodušenie nadobúdajú kostoly vo vzťahu k obci len tri možné vzťahy: Môžu ležať mimo obec, bez ohľadu na vzdialenosť, na okraji obce, ignorujúc jej rozmery či priestorové usporiadanie, alebo priamo v nej, tu je nosná predovšetkým väzba na náves.

Graf 2: Priestorový vzťah kostola a obce

Graf 2 napovedá, že neexistuje dominantný variant v riešení umiestnení kostola voči obci.

9.4. Prepojenie s archeologickými nálezmi

Dôležitým prostriedkom pre určenie sídelného kontextu chrámovej stavby je analýza jej blízkych archeologických nálezov. Žiaľ, zďaleka nie každú stavbu takéto nálezy sprevádzajú..

Tabulka 1. přítomnost nálezů v blízkosti kostola

	sídelné	pohrebné
Beroun - kostol sv. Jakuba	xxx	x
Butovice - kostel sv. Vavřince	x	x
Černovičky - kostol sv. Vavřince		
Dolní Liboc - kostol sv. Simeona/obětování Panny Marie	xxx	x
Dřetovice - kostol sv. Václava	xxx	x
Holubice - kostol Narození/Nanebevzetí Panny Marie	xx	xx
Horní Mokropsy - kostol sv. Václava	x	
Hostivice - kostol sv. Jakuba Většího	x	
Chržín - kostol sv. Klimenta	xx	xx
Chvatěruby - kostol sv. Petra a Pavla	x	
Karlík - kostol sv. Prokopa a Martina	x	
Krteň - kostol sv. Jana a Pavla		
Kvílice - kostol sv. Víta	x	
Libčice nad Vltavou - kostol sv. Bartolomeje	xx	xx
Liteň - kostol sv. Petra a Pavla		xx
Loděnice - kostol sv. Václava	x	
Malá Chuchle - kostol Panny Marie		
Nabdín - kostol sv. Barbory	x	
Ořech - kostol Stěti sv. Jana Křtitele		
Přední Kopanina - rotunda sv. Máří Magdaleny	x	
Přelíc - kostol sv. Petra a Pavla	x	
Radošín - kostol sv. Petra a Pavla		
Řeporyje - kostol sv. Petra a Pavla	xxx	xx
Řepy - kostol sv. Martina	xxx	
Řevnice - kostol sv. Mořice	x	
Skůry - kostol sv. Bartoloměje		
Slaný - kostol sv. Gotharda	xx	
Slivenec - kostol Věch Svatých	x	xx
Stodůlky - kostol sv. Jakuba Většího	x	
Svárov - kostol sv. Lukáše		
Třebotov - kostol sv. Martina		
Tursko - kostol sv. Martina	xx	x
Únětice - kostol Nanebevzetí Panny Marie	x	
Veltrusy - kostol Narození sv. Jana Křtitele		
Vrapice - kostol sv. Mikuláše	xxx	
Zbraslav - kostol sv. Havla	x	
Zlíchov - kostol sv. Filipa a Jakuba	x	
Želenice - kostel sv. Jakuba Většího		xx
Železná - kostol nanebevzetí Panny Marie		

Záznamy o archeologických nálezoch boli preberané z Archivu 2.0 Archeologickej databáze Čech (Kuna, M. - Křivánková, D. - Krušinová, L. 1995). Po ich časovom zatriedení a umiestnení do mapy spolu s kostolmi sa mohlo pristúpiť k posudzovaniu ich možného prepojenia so stavbami.

Nálezy boli rozdelené do dvoch typov podľa svojho zaradenia do sídelného alebo pohrebného kontextu. Na základe kvantity nálezov, ich časovej a priestorovej relevancie boli potom stavbám prisudzované štyri stupne relevantnosti nálezov.

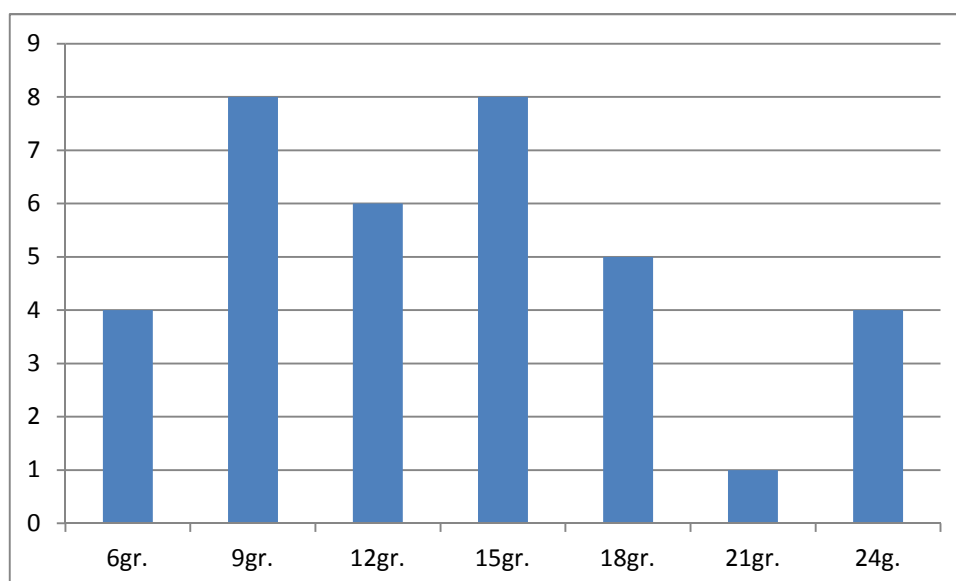
Ako nesprávny sa ukázal odhad, že pripražské kostoly budú, vďaka intenzívnejšej činnosti osídľovacej a tým aj vyššej frekvencii výskumov, na nálezy bohatšie. Čo Tabuľka 1 dokumentuje najlepšie je všeobecne nízka frekvencia nálezov v okolí kostolov.

9.5. Výška desiatku

Zaujímavým a ľahko kvantifikovateľným parametrom je záznam o výške desiatku v *Registách papežských desátků*. z roku 1352. Výška tohto poplatku naznačuje ako bohaté boli jednotlivé fary a teda aj ako lukratívne benefícia sa pri nich nachádzali.

Medzi sledovanými kostolmi sa nachádza len jediný v polovici 14. storočia vedený ako filiálny a to kostol sv. Martina v obci Řepy. Ostáva 38 farských kostolov evidovaných v registroch.

Graf 4: Výška desiatku

Rozmedzie v ktorom sa pohybujú zaznamenané farnosti je 6- 24 grošov.

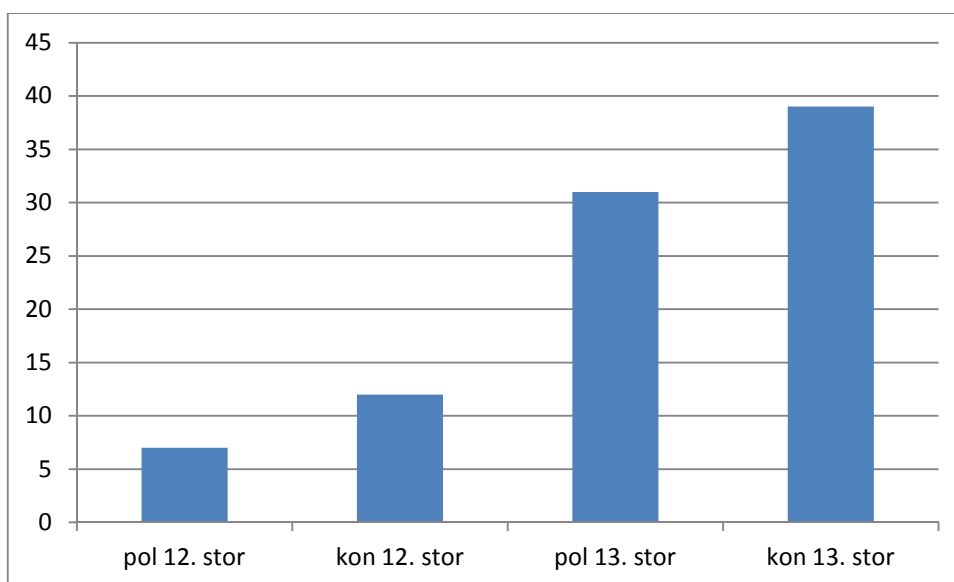
Ako Graf 4 napovedá prevládajú, celkom neprekvapivo stredne bohaté fary. Zaujímavým detailom je narušenie trojgrošového odstupňovania výšky desiatku v prípade Libčíc a Radotína, ktorým bol vymeraný netypický 16 a 16,5 grošový desiatok.

Výškou desiatku, astronomicky prevyšujúcou vidiecke farnosti, na seba upozorňujú dva mestské kostoly na sledovanom území slánsky sv. Gothard i berounský sv. Jakub mali zhodne vymeraný desiatok v hodnote 90 grošov.

9.6.Datovanie stavieb

Navzdory nie vždy exaktnému staveniu veku kostolov je možné i na príklade stavieb vybranej oblasti sledovať pozvoľný nárast počtu stavieb v 12. storočí a stavebný boom vidieckych kostolov v prvej polovici 13. storočia, kedy sa za polstoročie počet stavieb viac ako zdvojnásobil.

Graf 5: Počet vidieckych chrámových stavieb v regióne

Nárast počtu stavieb do priestoru je dobre poznateľný na mapách v prílohe (mapa 1-3). Kedy oproti koncu 12. storočia so stavbami koncentrovanými predovšetkým v pripražských nížinách je na konci storočia 13. chrámové stavitel'stvo rozšírené ďaleko proti prúdu Berounky na juhu i Bakovského potoka na severe.

10. Záver

V závere sa pokúsim spolu prepojiť niektoré výsledky svojich analýz. Zaujala ma eventualita súvislosti medzi výškou desiatku a vekom kostola, aprobo fary.

Vo viere v tézu, že so zahusťovaním siete fár a tým i zmenšovania ich obvodov budú staršie fary lepšie etablované a teda výnosnejšie som sa zmýlil. Naopak z porovnávaní súboru stavieb vyplynulo, že sú to poväčšine tie hlbšie do minulosti datované čo platia spodné hranice výšky desiatkov. Malý štatistický súbor i nie zas tak jednoznačné závery z neho vyplývajúce ale nedovoľujú vyvodzovať z tejto korelácie všeobecne platný záver.

Ďalšiu spojitosť som sa pokúsil nájsť medzi datovaním stavby a jej polohou voči obci. Vstupným predpokladom je tu postupný posun polohy kostolov z na obci nezávislej polohy smerom do jej návsi ako integrálneho stredu diania v nej. Tento predpoklad sa do istej miery na sledovanom súbore potvrdzuje ale i tu je výpovedná hodota tohto záveru len malá, obzvlášť s prihliadnutím na charakter vstupných dát hodnotených v stati *Priestorový vzťah k obci*.

Poznanie najstarších sakrálnych stavieb prešlo v poslednom storočí značnú cestu. Od stavu z počiatku 20. storočia, kedy bola väčšina týchto vidieckych stavieb poznaná len v ich mladších fázach a poväčšine do ich obdobia aj datovaná. Cez jeho polovicu, kedy sú popri identifikácii zakladacích vzťahov kostolov tieto stavby často až veľmi optimisticky posúvané hlbšie do minulosti. Ku zdanlivému vyvrcholeniu v súborných prácach 70. a 80. rokov. A ešte ďalej. Potenciál rozšírenia poznania najstaršej sakrálnej architektúry sa skrýva v takmer každej chrámovej stavbe. A tak predovšetkým vďaka stavebne-historickým prieskumom sa bude nepochybne i naďalej rozširovať zoznam románskych a ranogotických stavieb na českom vidieku. K prelomovým zisteniam je ale potrebné ešte niečo najviac. Pre lepšie pochopenie podoby ranostredovekých sídel, predovšetkým tých panských a ich vzťahu ku kostolom budú potrebné nové archeologické výskumy. A ak všetko prebehne ako má prinesú tieto výskumy mnoho odpovedí ale otázok prinesú ešte viac. A kolobeh môže pokračovať...

11. Katalóg

11.1. Vybrané „Medailónkové“ lokality

11.1.1. Holubice - kostol Narodení/Nanebevzetí Panny Marie

Topografia a sídelný kontext

Pozemky v osade Holubice daroval kráľ Přemysl Otakar I. (CDB II, 50) na žiadosť biskupa Daniela II. kapitule pražskej katedrály sv. Víta. Pričom je výslovne uvedené, že väčšia časť obce už kapitule patrila, slúžiac k zaisteniu kanonickej prebendy a kráľ vlastne len sceľuje majetok kapituly. Kedy sa osada dostala do majetku pražského biskupstva či priamo prvýkrát je ale otázne.

Kataster holubice pravdepodobne osídlený už od staršej doby hradištnej, ale dedina samotná do písomných prameňov vstupuje až na počiatku 13. storočia (Prix 2011)

Holubická rotunda stojí, obohnaná nevysokým múrom, uprostred obce, nad zákrutou údolíčka Holubického potoka vzdialeného asi 100 metrov. Nadmorská výška stavby je približne 290 metrov. Kostol aj s celou obcou stoja na sprašovom podklade, v doline potoka nahradenom drobnými a bridlicami (Bokr - Fiferová 2009)..

Štatút

Richter kaplnku považoval za súkromnú stavbu pri dvorci, majetkové pomery v obci svedčia o jej vzniku ako súkromnej kaplnke kanonického dvorca (Prix 2011).

Písomné pramene

Prvá písomná zmienka o lokalite pochádza niekedy z rokov 1202-1207 *in villa prebendali, que dicitur Golubich* (CDB II č. 57 s. 50) 1204 kedy pražská kapitula dostáva obec darom od Přemysla Otakara I., aby sa v nasledujúcom storočí stala najvýnosnejšou prebendou kapituly.

K roku 1352 v registroch pápežských desiatkov je pre kostol vymeraná sadzba 21 grošov ročne (RDP, 46).

Stavebná podoba a história

Pôvodne prostá rotunda s valcovou loďou, vnútorného priemeru 5,3 m, a jedinou apsidou, stavaná kvádrikovou technikou z pravidelne kladených a dôsledne otesaných kvádrov (Kuthan (ed.) 1982, 214) zo zlatavej tzv. kopaninskej opuky. Ťaženej

najneskôr od 11. storočia predovšetkým v lomoch katastru Přední Kopanina. Pôvodná štruktúra muriva je čitateľná predovšetkým v interiéri severnej sakristie či zvonici západnej veže. Opticky efektný a ľahko opracovateľný materiál je náchylný k rýchlej degradácii zvetrávaním v exteriéry, v dôsledku čoho je väčšina dnešnej vonkajšej úpravy dielom novorománskych rekonštrukcií(Prix 2011).

V 2. pol. 13. stor. - pribúda Z predsieň, na J strane oblá kaplnka v tvare apsidy(zaklenutá okolo roku 1400 gotickou rebrovou klenbou) namiesto pôvodného vstupu. V 1. pol 14. storočia i hranolová veža. Jadro sakristie pochádza zo 16. storočia. Baroková nadstavba veže by mohla pochádzať zo 17. storočia. V pôvodnej podobe sa dochovalo polkruhovo ukončené okno so zošíkmenou špaletou v severnej stene lode, zvonku prekryté prístavbou sakristie a znovu odhalené až v 19. storočí. podoba juhovýchodného a severozápadného okna je výsledkom rekonštrukcie 19. storočia pričom je predpokladateľné, že bol prevzatý originálny rozmer i umiestnenie. Dielom rekonštrukcií je aj rímsa na hlavnej lodi a tvar valcovej lucerny, pôvodne oktagonálnej, i so stĺpkami v oknách lucerny. Dva z pôvodných stĺpikov, podľa A. Brauna ukryté vnútri lucerny, nie sú patrné.

Vďaka ostatkom originálnej korunnej rímsy poznáme pôvodnú výšku stavby, totožnú s tou dnešnou. Profil rímsy tvorí torus, oddelený zárezom od soklu a zhora doplnený odsadeným výžlabkom. Takáto skladba sama osebe už poukazuje na neskororománsky pôvod(Prix 2011).

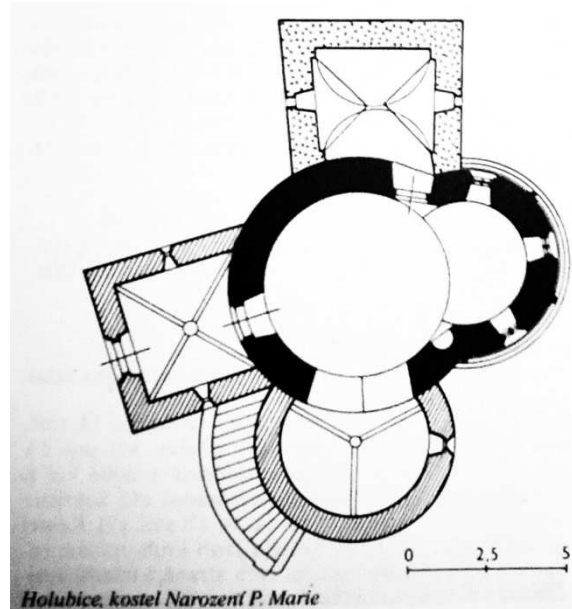
Na sokli spočívajúca podkovovitá apside je otvorená gotickými oknami, zvonku je členená slepými arkádami pravouhlého profilu na polopilieroch s hlavicami. Tieto 3 oblúky slepých arkád nachádzajú analógie v diele doksanskej stavebnej huti. Len malá časť arkád je pôvodná, väčšina je dielom rekonštrukcie.

Loď je klenutá kupolou, pôvodná apside konchou víťazný oblúk medzi nimi má skosenú hranu a na severnej strane je v ňom prelomený portál do sakristie. Južná apside, s klenbou s tromi klinovitými rebrami, je spojená s loďou širokým lomeným oblúkom. Sakristia je zaklenutá val. s lunetami. Predsieň v prízemí veže klenutá krížovou rebrovou klenbou(Merhautová 1971, 122). Na spojení rebier na plochom svorníku sa vyskytuje motív písmen MN (*Mariae Nativitatis*), opakujúci sa ešte na vrchole portálu lode i nad arkádou pravdepodobne pôvodného portálu v južnej časti rotundy (Všetečková 2011).

Originálna strecha bola kamenná, tvorená naplocho štiepanými doskami opuky, kladenými do malty priamo na rub kupolovej klenby tak, že jednotlivé dosky v mierne

klesajúcom sklone presahovali dosky pod nimi. V 17. storočí bola už značne opotrebovaná krytina prekrytá prejazovou škridlou.

Stavba podstúpila hneď niekoľko moderných rekonštrukcií, v rokoch 1865, 1933, 1953-57 a 1969-70. (Prix 2011)

(Merhautová 1971, 122)

V hlavnom oltári bola nájdená pečať biskupa Pelhřima z rokov 1224-25. (Merhautová 1971, 122)

Fresky/výmalba

V uzavretom priestore podvežia, datované do rokov 1343-1350, motívy Stětí sv. Kateřiny a Kamenování sv. Štěpána spolu s polopostavami svätcov sv. Jeronýma, sv. Augustína. Ďalej Madonu medzi sv. Kateřinou a sv. Vojtěchem (?) s polopostavami sv. Ottilie a sv. Barbory (?), sv. Biskupa s polopostavou sv. Ambože, fragmenty Ukřižování a ďalšie, nie vždy s určitostí čitateľné motívy (Všetečková 2011).

Datovanie

V. Mencl ju na základe arkád radí do okruhu doksanskej stavebnej hute. Mladšia literatúra ju datuje podľa pečate. Časový odstup pečatného datovania a éry doksanskej hute znamená, že sa tu zrejme nejedná o bezprostrednú súvislosť s Doksanmi. Čo z nej robí jednu z najmladších rotúnd v Čechách (Kuthan (ed.) 1982, 214).

Konsenzuálne datovanie stavbu radí do 1. štvrtiny až 3. dekády 13. stor. Hoci existenciu staršieho kostola nemožno vylúčiť, už len s prihliadnutím na v tomto čase už doznievajúci stavebný typ rotundy (Prix 2011).

11.1.2. Chvatěruby - kostol sv. Petra a Pavla

Sídelný kontext a topografia

Kostol stojí nad vltavským údolím v nadmorskej výške zhruba 170 m. n. m., na okraji roztrúsenej zástavby obce, rozloženej na k západu sa zvažujúcim svahu, smerujúcim ku chvatěrubskému zámku. Kostol oddeľuje od areálu zámku široká priekopa, dnes slúžiaca ako cesta. Na juhu oddeľuje kostolný areál od zástavby prudký svah do širokej rokliny, smerujúcej do údolia Vltavy. Kostol, spolu so zámkom tak ležia na návrší, oddelenom z troch strán svahmi, iba východná strana je otvorená sedlom.

Kostol teda pôvodne stával v podhradí niekdajšieho hradu. Hmotným dôkazom sú pozostatky flankovacej bašty vo svahu pod juhozápadným nárožím kostolného areálu, dnes premenené na dom (Žižka 1995a, 92). Areál kostola vymedzuje ohradný múr niekdajšieho cintorína. Fara stávala v severozápadnom kúte areálu.

Kostol je vzdialený asi 200 metrov od brehu Vltavy, podložie jeho svahu tvorí bazalt striedajúci sa so zmesou droby, prachovca a bridlice (Bokr - Fifernová 2009).

Štatút

Panské sídlo dokladá predikát svedka darovacej listiny kráľa Přemysla Otakara I. z roku 1222, ktorým bol istý Rudiger z Chvatěrub (*Rudger de Hratirob*). Tvrdza bola v 14. storočí v majetku pražských mešťanov a v 15. storočí premenená na hrad Zajíců z Hasenburka, ktorý bol v roku 1469 dobytý sa zbúraný kráľom Jiřím z Poděbrad. (Velc 1904, 64-67)

Písomné pramene

Prvá zmienka o lokalite sa viaže k roku 1222, (CDB II, č.231, s 220) kedy je pripomínaná miestna tvrdza, predikátom jej majiteľa Rudigra z Chvatěrub. V písomných záznamoch sa uchovali aj ďalší majitelia tejto lokality, v roku 1316 je ním Jakub z Chvatěrub a v druhej polovici 14. storočia patrí obec vetve pražskej mešťanskej rodiny Velfovicov (Žižka 1995a, 95)

Vregistroch pápežských desiatkov je pre Chvatěruby (*Chwatyerub*) vymeraná sadzba 24 grošov (RDP s. 47).

Stavebná podoba a história

Dnes sa jedná o pozdĺžnu jedno lodnú budovu so štvorcovým presbytárom, obdĺžnikovou sakristiou na južnej strane lode a kaplnkou Panny Marie na jej severnej strane (Poche (ed.) 1977, 555). V západnej časti lode stojí drevená kruchta

s pseudorenesančnou balustrádou, s loďou ju spojuje drevené vretenové schodisko v juhozápadnom kúte, pokračujúce ďalej do krovu. Priečelie kostola otvára kruhové okno a portál s datovaním 1715 na dverách. Ďalší vstup, vedúci zo severu zanikol úpravou predsiene na kaplnku, čo dokladá nábeh na klenák priamo pri stene portálu. (Žižka 1995a, 92-93) Víťazný oblúk je jednoduchý, masívny polkruhový. Dekorovaný je však päticou kaziet s rímsami ústupkovej profilácie, pokrytými pásmi vajcovca a perlovca. Krížová klenba presbytára má dlhé pätky, nasadené na plochú rímsu, obiehajúcu po obvodě presbytára. Pätky sú pokryté akantovými listami a vybiehajú z nich široké, ploché rebierka zdobené listovcom, lemovaným prelovcom, odlišným od perlovca na kazetách triumfálneho oblúku.

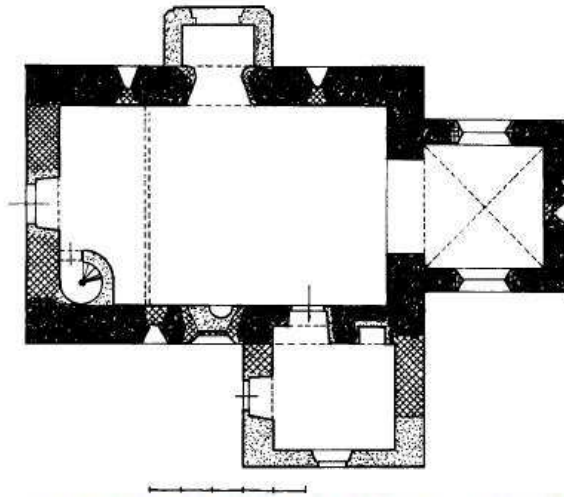
Lod' má strop plochý, sakristia a kaplnka sú zaklenuté plackou. Portál do sakristie je obdĺžnikový s rozoklaným štítom a ostením plochej ústupkovej profilácie. Lod' má v rozsahu sakristie zúženú stenu, ktorú nahradzuje široký pas, asymetricky podložený pilierom (Žižka 1995a, 92-94). Bohato dekorovaný presbytár ostro kontrastuje s jednoduchosťou lode.

Stavebný vývoj začína románskou fázou z 13. storočia, ku ktorej pribúda najskôr v 14. storočí sakristia. Ďalšou významnou stavebnou etapou bolo celkové zvýšenie lode kostola a výstavba vysokých štítov a krovu. Do tejto fázy patrí i súčasná stena západného priečelia a dve okná, štvorcové a kružbové, v priečelí južnom. Pričom štvorcové okno prisudzuje Žižka tribúne, pre kostol predpokladateľnej ale nedochovanej. Ďalšie kružbové okná, zrejme patriace tejto fáze bývali na presbytáry. Podľa kružieb je táto fáza datovateľná do pokročilého 16. storočia, čo by korešpondovalo s rokom 1538 dosiaľ uvádzaným ako rok výstavby kostola (Poche (*ed.*) 1977, 555; *Velc* 1904, 64-67)

Súčasná okná sú neobvyklé: kruhové, špaletové a bez šambrán. Presbytár má po jednom na oboch stranách. Severná stena lode sa otvára trojicou takýchto okien, zatiaľ čo južná stena má len dve západnejšie okná. Vznik týchto okien podľa všetkého patrí do renesančnej fázy kostola. Kedy sa takéto riešenie aspoň sporadicky objavuje, hoci takmer nikde nie sú kruhové okná výhradnou formou osvetlenia. Významnou stavbou osvetlenou výhradne kruhovými oknami, bola kaplnka sv. Vojtěcha, stávajúca v nedostavenej lodi katedrály sv. Víta v Prahe (Žižka 1995a, 96).

Strmý štít súčasného krovu je nadstavený na starší masívnejší štít. Na vrchole východného štítu bol zachytený zbytok kamenného kríža, pravdepodobne náležiaci jeho

pôvodnej výstavbe. Vysoký krov má väznicovú konštrukciu do ktorej bol sanktusovník dodatočne vložený. Vo vysokom štíte západnom i východnom je viditeľná sústava otvorov, svedčiaca o existencii staršej konštrukcie, časovo korešpondujúcej vzniku štítu (Žižka 1995a, 95).

Obr. 2: Chvatěruby, kostel sv. Petra a Pavla, půdorys. Zrněné zdivo - z první poloviny 13. stol., křížkované - kolem 1538, kolmo křížkované - renesanční, tečkované - barokní. Zaměření a kresba autor.

(Žižka 1995a, 92)

Stavebne historický prieskum odhalil v spodných častiach budovy lomové murivo, v nárožiach armované kvádrmi. V murive severnej steny, nízko nad terénom boli odkryté dve zamurované okná v nerovnakej výške. Drobné okná mali takmer polkruhové záklenky a šikmé špalety, vyvedené z lomového kameňa.

Horné časti stien boli vystavané z väčších a svetlejších kameňov, zjavne príslušiacich inej stavebnej fáze. Horizontálna špára vrcholí v severovýchodnom nároží vertikálne prevýšeným kvádom so stopami po osekávaní. Tento kváder mohol byť ostatkom rímsy vynášajúcej pôvodný štít.

Kruhové okná, do steny dodatočne prelomené lemuje drobnejšie lomové murivo so sporadickým výskytom tehál.

Na južnom priečelí lode sa po odkrytí omietok vyskytlo vedľa seba päť intaktných dochovaných okien. Výplň veľkého, ľahko lomeného kružbového okna je svojim charakterom blízka murivu hornej vrstvy presbytára. Z vnútornej strany sa drážke zachovali ostatky výstužných železných prútov zasklenia.

Ďalším zamurovaným otvorom je takmer štvorcové okno s kamenným ostentím , ležiacim medzi oknami kruhovými. Posledným odhaleným je špaletové okno, analogické s oknami v severnej stene.

V severozápadnom nároží lode bolo dobre viditeľné ukončenie spodnej kvádrovej armatúry. Na túto sľahkým prestupom nastupuje murivo mladšej fázy. Taktiež sa tu zachovali ostatky pôvodnej úpravy štítu. Strmý štít, lomového kameňa si tu zachoval ostatky jednoducho profilovaného tesaného lemovania.

Murivo presbytára je previazané so spodným murivom lode. Čo dokazuje, že oba priestory sú výsledkom jedinej stavebnej fázy. Pod oknami v severnej aj južnej stene boli odkryté spodné časti špaletových okien, zrejme podobným oknám v priečelí lode. Na východnom priečelí presbytára sa ukazuje značne užšie špaletové okno. Horná tretina výšky sakristie, opäť murovaná z lomového kameňa, má nárožie armované nižšími a dlhšími kvádrami (Žižka 1995a, 93-94).

Najstaršia fáza kostola bola teda pôdorysne totožná s dnešnou stavbou, ale len asi polovičnej výšky. Pričom je predpokladateľné, že terén v okolí kostola bol dodatočne dosypaný.

Polkruhové špaletové okná nepravidelného tvaru majú jednoznačne archaický, románsky charakter, Rovnako ako pravouhlé štíty lode a presbytára.

Maľby

V gotickej fáze bol kostol omietnutý a natretý na bielo so sivo maľovanými kvádrami na nároží, ostentiami a paspartami (Žižka 1995a, 95).

Na severnej stene kostola bol zachytený fragment renesančnej sgrafitovej omietky. Sgrafitové obdĺžniky, oddelené jednoduchou špárkou , vymedzenou dvojicou rysiek boli vylepšené šrafovaním, vytvárajúcim trojrozmerný efekt bosáže (Žižka 1995a, 93).

Datovanie

Kostol by mal vyrásť nedlho po prvej zmienke o obci z roku 1222. Románske okná, prítomné i na presbytáry, v kombinácii s jeho bezrebrovou krížovou klenbou umožňujú datovať stavbu do polovice, či tesne pred polovicu 13. storočia (Žižka 1995a, 95).

11.1.3. Loděnice - kostel sv. Václava

Topografia a sídelný kontext

Kostol s cintorínom a s barokovou farou stoja v severnej časti námestia, len asi 30 metrov od rieky Loděnice. Nadmorská výška stavby je 265 m. n. m. a stojí na upätí svahu kloniacom sa k východu. V jej podloží sa stretajú štrkopiesky od rieky s prachovcami a bridlicami, budujúcimi svah nad obcou (Bokr - Fiferová 2009).

Archeologická databáze Čech eviduje v okolí len ojedinelé sídelné nálezy datované na prelom ranného a vrcholného stredoveku.

Písomné pramene

Kostol je prvý krát spomínaný v roku 1320 (RBM III, č. 621, s. 264 - *par. eccl. in Lodyegnicz*) (Boháč 2001, 71)

V registroch pápežských desiatkov je pre Loděnice (*Lodyennyczie*) vymeraný poplatok 6 grošov. (RDP, 41)

Stavebná podoba a história

Súčasná podoba je výsledkom barokovej prestavby z roku 1725. Už A. Podlaha identifikoval románsky pôvod podľa riadkového muriva vo veži. V románskej fáze sa pravdepodobne jednalo o pozdĺžny kostol s polkruhovou apsidou (Merhautová 1971, 161 - 162).

Loď kostola so štíhlou vežou v západnom priečelí má dvojsovo symetrickú krížovú dispozíciu s trojstranne uzavretými ramenami, vystupujúcimi z bočných priečelí. K tejto strednej časti je na západe priradené pozdĺžne pole s kruchtou, na východe zase pôdorysne podobný presbytár. Stred centrálnej časti, zdôraznenej hlavnou rímsou (kládím), je zaklenutý českou klenbou (plackou), pasmi oddelené ramená úsekmi kláštorných klenieb s výsečami, presbytár s nadkruchtím stlačenými klenbami valenými iba sakristia je plochostropá (Poche (ed.) 1978, 305).

Románska stavba je výsledkom dvoch stavebných fáz: Z tej prvej, datovanej do 2. pol. 12. storočia, pochádza loď kostola, vyznačujúca sa vyššou kvalitou stavebníckej práce. Veža pribúda vo fáze druhej, okolo roku 1200. Veža kostola k nemu nie je pristavená z boku ale stojí priamo na východnej stene v štíte lode, spoliehajúc sa na statickú únosnosť steny a jej malty (Radová-Štiková 1983, 16).

Ďalšie stavebné úpravy z konca 13. storočia dokladá druhotne použitý fragment článku s kvetinovým ornamentom. Bez presnejšieho datovania je stavebná úprava gotická. Tá

je identifikovaná vďaka nadpražiu sedlového portálu nad barokným vstupom v podveží a jej výsledkom by mohla byť aj východná časť presbytára (Žižka 1995c, 51).

Z poznatkov, získaných pri nedávnej oprave kostola sa dá spresniť opis románskej fázy kostola, hoci bol prieskum muriva možný iba na veži a severnom priečelí kostola.

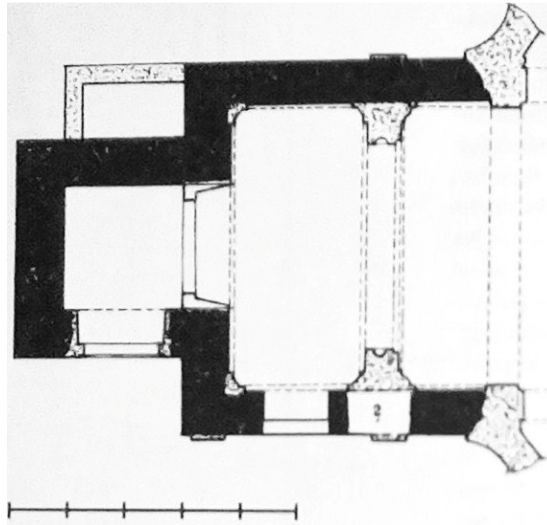
Veža je, s výnimkou pruhu muriva pod rímsou, celá vystavaná z pieskovcových kvádrov s väčšími kvádrami na nárožiach. Kvádre neboli úplne presne opracované čím vznikli rozlične široké špáry zatreté v rovine lícu kameňa maltou. V malte boli vyryté tenké špáry imitujúce pravidelnosť muriva. Toto nie celkom typické podrezávanie sa v rôznom dosahu dochovalo najmä na južnom a západnom priečelí veže.

V interiéri veže bolo stavebne historickým prieskumom identifikované dodatočné prelomenie vstupu v južnom boku a z časov barokovej prestavby pochádzajúce otvorenie celého podvežia do interiéru lode. Horné poschodia veže sa otvárali trojicou nad sebou umiestnených románskych okien, zrušených barokovou prestavbou. Najlepšie sa dochovali jednoduché okná spodné, ktoré boli len zamurované. Nad nimi boli okná podvojná a na najvyššom poschodí boli podľa šírky otvorov s dochovaným ostením združené okná trojdielne. Na ostenia okien pravouhlého profilu z pieskovcových kvádrov dosadali polkruhové, neprofilované záklenky pozostávajúce z troch alebo štyroch opukových klenákov. Z opukových klenákov archivolt sa zachovali len fragmenty v päťach, najmä na južnom priečelí. V úrovni parapetu bola v nároží západnej steny osadená dvojica rovnako veľkých opukových kvádrov.

V zamurovaných oknách boli druhotne použité fragmenty z pôvodných vybraných okien: Zo záplaty v západnom priečelí bol vyňatý takmer kompletný románsky stĺpik aj s hlavicou. Stĺpik je opukový, mierne kónický s okosenými nárožiami a prevrátenou krychlovou hlavicou podloženou dvojicou sploštených pásikov a drábkovitými útvarmi na nárožiach. V záplate južného okna sa našli časti subtlnejšieho pravidelne osembokého stĺpiku. Do východnej steny bola vmurovaná kubická hlavica s rytým podkovovito orámovaným krížom, podložená oblúkom.

Na severnej strane lode je až po barokovú podmurovku (nadezdívku) dochovalo kvádrové murivo, siahajúce až k barokovému rozšíreniu strednej časti lode. Severný bok presbytára delila v spodnej časti priečelia viditeľná špára (Žižka 1995c, 48-49). Na juhu lode predpokladateľný vstupný portál prekrýva zrejme barokový polopilier. V murive barokových prístavieb boli nájdené druhotne použité románske prvky. Tieto môžu pochádzať z triumfálneho oblúku alebo z nárožia. Najvýznamnejším fragmentom

je pieskovecový kváder zo severného boku presbytára s vytesaným reliéfom dvojice štylizovaných osemcípich, do štvorcov vpísaných kvetov (Žižka 1995c, 50).

Loděnice, pôdorys románskej západnej časti (Žižka 1995c, 50).

Datovanie

Podľa štruktúry muriva bol Merhautovou datovaný do 2. pol. 12. stor. (Merhautová 1971,162)

Podľa polygonálnych driekov stĺpikov Žižka, s odkazom na Menclovu typológiu (Mencl 1960,184), datuje stavbu na koniec 12. alebo počiatok 13. stor. (Žižka 1995, 50-51).

11.1.4. Přední Kopanina - rotunda sv. Máří Magdaleny

Sídlný kontext a topografia

Kopanina je pomenovaná podľa kopania, dlhodobo praktikovaného v miestnom opukovom lome z ktorého pochádza jemná a pevná opuka so žltým nádychom, známa ako zlatá opuka. (Radil 1934, 5-6)

Rotunda v Přední Kopanine stojí v nadmorskej výške 345 metrov pod vrcholom severozápadného svahu, tvoriaceho dolinu pre asi 150 metrov vzdialený potok. Jadro svahu je tvorené pieskovecami, na vrchole v silicifikovanej forme známej ako opuka. Okolie budujú prevažne sprašové celky (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci Kopanina, nepriamo aj o kostole, pochádza z roku 1285 kedy na svetlo dejín vstupuje Budislav z Kopaniny, pán miestneho dvorca. (RBM II, č. 1343, s 579: *Budislaus de Copani*)

Registra papežských desátku z roku 1352 mají pre farnosť Kopanina (*Copanyna*) vymeraná sadzbu 9 grošov polročného desiatku(RDP, s 41).

Stavebná podoba a história

Jedná a o rotundu s kvadratickou vežou na západe. Valcovitá loď má vnútorný priemer 5,3 metra, veža má minimálny vnútorný rozmer 1,7 x 1,9 m.

Pôvodná loď bola na severe a juhu osvetlená polkruhovito zakončeným oknom so zošíkmenou špaletou. V dnešnej podobe štyrmi symetricky umiestnenými oknami a jedným oknom v ose apsidy. Pôvodný vstupný portál na južnej strane lode sa nedochoval. Prevrstvený prístavbou, vystavanou jezuitmi niekedy v 17. storočí (Radil 1934, 8). Oblúky okien boli asi tesané z jedného kusu kameňa. Originálny počet okien v apside je dnes už nezistiteľný. Veža mala na poschodí na južnej strane portál, ktorý slúžil ako nástup na emporu. a bola otvorená združenými oknami. Loď bola plochostropá a víťazným oblúkom s jedným ústupkom oddeľujúcim ju od polkruhovej apsidy (Merhautová 1971, 298).

Stavaná bola kvádrovou technikou z asi 10 cm vysokých radov, materiál podľa všetkého pochádzal z miestneho vyhľadávaného lomu(Dragoun 2002, 210-211).

Archeologicky je preukázané, že základové murivo lode, veže i apsidy je previazané a stavba je teda výsledkom jedinej stavebnej etapy. Nálezy taktiež indikujú existenciu rane stredovekého osídlenia v juhozápadnom susedstve kostola. (Frolík - Smetánka 1984., 369). Ranogotickou prístavbou je pieskovcová krstiteľnica

Po zrútení klenby kostola v roku 1779 bola rotunda dlhodobo opustená. A v roku 1845 sa uvažovalo o jeho kompletnom a nahradení novostavbou(Radil 1934, 12) .

Puristická obnova rotundy, podmienená jej žalostným stavom prebiehala od roku 1852 pod záštitou profesora staviteľstva Karla Wiesenfelda. Podľa dobových plánov musel byť kostol prakticky postavený nanovo. Pri rekonštrukcií bola loď zaklenutá prkennou kupolou a apside kamennou konchou. Pre uchovanie pôvodného rázu budovy a vytvorenie harmonického dojmu celej stavby bolo podľa Wiesenfelda nutné znovu vybudovať predsieň, zvýšiť vežu a doplniť združené okná ešte o jeden rad, po vzore dochovaného podobného českého kostola, nepochybne budečského. Hrubá dostavba trvala dva roky a menšie úpravy sa tiahly až do roku 1862, kedy bol kostol znovu vysvätený.

Úspešná realizácia tohto projektu otvorila dvere ďalším puristickým rekonštrukciám kostolov v Čechách z ktorých je zrejme najznámejšou Ullmanova obnova pražskej rotundy sv. Kříže z rokov 1863-1865. (Hnojil 2006, 241- 242)

Štatút

Podľa portálu do veže na prvom poschodí bol kostol nepochybne tribúnový a bol teda súčasťou panského sídla. Južná orientácia vežového vstupu na emporu i pôvodného vstupu do lode indikuje, že v tomto smere sa nachádzalo i panské sídlo (Dragoun 2002, 210-211).

Popri panskom sídle a majetkoch mala v obci dŕžavy aj pražská kapitula. Keď v roku 1363 dosadzoval miestny pán Jan ze Smilovic plebána Jakuba, stalo sa tak so súhlasom Vrativoja, dekana pražskej kapituly. Kapitula tento majetok roku 1421 stratila ale už v roku 1454 znovu získala. K roku 1543 je v zemských deskách tvrdza a obec Kopanina vedená v majetku kláštora sv. Kateřiny ako pustá. (Radil 1934, 5-6)

Datovanie

Podľa dispozície stavby datovaná do 1. pol. 12. stor. pripojením veže pripomínajúcu rotundu na Řípe (Guth 1924-1925, 155; Merhautová 1971, 298).

11.1.5. Řepy - kostol sv. Martina

Topografia a sídelný kontext

Kostol stojí v nadmorskej výške 347 m. n. m. na miernom západne sa zvažujúcom svahu. Geologický podklad lokality tvoria ílovité bridlice, sprevádzané miestami drobou, pieskovcom a prachovcom (Bokr - Fifernová 2009).

Niekdajšia stredoveká obec sa rozkladala pravdepodobne na severe, kam sa otváral aj pôvodný románsky portál (Prix - Varhaník - Zavřel 1992, 16).

Štatút

Kostol bol filiálny, patriaci pod farnosť Dolní Liboc (Boháč 2001, 84). Staviteľom bol pravdepodobne pražský mešťan Frovinus, v raných rokoch vlády Václava I. Dokladá to vcelku priemerná kamenická práca, prostá progresívnych prvkov objavujúcich sa na kláštorných stavbách tejto doby (Prix - Varhaník - Zavřel 1992, 15)

Písomné pramene

Lokalita doložená v roku 1264 v majetku břevnovského kláštora (RBM V, č. 426, s. 633).

Kostol je prvý krát zmieňovaný v roku 1273

Stavebná podoba a história

Merhautová prisudzuje stavbe dve románske fázy, pričom prvá románska fáza kostola začína okolo polovice 12. stor. a okolo polovice 13. storočia pribúda veža s tribúnou(Merhautová 1971, 306). Dragoun prisudzuje pôvod stavby jedinej stavebnej etape okolo roku 1230(Dragoun 2002, 213).

Baroková prestavba nastáva v 2. pol. 18. storočia a v 1. pol. 19. stor. je veža klasicisticky upravená. Stavebne sa jedná o jednolodie s polkruhovou apsidou a hranolovou vežou na západe. Okná má dnes obdĺžnikové, polkruhovo zaklenuté a nechýba štvorcová sakristia na východe (Poche (ed.) 1980, 282).

Vystavaný je z opukových kvádrov so špármi zvýraznenými podrezávaním. Na výrazných miestach, najmä okolo portálov bol použitý železitý zlepenec, zrejme miestneho pôvodu.

Lod' bola pôvodne zaklenutá valenou klenbou a v jej severnej stene bol odkrytý dvakrát odstupnený románsky portál s profilovanou archivoltou a omietaným maľovaným tympanom. Motívom, vyvedeným v červenej farbe, bol rovnoramenný kríž prepletený prevliekaným zalamovaným pásikom.

Pôvodným je torzo románskeho polkruhovito uzavretého okna v južnej stene, i archeologicky odhalená opuková dlažba v lodi i apside. Apsida bola zaklenutá konchou a vybavená šikmo špaletovaným oknom v ose stavby. Západná veža je mohutná, s vnútornými rozmermi 3,5 x 3 metra a v dvoch spodných poschodiach krížovo zaklenutá. V hornej časti veže boli na všetkých stenách odhalené spodné časti okien s kolmými ostienami. V prvom poschodí veže je predpokladateľná empora, pravdepodobne vežová, jej otvorenie do lode bolo ale prepísané mladšími úpravami. Z druhého poschodia veže vedie nevel'ký obdĺžnikový otvor do podkrovia lode, pravdepodobne už románskeho pôvodu(Prix - Varhaník - Zavřel 1992, 8-14)

Datovanie

V rozpore so starším datovaním do 2. polovice 12. storočia (napr. Merhautová 1971, 306), stanovuje nová literatúra pôvod kostola približne do 2. štvrtiny 13. storočia(Prix - Varhaník - Zavřel 1992, 15)

11.1.6. Slaný - kostol sv. Gotharda

Topografia a sídelný kontext

Lokalita Slaný leží na trase obchodne a vojensky dôležitej cesty z pražskej oblasti cez Krušné hory do Saska. Staršie rozptýlené osídlenie sa najneskôr v 11. storočí koncentruje k brodu na Červenom potoku, do miest neskoršieho pražského predmestia. Aj keď tu nestál správny hrad plnilo Slaný významné strediskové funkcie v rámci kniežacej administratívy, pôsobil tu oblastný kniežací súd a konávali trhy. Na prelome 12. a 13. stor. existovalo Slaný ako sídelné uskupenie s ťažiskom na svahu medzi Sv. Gothardom a neskorším mestským námestím (Žemlička 1997, 5-7).

Kráľovské mesto (*civitas*) ako vyvrcholenie už dlhšie bežiaceho mestotvorného procesu bolo na slánskom území zriadené až koncom vlády Václava II. (1283-1305). Mesto sa od počiatku tešilo magdeburskému právu. Príčinou tohto relatívne neskorého založenia boli predovšetkým snahy kláštora ostrovskeho, sv. Jiří a možno i Břevnova, držiacich v oblasti rozsiahle a výnosné majetky, o udržanie statusu quo (Žemlička 1997, 4).

Pri založení malo mesto tvar nepravidelného päťuholníka s ťažiskom v rozľahlom námestí, kostol sv. Gotharda sa ocitol v juhovýchodnom predĺženom cípe (Žemlička 1997, 8).

Lokalita leží prevažne na ílovcovo-pieskovcovom podloží obklopenom sprašami, v okolí sa k tomu nachádzajú rozsiahle plochy piesčitých slieňovcov známych ako opuka. Geologicky zaujímavá je i Slánska hora, vypínajúca sa nad mestom, ktorá pozostáva z vulkanických vyvrenín foiditov (Bokr - Fiferová 2009). Kostol leží v nadmorskej výške 260 metrov na mierne na juhovýchod sa zvažujúcej plošine, asi 40 metrov od potoka. Smerom mimo mesto má dochované múry skracujúce svah a vytvárajúce preň vyrovnanú terasu.

Štatút

Gothardské zasvätenie naznačuje, že prvotnú stavbu slánskeho kostola podnietil benediktínsky kláštor na Ostrově u Davle, ktorý udržoval úzke kontakty s kláštorom Niederalteich v ktorom sv. Gothard pôsobil ako mních a opát (Žemlička 1997, 5).

V roku 1310 sa v Slanom spomína jedna z expozítúr ostrovskeho kláštora (RBM II, č 2243, s. 971), August Sedláček spojil darovanie kostola Ostrovskému kláštoru až

s dobou povýšenia Slaného na mesto na začiatku 14. storočia. Farnú správu vykonával probošť dosadzovaný tu opäť ostrovskeho kláštora (Boháč 2001, 169).

Písomné pramene

Prvá zmienka o lokalite pochádza z roku 993, kedy je lokalita *Nazlanem* zmienená v zakladacej listine kláštora v Břevnove, ako jedno z hradských centier z ktorých majú benediktíni poberať desiatok z trhových a súdnych poplatkov. (CDB I, č 375, s. 349: *decimum forum decimumque denarium ex omni iudicio in...Nazlanem*) Fakt, že je listina považovaná za falzum z 13. či počiatku 14. stor. ale vrhá na spoľahlivosť týchto údajov tiež pochybnosti.

Ako zmienka o kostole sa dá s trochou predstavivosti chápať historika *Kanovníka vyšehradského*, viažuca sa k roku 1137, o žene z Běstviny na Čáslavsku zázrakom prenesenej do kostola sv. Gotharda v obci Slapy. Tu by ale mal byť kostol, dnes barokový, zasvätený sv. Petrovi a Pavlovi. Čo môže viesť k domnienke, že autor omylom zamenil Slaný a Slapy.

V prvom veľkom súpise ostrovských majetkov, datovanom rokom 1205, spísanom niekedy začiatkom 14. storočia a opisujúcim nárast kláštorných dŕžav krátko za polovicu 12. stor., ale nie je o Slanom ani zmienky.

Významné negatívne míľniky v dejinách kostola sú roky 1371, kedy mesto aj s kostolom vyhorelo a 1425, kedy bolo dobyté a spálené husitami.

Prvým bezpečným záznamom o kostole v Slanom je až listina z roku 1331 (RBM II, č. 1723, s 674) svedčiaca o držbe kostola a významnej časti obce ostrovským kláštorom.

Registre pápežských desiatkov z roku 1352 zaznamenali pre Slaný desiatok vo výške 1,5 kopy, teda 90 grošov(RDP, 44).

Stavebná podoba a história

Dnes trojlodná bazilika vykazuje nápadné anomálie vo vytváraní pôdorysu, pravdepodobne v dôsledku čiastočného rešpektovania románskych pozostatkov. Líc románskej steny so štrbinovým oknom, zachovaný v západnej časti severnej steny hlavnej lode v podkroví, je jediným stojacim ostatkom tejto fázy stavby.(Líbal (rec.)1974, 173)

Románska fáza má dnes len ťažko rekonštruovateľnú podobu isté ale je že sa vyznačovala kvalitne opracovanými kvádrovými stenami. Od 2. pol. 14. storočia prešla stavba, v rámci niekoľkých stavebných etáp kompletnou prestavbou, ktorá prepísala podobu kostola až na základy. Dokonca po vybúraní severných arkád trojlodia ostalo románske murivo fakticky oddelené od terénu, keďže ho teraz vynášajú záklenky

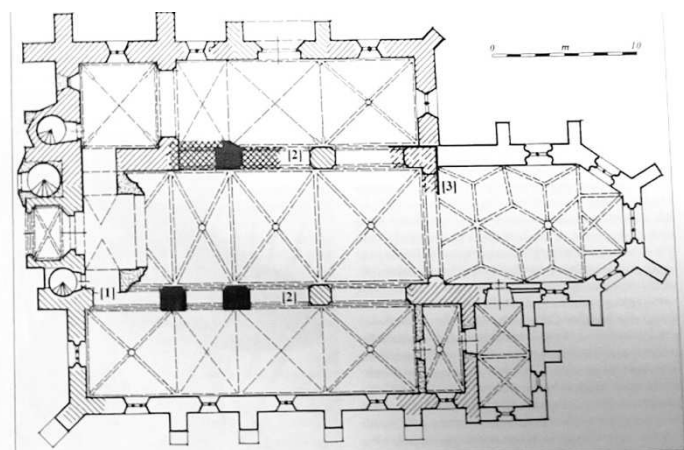
gotických medzilodných arkád. Najstaršou časťou stavby pochádzajúcej z gotických prestavieb by mala byť veža asi z 3. štvrtiny 14. storočia. Pristavená nepochybne k existujúcej románskej stene, pravdepodobne na nárožie vzhľadom k absencii románskeho muriva vo veži samotnej. Západné priečelie hlavnej a južnej lode a chor by mali pochádzať z doby okolo roku 1500. K roku 1520 sa viaže dostavba sakristie, pristavenej k južnému boku presbytéria.

Stena nad severnými arkádami trojlodia je vystužená mimoriadne masívnym vynášacím pasom, klenúcim sa nad dvomi východnými oblúkmi arkády. Tento statický element mal pravdepodobne istiť integritu stavby, postavenej na rozlične starých základoch. Južná stena je vystavaná odlišnou technológiou oproti stene severnej. Murivo je zvonku vystužené hranolovými opornými piliermi, neprejavujúcimi sa v interiéri lode. Severná a južná loď sa líšia aj závermi, pravdepodobne práve v dôsledku existencie staršej veže.

Zhruba po polovici 15. storočia dochádza k zvýšeniu hlavnej lode, v rámci stavebnej fázy, mažúcej väčšinu dovtedy dochovaných románskych konštrukcií. Neskorogotický vývoj stavby završuje stavba presbytéria a sakristie, ktorej projekt bol pravdepodobne počas stavby pozmenený.

Pravdepodobne v 17. storočí vzniká veľké točité schodisko v západnom priečelí, obsluhujúce vtedy zrejme dvojposchodový spevácky chór. V 18. storočí bola dobudovaná varhanová kruchta a väčšine okien boli odobraté kružby. Posledné väčšie zmeny prinášajú rekonštrukcie z 19. storočia.

(Sommer 1997, 20)

(Sommer 1997, 21)

Datovanie

K zriadeniu kostola mohlo dôjsť až po kanonizácii Gotharda z roku 1131. Prijímajúc tézu o ostrovskom založení kostola, posúva sa jeho založenie za 60. roky 12. storočia, kedy sa mali ostrovskí mnísi v Slanom usadiť (Žemlička 1997, 5).

Proti tomu stojí téza Zdeňka Boháča (Boháč 1973, 380-381) o prakticky súčasnom založení svätogothardských kostolov v 30. rokoch 12. storočia.

Syntézou je tvrdenie, že šírenie gothardského kultu, právom hlboko zakorenenom medzi ostrovskými mníchmi, u nich mohlo prežiť éru svojho nárazového nástupu. Takéto riešenie nevyklučuje ani prípadnú existenciu staršieho kostola či kaplnky, ale odlišného zasvätenia, v areáli svätogothardskej novostavby. Čo je vzhľadom na polohu a význam Slaného vlastne celkom pravdepodobné (Žemlička 1997, 8).

11.1.7. Vrapice - kostol sv. Mikuláše

Topografia

Kostol stojí na vyvýšenine, severne nad stredovekou obcou Rapice a na juhovýchod od dnešných Vrapíc, kladenského najvýchodnejšieho predmestia, v nadmorskej výške 300 m. n. m. a hmotovo uzatvára ostrožnu, obrátenú na sever. Pod ostrožnou, asi 130 metrov od kostola tečie Dřetovický potok. Geologicky pozostáva ostrožna z droby a bridlice (Bokr - Fiferová 2009).

Štatút

Vzhľadom na predpokladateľnú koexistenciu sídla elity a sakrálnej stavby, svojím vstupom naň orientovanú, na lokalite, podľa zberov keramiky už od 12. storočia, je pravdepodobná forma vlastníckeho kostola.

Písomné pramene

Prvá zmienka o lokalite pochádza z roku 1320, kedy je zmieňovaný *Chenconi de Wrapicz*, podľa predikátu drobný feudál z vrapického sídla.

Kostol samotný sa do písomných prameňov dostáva až v roku 1352 v registroch pápežských desiatkov kde je preň vymeraná sadzba 12 grošov ročne (RDP, s. 45).

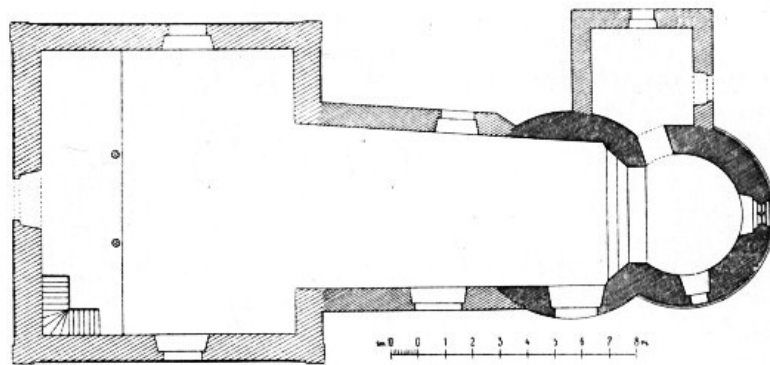
V roku 1548 je v Zemských deskách tvrdená uvedená ako pustá.

Stavebná podoba a história

V prvej, románskej, fáze sa jednalo o rotundu kruhového pôdorysu s podkovovitou apsidou. Severná stena je z pieskovcových a opukových kvádrov nerovnakých rozmerov, zatiaľ čo južná je výhradne z pieskovca. Na S. stene je zachovaná polovica kamenicky opracovaného pieskovcového vstupného portálu. Čiastočné zapustenie vstupu indikuje pôvodnú, nižšiu úroveň okolitého terénu. Je otáznou či sa jedná o jediný/spoločný vstup pre obyvateľov dediny i majiteľa príslušného šľachtického sídla. Románske okná sa nezachovali. Dve lisény zaznamenané na apside (Guth 1925, 123) sú dnes pravdepodobne prekryté omietkami. Apsida disponuje v spodnej časti trnožou, vo vrchole oblúku sa nachádza okno mladšieho (gotického) datovania, možno nahradzujúce pôvodné románske okno. V interiéri stavby je pôvodný iba víťazný oblúk.

Počas gotickej prestavby okolo roku 1400 získava kostol prístavbou novej lode dnešnú západno-východnú orientáciu, čomu padla za obeť západná strana rotundy. Nový vstup sa zrejme nachádzal v južnej stene lode. Do gotickej, i keď zrejme neskoršej fázy prestavby patrí ešte profilované okno s plaménkovou kružbou v apside, vyskytujúce sa v Čechách od 70. rokov 14. stor. (*Procházka 2007, 98-101*).

Výsledkom záverečnej stavebnej fázy, štandardne kladenej do roku 1858 (Wirth, Z. 1907, 101) je podľa Procházkú len presbytérium. Zatiaľ čo štvorcová západná prístavba, interiér s kruchtou, nové okná v lodi a krov sú dielom bližšie nedatovanej barokovej prestavby (*Procházka 2007, 98-101*).

Vrapice, pôdorys (Wirth 1907, 100)

Tvrdzisko

Neveľké oválne sídlo obohnané valom a priekopou, zachytené prvým vojenským datovaním 1764-1768 asi 15 metrov od kostola, v podobe izolovanej palácovej alebo vežovej stavby je datovateľné len obecné do mladšej doby hradištnej.

Datovanie

Na základe zasvätenia kostola sv. Mikulášovi a väčších rozmerov rotundy je možné odhadovať dobu vzniku medzi koncom 12. a polovicou 13. storočia (Merhautová 1971, 355). Prípadne presnejšie do 1. štvrtiny 13. storočia (Poche 1982, 270).

11.1.8. Železná - kostol Nanebevzetí Panny Marie

Sídlný kontext a topografia

Kostol stojí nadmorskej výške 397 m. n. m., situovaný na miernom návrší obracajúcom sa svahom na východ. Zatiaľ čo kostol s barokovou farou z 18. storočia priliehajú na západný koniec obce, cintorín stojí vyššie vo svahu, takmer 200 metrov od kostola. Mierny svah, na ktorého úpätí sa kostol nachádza je tvorený predovšetkým pieskovecami, prachovcami a ílovitými bridlicami, jeho okolie, na ktorom sa rozkladá obec, pozostáva z nespevnených svahových sedimentov (Bokr - Fiferová 2009).

V katastri obce Železná neboli podľa Archeologickej databáze Čech objavené žiadne stopy po ranostredovekom osídlení.

Štatút

V predhusitskej dobe bola farnosť rozšírená o filiálny kostol v Chýňave (Boháč 2001, 82).

V pomere k rozmerom presbytára robustné murivo možno za účelom nesenia ďalšieho, obranného poschodia, v kombinácii so značne exponovanou polohou, ďaleko od inej civilizácie vedie k predpokladu, že kostol bol vo svojej prvej fáze opevnený (Žižka. 1995b, 75).

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci Železná pochádza z roku 1292, kedy ju kráľ Václav II. daroval pražskému biskupstvu. Je teda pravdepodobné, že kostol tu už v tejto dobe stál. (RBM II, č. 1586, s. 683: *ville dicte Zelezna cum ecclesia ibidem*)

Farnosť Železná odvádza podľa registrov pápežských desiatkov sumu 12 grošov. (RDP, s 42)

Stavebná podoba a história

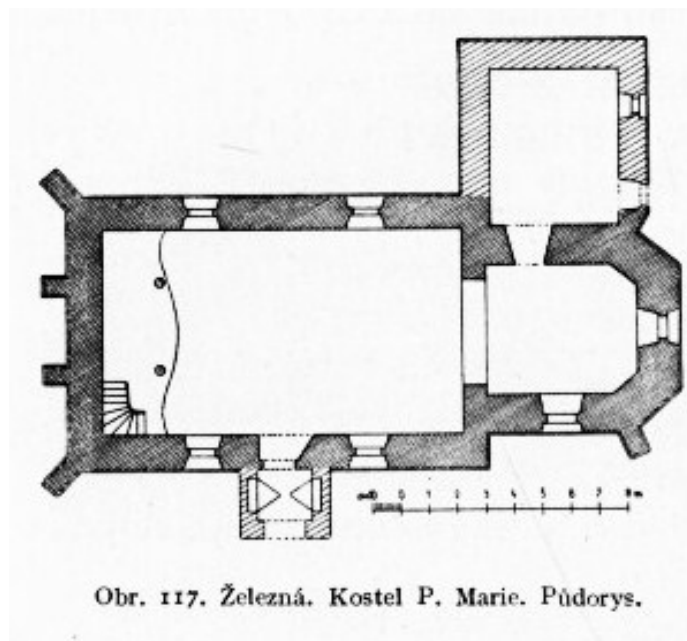
Kostel je jednolodný, s krátkym trojbokým presbytárom. K severnej strane presbytára je pripojená hranolová veža. Sakristie v prízemí veže je krytá trámovým stropom. K južnej strane lode prilieha štvorcová predsieň.

K najstaršej fáze kostola náleží zrejme murivo presbytára, sakristie a podstatná časť lode. Táto etapa sa mohla pýšiť vyšším podielom kamenickej práce -náročného armovania. Do tejto etapy patrí bezpečne iba spodná časť veľkého okna v ose presbytára. Okná v lodi boli zrejme na miest dnešných, nepravidelne rozmiestnených barokových okien. Gotickú prestavbu podstupuje kostol zrejme v dvoch etapách, na

prelome 15. a 16. storočia. Toto by malo byť obdobie výstavby veže. Renesančnú úpravu dokladá portál v južnom priečelí(Žižka. 1995b, 74-76). Kostol bol opravovaný v rokoch 1682-1684 prdovšetkým za účelom odstránenia stôp tridsaťročnej vojny. V roku 1777 nasledovala neskorobaroková prestavba. (Poche (ed.) 1982, 406)

Predsieň je zaklenutá valenou klenbou s lunetami, sakristia v prízemí veže je zastropená trámovým stropom. Loď s rozmermi 12, 7 x 7, 3 m má plochý strop dva páry okien a pred južným vstupom malú predsienku, valene zaklenutú. Na západe lode je v pôdoryse zvlnená kruchta vynesená dvomi drevenými stĺpmi. Jej západné priečelie podopierajú štyri oporné piliere a jeden ďalší sa dochoval na presbytáry. Presbytár nadväzuje na loď 3, 7 m širokým a 0, 85 m hrubým segmentovým triumfálnym oblúkom.

Presbytérium je dlhé 5, 3 m a 4,6 m široké, barokovo zaklenuté, valenou klenbou s lunetami. (Wirth 1907, 135)

(Wirth 1907, 135)

Datovanie

Analógiou s presbytárom kostola sv. Kateřiny komendy nemeckých rytierov v Chomutove by mohla byť najstaršia fáza kostola datovaná na koniec 13. storočia(Žižka. 1995b, 75).

11.2. Ostatné sledované lokality

Beroun - kostol sv. Jakuba

Sídlný kontext a topografia

Kostol stojí na severozápadnom rohu námestia v nadmorskej výške 222 metrov. Od vedľajšieho ramena Berounky je vzdialený asi 230 metrov. Kostol stojí v päte svahu Městskej hory, na pomedzí sprašových sedimentov svahu a náplavových sedimentov od rieky (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Registre pápežských desiatkov majú pre Beroun (Werona) vymeranú sadzbu 1,5 sxg, teda jedna a pol kopy čo je 90 grošov. (RDP, s 42)

Stavebná podoba a história

Založený spolu s mestom na konci 13. storočia. Prestavovaný 1543. 1606 obnovovaný po požari z roku 1599. V roku 1677-83 postavená nová zvonica pražským staviteľom V. Kapounom. V rokoch 1736 a 1784 ďalšie obnova kostola. 1770-1771 pristavené bočné empory. V rokoch 1903-1907 rekonštruuje architekt Josef Fanta .

Stavebne sa jedná o bazilikálne trojlodie s emporami nad bočnými loďami, s hranolovou vežou na južnej strane, štvorcovými predsieňami na južnej a západnej strane, korunované päťstanne ukončeným presbytárom.

Na západnej strane vedie do lode lomený skosený portál, na juhu ju otvára renesančný portál s polkruhovou archivoltou v obdĺžnikovom rámci, ukončený rovnou rímou, podobný portál prepája aj loď so sakristiou.

Presbytár a severnú stranu lode podopierajú vonkajšie oporné piliere. Záver je otvorený lomenými oknami s jednoduchými kružbami, loď polkruhovo ukončenými a kasulovými oknami.

Presbytár a trojlodie sú zaklenuté krížovou hrebienkovou klenbou z 2. ¼ 16. stor, sakristia krížovou rebrovou klenbou, obe predsieňe krížovou klenbou. V západnej predsieni je na svorníku klenby mestský znak z roku 1543. Empory sú plochostropé (Poche(ed.) 1977, 65).

Datovanie

Konec 13. storočia.

Butovice - kostel sv. Vavřince

Topografia a sídelný kontext

Kostol, dnes ležiaci v širšom centre Prahy, bol kedysi súčasťou stredovekej obce Butovice. Jeho nadmorská výška je 318 metrov. Stavba stojí na hornej hrane severozápadného svahu na vápencovo-pieskovcovo-bazaltovom podloží (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o Butoviciach pochádza približne z roku 1088, kedy sú zmieňované v zakladacej listine vyšehradskej kolegiálnej kapituly (CDB I, 387, s 383: Butouicih terra ad aratrum).

V registroch pápežských desiatkov z roku 1352 je pre farnosť Butovice (Buthouicz) uvádzaný desiatok vo výške 6 grošov (RDP, s. 42), (Boháč 2001, 65).

Stavebná podoba a história

V jadre románsky kostol prešiel výraznými stavebnými úpravami v rokoch 1571 a 1894. Pozdĺžna loď má interierové rozmery 5,6 x 7,6 m a nadväzuje na ňu polkruhová apsida. Konchou zaklenutá apsida je pripojená priamo na plochostropú loď, bez víťazného oblúku medzi nimi. Pôvodnými by mali byť dve polkruhové okienka so šikmými špaletami viditeľné na apside. V miestach porušenia omietok bolo zachytené kvádrové murivo (Dragoun 2002, 196).

Datovanie

Datovanie vzniku kostola už do 11. stor. sa opiera predovšetkým o existenciu neďalekého butovického hradiska a potenciálnu súvislosť týchto dvoch pamiatok. (Merhautová 1971 s. 266)

Dragoun za realistickejšie obdobie vzniku kostola považuje 12. storočie, pričom stavebne kostol presnejšie datovať nemožno (Dragoun 2002, 195)

Černovičky - Kostol sv. Vavřince

Topografia a sídelný kontext

Černovičky, dnes miestna časť Středokluk, sú doložené s tvrdzou a kostolom, obklopeným cintorínom, k roku 1358 severozápadne od dnešného centra obce. Pôvodná obec s tvrdzou zaniká v 16. storočí.

Kostol stojí v nad morskéj výške 320m, asi 200 metrov od dnešnej osady, obklopený cintorínom, obohnánym múrom na miernej terénnej vlne, takmer neprevyšujúcej jarok, tečúci obcou. Podložie tvoria kremenné, ílovité a glaukonické pieskovce (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá písomná zmienka o lokalite pochádza z roku 1178, kedy je zmieňovaný Soběslav z Černovic (CDB 1, č.287: *Sobezlaus ... dat ... Cernovic*). Predikát dokladá existenciu panského sídla v tejto lokalite.

V registroch pápežských desiatkov je pre farnosť Černovice vymeraná sadzba 9 grošov(RDP, 41).

Stavebná podoba a história

Dnešná podoba kostola je výsledkom 3 stavebných etáp. Románska fáza stavby prebiehala okolo polovice 12. storočia, zhruba v pol. 14. storočia prichádza gotická prestavba a napokon barokové rozšírenie v roku 1764. Ďalšie rekonštrukcie kostola prebiehali v rokoch 1872 a 1885, rozsiahla úprava sa konala medzi rokmi 1905-1910. Románska je dnes iba loď.

Kostol je jednolodná longitudinála so vstupnou sieňou s kruchtou a užším, polygonálne ukončeným presbytárom. K severovýchodnej strane presbytára prilieha pozdĺžna pseudogotická sakristia.

Presbytár, istený opornými piliermi, otvárajú hrotité okná s kružbami, loď obdĺžnikové okná s odsadeným polkruhovým záklenkom. V oboch stenách lode sa dochovalo po jednom polkruhovo ukončenom okne so zošíkmenou špaletou, románskeho pôvodu (Merhautová 1971, 106).

Presbytár zaklenutý jedným polom krížovej rebrovej klenby, v závere paprščito rozvetvanej s hruškovými rebrami zbiehajúcimi sa na stĺpové prípory. Na svorníkoch je reliéf baránka so znakom Budka z Černovic, pražského mešťana a patróna kostola. Na južnej strane trojdielne gotické sedile (Poche (ed.) 1980, 449).

Maľby

Gotické nástenné maľby v presbytáry pochádzajú z pol. 14. storočia rovnako ako aj presbytár samotný. Motívmi sú postavy prorokov a symboly evanjelistov na klenbe, Narodení a Smrti Panny Marie na severnej stene, Nanebevstoupení a Zmŕtvýchvstání Páně nad nimi, vyobrazenie sv. Vavřince okolo okna severovýchodnej steny a Poslední soud na vnútornej stene triumfálneho oblúku.

Na severnej stene lode sú nástenné maľby pochádzajúce z 1. pol. 16. stor.: Peklo, Kladení do hrobu, Zmŕtvýchvstání a postavy sv. Kateřiny a Markéty.

Na poprsni kruchty figuruje maľba sv. Prokopa z roku 1842 a na strope pod kruchtou maľba sv. Vavřince (Poche (ed.) 1980, 450).

Datovanie

A Podlaha datuje ešte všeobecne, do 12. storočia. (Podlaha: Posvátná místa VII, 211)

Merhautová na základe stavebných detailov prijíma datovanie pred rok 1178 (Merhautová 1971, 106).

Celkovo je teda románska stavba zaraditeľná do 2. pol. 12. storočia.

Dolní Liboc - kostol sv. Simeona/obětovaní Panny Marie

Topografia a sídelný kontext

Kostol stojí na nízkom ostrohu nad údolím Litovického potoka od ktorého je vzdialený približne 160 metrov, v nadmorskej výške 328 metrov. Pôvodná obec ležala v doline na sever od kostola.

Podložie stavby tvoria kremenné pieskovce a bridlice zo svahu pod dnešnou oborou, obec samotná sa rozkladá na sprašovom teréne (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Najstaršou bezpečnou zmienkou o Liboci je zakladacia listina břevnovského kláštora (CDB I, č. 375, s. 348) z roku 993, do ktorej majetku sa takto obec dostáva.

Registre pápežských desiatkov uvádzajú pre farnosť v Liboci poplatok 12 grošov (RDP, s 42).

Stavebná podoba a história

Pôvodný kostol strhnutý v roku 1842. Jediným dokladom jeho podoby je pôdorys z roku 1824. Podľa ktorého mal kostol loď s rozmermi 12 x 5 m. v interiéri členenú

štyrmi polpiliermi, možno románskeho pôvodu, analogicky s piliermi v kostole sv. Linharta v Starom Meste Pražskom či kostole sv. Jana Křtitele z Dolných Chabrov, kde sa ale nachádzajú len po dva. Ďalšou možnosťou je ich stavba v súvislosti so zaklenutím stavby v roku 1663.

Pôdorys zobrazuje vchod do lode portálom v južnej stene. Na jeho pôvodnosť vrhajú tiež pochybnosti rane stredoveké archeologické nálezy, koncentrujúce sa naopak na severnej strane stavby.

Západná veža mala vnútorný rozmer 4 x 4 m a bez vlastnej východnej steny dosadala priamo na stenu lode. Rozmery lode indikujú existenciu vežovej empory, či vstupu na emporu pavlačovú(Dragoun 2002, 210).

Presbytár, šírkou zhodný s loďou, bol polygonálny s krátkymi opornými piliermi čo by ho zaraďovalo niekde do vrcholnej gotiky. Pre románsku fázu sa v pôdoryse predpokladá záver v podobe polkruhovej apsidy, mierne zúženej oproti lodi. Čo by románsku loď robilo nielen neobvykle podlhovastú, k tomu by gotická prestavba záveru kostol takmer nezväčšovala. Alternatívou je rekonštrukcia umiestňujúca koniec románskej lode do miest druhej dvojice polpilierov. (Razím1982, 79-86.)

Dnešná stavba pochádza z rokov 1842-44.

Datovanie

Podľa dispozície je stavba datovateľná len približne do 12. storočia.(Dragoun 2002, 210)

Dřetovice - kostol sv. Václava

Topografia a sídelný kontext

Kostol, obklopený cintorínom, stojí na juhozápadnom okraji obce na vrchole svahu, zvažujúcom sa na severozápad, smerom k dnešnej obci, ako jediný relikť obce Kralovice zaniknutej niekedy v 15. alebo 16. storočí. Od potoka pretekajúceho obcou je vzdialený asi 250 metrov. Nadmorská výška stavby je 292 metrov. Vrchol svahu pozostáva geologicky zo sprašových usadenín, zatiaľ čo jeho hranu tvoria fylitické bridlice(Bokr - Fiferová 2009), kostol stojí približne na pomedzí týchto vrstiev.

Písomné pramene

Prvá zmienka o dnes neexistujúcej obci Kralovice pochádza z roku 1285 (RBM II, č. 1343, s 579), kedy je pripomínaný miestny pán Držko z Kralovic (*Dirzko de Cralowicz*). Kostol samotný prvýkrát zmienujú až registre pápežských desiatkov (*Registra decimarum papalium*) v roku 1352. Tu je zaznamenaný jeho desiatok, vo výške 18 grošov (Boháč 2001, 144).

Štatút

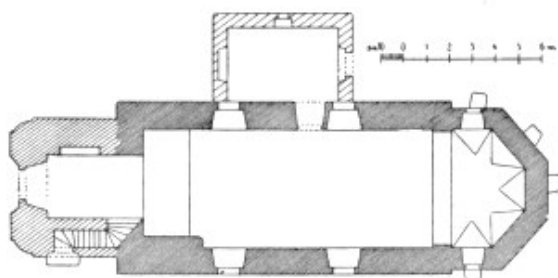
Predikát pána z Kralovic indikuje vlastnícku držbu miestneho kostola, absencia stôp tribúny v lodi (Merhautová 1971, 120) a početné, ale necharakteristické ranno stredoveké nálezy z katastru Dřetovic, zatiaľ neposkytujú hmotnú oporu tomuto tvrdeniu.

Stavebná podoba a história

Západné 2/3 lode sú pôvodné románske, v gotike bol kostol predĺžený o východnú časť lode a chór. Súčasná podoba kostola je baroková, po prestavbe v 2. tretine 18. stor. kedy bola pripojená západná veža. Veža je na poschodí doplnená pilastrami v nárožiach a má kasulové okná, loď otvárajú okná oválne zaklenuté odsadeným polkruhom.

Pozdĺžna loď má plochý strop, päťboký presbytár valenú klenbu s lunetami, podvežie a severná predsieň sú zaklenuté plackovou klenbou (Poche (ed.) 1977, 327).

Pôvodne považovaný za gotický s vežou z roku 1730, opukové kvádrikové murivo, identifikované začiatkom 20. storočia posunulo datovanie hlbšie do minulosti. Stopy pôvodného románskeho portálu boli odhalené v južnej stene lode, románske steny boli v exteriéry nečlenené (Merhautová 1971, 120).

Obr. 114. Vřetovice. Kostel sv. Václava. Půdorys.

(Wirth 1907, 132)

Datovanie

Podľa povahy muriva odhaduje Merhautová pôvod kostola do časového rozpätia medzi koncom 11. stor. a 1. pol 12. stor. (Merhautová 1971, 120). Boháč datuje do počiatku 12. stor. (Boháč 2001, 144)

Horní Mokropsy - kostol sv. Václava

Topografia a sídelný kontext

Kostol stával v päte strmého severného svahu, zvažujúcemu sa k Berounke. S nadmorskou výškou približne 220 metrov uzatváral obec z juhozápadu. Jeho pieskovcové podložie miestami prevrstvovalo nívne sedimenty od asi 20 metrov vzdialeného potoka, prípadne hlinito-kamenité vrstvy s pôvodom na blízkom svahu (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci Mokropsy je z roku 1088 v zakladacej listine Vyšehradu ktorá by ale mala byť falzom z 12. storočia (CDB I, č. 387, s. 382)

Registre pápežských desiatkov z roku 1352 vedú pre farnosť Mokropsy (*Mocropes*) desiatok v výške 12 grošov. (Boháč 2001, 68)

Stavebná podoba a história

Novostavba je z roku 1732 na mieste stredovekého kostola. Veža z roku 1870 je upravená pseudorománsky.

Loď takmer štvorcová s krátkym obdĺžnikovým presbytárom v ktorého ose stojí veža. presbytár zaklenutý valenou klenbou s lunetami, loď s murovanou kruchtou je zaklenutá českou plackou (Poche, (ed.) 1982, 285-286).

Datovanie

Radová prvá prisudzuje kostolu zaniknutému v 18. storočí románsky pôvod (Radová 1983, 27). Boháč datuje do polovice 13. storočia (Boháč 2001, 68)

Hostivice - kostol sv. Jakuba Většího

Topografia a sídelný kontext

Kostol stojí na východnej strane návsi, sprevádzaný neskoro barokovou farou. Nadmorská výška kostola je 346 metrov a na stojí na vrchole terénnej hrany zvažujúcej sa smerom k severu.

Stojí na pestrom geologickom podklade, kombinujúcom sprašové sedimenty, pieskovce a ílovité bridlice (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci Hostivice (*Hostiwitz*) pochádza z roku 1277, kedy je zmieňovaný farský kostol sv. Jakuba v majetku kralupského křižovnického kláštora (Podlaha 1911, 30).

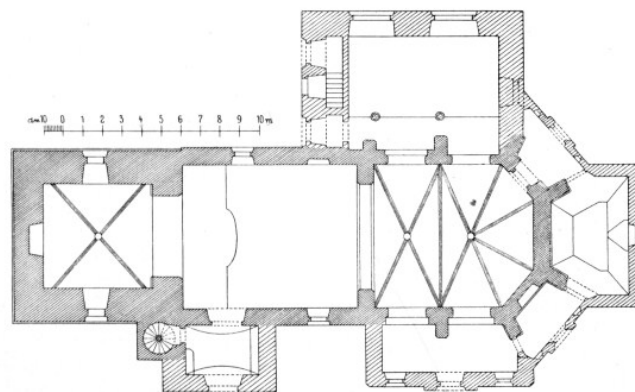
Pre hostivickú faru bola v registroch pápežských desiatkov vymeraná suma 18 grošov. (RDP, 41)

Stavebná podoba a história

Rane stredoveká stavba bola v 14. storočí rozšírená o presbytár. Kostol spustol počas tridsaťročnej vojny a opravený bol až po roku 1662. Ďalších prestavieb sa dočkal v rokoch 1737-1738 a v roku 1818, kedy bola s kostolom prepojená niekdajšia kostnica, tvoriaca odvetdy sakristiu a kedy bolo postavené oratórium. Veža, zničená požiarom v roku 1794, bola obnovená v roku 1857. Celý kostol napokon prešiel rekonštrukciou v roku 1870.

Stavebne sa jedná o pozdĺžne jednolodie s presbytárom, päťhranne uzavretým. Okolo presbytára tvorí sústava prístavkov chórovú ochodzu. K severnej stene prilieha sakristia a oratórium. V západnom priečelí stojí štvorcová veža a k južnej stene lode prilieha predsieň.

Presbytár je zaklenutý krížovou klenbou s hruškovitými rebrami na ihlanových a kužeľových konzolách. Loď, sakristia, oratórium i prístavky okolo presbytára sú kryté rovným stropom a predsieň je zaklenutá valenou klenbou. Prízemie veže má krížovú klenbu s masívnym klinovým rebrom (Poche (ed.) 1977, 444-445).

Obr. 42. Hostivice. Kostel sv. Jakuba. Půdorys.

(Wirth, Z. 1907, 53)

Datovanie

Kostol vzniká niekedy v 1. pol. 13. storočia, čo dokladá románske opukové murivo, odkryté na južnej strane kostola pri jeho oprave v rokoch 1973-1976.

Chržín - kostol sv. Klimenta

Topografia a sídelný kontext

Na vyvýšenine, severovýchodne nad stredovekou obcou v nadmorskej výške 232 metrov. Kostol sprevádzajú ranostredoveké nálezy sídelného i pohrebného charakteru.

V terénnom podloží kostola sa stretávajú naviat sprasované sedimenty s opukovým slieňovcom a prachovcom (Bokr - Fifernová 2009), pravdepodobným stavebným materiálom pôvodného kostola.

Písomné pramene

Obec je prvýkrát pripomínaná v roku 1292 (RBM II, č. 1586, 683).

V registroch pápežských desiatkov je pre chržínsku farnosť vymeraná sadzba 18 grošov (RDP, 46). (Boháč 2001, 174).

Stavebná podoba a história

Stredoveká stavba prešla prestavbami v rokoch 1691, 1756, v roku 1781 pribúda veža a v roku 1879 bol celý kostol regotizovaný.

Stavebne sa jedná o stavbu s jednou loďou, s pozdĺžnym, päťstranne uzavretým presbytárom, isteným opornými piliermi. Na severnej strane presbytára stojí obdĺžniková sakristia a polygonálna veža stojí v západnom priečelí.

Lod' otvárajú oválne okná, sakristiou jedno okno obdĺžnikové a jedno malé, lomené. Sakristiu spája s loďou obdĺžnikový portál s bohato profilovaným ostením z 16. storočia. Presbytár je zaklenutý jedným poľom krížovej klenby, lúčovito sa rozbiehajúcej v závere. Lod' má plochý strop a lomený triumfálny oblúk (Poche, (ed.) 1977, 548).

Datovanie

Datovanie je neisté, ale panuje zhoda o jeho románskom pôvode pred rokom 1250 (Boháč 2001, 174; Radová 1983, 27)

Karlík - kostol sv. Prokopa a Martina (pôvodne sv. Martina)

Topografia a sídelný kontext

Kostol stojí na južnom okraji stredovekej obce v nadmorskej výške 216 metrov v doline rieky Berounky. Vzdialený je len asi 50 metrov od karlického potoka. Severne nad obcou sa strmo dvíhajú svahy Českého krasu. Dolina Berounky je tvorená riečnymi štrkopieskovými sedimentmi. Svahy nad obcou sú tvorené zmesou pieskovecov, prachovecov, ílovitých bridlíc, bazaltov a vápencov (Bokr - Fifernová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci Dobřichovice pochádza z roku 1253 (CDB IV, č. 266, s. 454), kedy bola obec vrátane Karlíka venovaná rádu Křižovníků s červenou hvězdou.

Listina Jana Luxemburského z roku 1338 (RBM IV, č. 526, s. 211) potvrdzujúca prevod lánov poblíž Karlíka do rúk Křižovníkov už zmieňuje kostol so zasvätením sv. Martina a sv. Prokopa.

Registra papežských desátků z roku 1352 uvádzajú pre farnosť Dobřichovice (*Dobrzechouicz*) desiatok vo výške 6 grošov (RDP, s 41).

Stavebná podoba a história

Pôvodne prostá rotunda s valcovou loďou kruhového pôdorysu a s apsidou. Stavaná kvádkovou technikou s nepresným obrysom a nevyhladeným povrchom bola hladko stenná a bez trnoží. Křižovníci, držiaci kostol už v 13. storočí, pristúpili k rozšíreniu kostola, pričom novú časť zasvätili sv. Prokopovi. Ako hovorí informačná tabuľa pred kostolom, v roku 1767 dochádza k podstatnému rozšíreniu karlického kostola o barokovú vežu na južnej strane, časom pribúda i baroková loď. Opravy kostola prebiehali v rokoch 1807-1810 a v roku 1834.

Okná v lodi, apside i v lucerne na streche lode sú nepôvodné horná časť lode i apsidy je tehelná, zrejme po barokovej prestavbe (Merhautová 1971, 112-113), Stavebné úpravy z roku 1889 dávajú kostolu súčasnú, pseudorománsku podobu. Loď má plochý strop, sakristia na prízemí veže je zaklenutá krížovou klenbou (Poche (ed.) 1977, 277-278).

Datovanie

Pôvodná rotunda je datovaná do 12. storočia.

Krteň - kostol sv. Jana a Pavla

Topografia a sídelný kontext

Kostol, stojaci dnes osamelo v krajine v nadmorskej výške 349 metrov, na vyvýšenine zvažujúcej za na juhozápad k len k asi 40 metrov vzdialenému potoku. Je považovaný za relikv inak nedoloženej zaniknutej obce Krteň (Dragoun 2002, 200). Podložie vyvýšeniny tvoria predovšetkým pieskovce sprevádzané ílovitými bridlicami, Mierna rovina do ktorej sa svah na juhozápade otvára je tvorená sprašovými sedimentmi (Bokr - Fiferová 2009). Dnešné správne členenie zaraďuje lokalitu do katastrálneho územia Třebonice, Praha 13.

Písomné pramene

Prvá zmienka o dnes zaniknutej obci Krteň a kostole v nej pochádza až z roku 1352, kedy je v registroch pápežských desiatkov zaznamenaný pre farnosť Krteň (*Krytna*) desiatok vo výške 15 grošov (RDP, s 41).

Stavebná podoba a história

Stavebne sa jedná o pozdĺžny jednolodný kostol s pravouhlým presbytárom a západnou hranolovou vežou. s bočnou loďou na severnej strane a sakristiou na severnej stene presbytára. Neskoro románsky kostol prešiel viacerými stavebnými úpravami, o bočnú loď bol rozšírený v roku 1575, v roku 1699 pribudla sakristia, v rokoch 1732-34 veža, 1750 predsieň (*Poche (ed.) 1982, 103-104*).

Jeho dnešná podoba je výsledkom pseudorománskych úprav z roku 1890, klenba lode bola nahradená kazetovým stropom, severná loď bola zvýšená a veža prestavaná.

Vnútorne rozmery lode sú približne 7,5 x 6 m. V ose k nej na západnej strane prilieha veža. Jej vnútorné rozmery sú 3 x 3 m a na je prvom poschodí sa predpokladá empora. Na východe je cez dvakrát odstupňovaný víťazný oblúk k lodi pripojený presbytár, zaklenutý krížovou klenbou, vnútorným rozmerom 4 x 3,5 m.

Z okien je pôvodne románske len polkruhové okno v ose presbytára s obojstranným špaletovaním . (Dragoun 2002, 200)

Maľby

Na stenách presbytára sa našli pozostatky malieb, datovaných do 13. storočia, zobrazujúcich Křest Kristův, Obětování v chrámě, Josefův sen a symboly evanjelistov. (*Poche (ed.)1982, 104*)

Datovanie

2.1/4 13. stor.

Kvílice - kostol sv. Víta

Topografia a sídelný kontext

Kostol stojí severne nad obcou v nadmorskej výške 276 metrov, miernej kotline zvažujúcej sa na juh až juhovýchod, smerom k asi 300 metrov vzdialenému Bakovskému potoku.

Pri kostole, obklopenom cintorínom, stojí drevená zvonica na šesťstrannej podmurovke, pravdepodobne z 16. storočia, Upravovaná v roku 1663(Poche (ed.) 1978, 200).

Podlažie tvoria spevnené ílovce, prachovce, arkózové pieskovce a zlepené prevrstvené kvartérnymi splachovými sedimentmi(Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvou zmienkou o obci, ako aj o kostole sú až Registra pápežských desiatok z roku 1352, kde boli Kvílice (*Quilicz*) zaviazané platiť desiatok vo výške 15 grošov(RDP, 44).

Stavebná podoba a história

Niekdajší gotický kostol, stojaci na základoch staršieho, románskeho kostola bol pozdĺžny, s polkruhovým víťazným oblúkom a štvorcovým chórom, klenutým krížovou rebrovou klenbou s konzolami v podobe „dyní alebo hláv“, majúcich analógiu v konzolách pod rebrami pod tribúnou kostola v Dolním Jamném. Táto stavba padla z obeť blesku v roku 1884(Merhautová 1971, 150).

V roku 1886 bol nahradený novorománskou stavbou podľa projektu Rudolfa Štecha. Táto je jednodlná, s odsadenou apsidou, obdĺžnikovou sakristiou a južnou predsieňou (Poche (ed.) 1978, 200).

Datovanie

Pravdepodobné datovanie do 2. štvrtiny až pol. 13. stor. vychádza z analógie pravouhlých chórov s rebrovou klenbou, známych z tej doby napríklad v Kostomlatech pod Milešovkou (Merhautová 1971, 150).

Libčice nad Vltavou - kostol sv. Bartoloměje

Sídelný kontext a topografia

Kostol stojí asi 50 metrov od niekdajšieho brehu Vltavy, v nadmorskej výške 179 metrov. Dnes je stavba na severnom konci mesta, ale pôvodná stredoveká osada sa

nachádzala v severnom susedstve kostola. Podložie prakticky nesvažitého terénu pod kostolom kombinuje kvartérne riečne sedimenty so sprašovými, priliehajúcimi od strmého západného svahu širokého vltavského koryta (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Obec vstupuje do písanej histórie v roku 993, kedy ju Boleslav II. daroval kláštora v Břevnove. V rannom stredoveku je obec potom postupne ešte v držbe maltézskeho kláštora v Prahe, a následne kláštora zbraslavského. (Kliment - Vojtíšková 1993, 40-44) V registroch pápežských desiatkov bol pre libčickú farnosť (*Libezicz*) zaznamenaný desiatok v výške 16 grošov (RDP, 47).

Stavebná podoba a história

Pôvodná románska rotunda podstupujúca v roku 1396 gotickú prestavbu, bola zborená v roku 1763. Následne začína v bezprostrednom susedstve stavba barokového kostola, vysväteného v roku 1769. (Kliment - Vojtíšková 1993, 40-44) V roku 1903 pribúda nový presbytár a sakristia.

Kostol je pozdĺžny, jednolodný, s užším obdĺžnikovým, polkruhovo zakončeným presbytárom, štvorcovou sakristiou a vežou, zapustenou do priečelia. Priečelie má stredný rizalit a trojuholníkový štít.

Presbytár je zaklenutý českou plackou s pásmi valenej klenby po stranách, loď má taktiež plackovú klenbu, podkruhtie krížovú klenbu, len sakristia má strop plochý (Poche (ed.) 1978, 233).

Datovanie

Prvá fáza kostola je datovateľná len všeobecne do doby románskej, rotunda ako stavebný typ by nasvedčovala vzniku stavby už pred 13. storočím.

Liteň - kostol sv. Petra a Pavla

Sídlný kontext a topografia

Kostol stojí na návsi obce v nadmorskej výške 317 metrov, geologické podložie lokality pozostáva z vápencov a bridlíc (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Obec prvýkrát zmieňovaná v roku 1195 (Poche (ed.) 1978, 269).

Farnosť Liteň mala v registroch pápežských desiatkov z roku 1352 zaznamenaný desiatok vo výške 18 grošov(RDP, s 43).

Stavebná podoba a história

Pôvodná gotická stavba prešla v roku 1661 barokovou úpravou. V rokoch 1765-67, 1800 a 1892 prebiehali rekonštrukcie. V roku 1906 bolo pristavané nové pseudobarokové priečelie s vežou.

V súčasnej podobe má kostol jednu pozdĺžnu loď, štvorcový presbytár rozšírený na stranách polkruhovými kaplnkami a s obdĺžnikovou sakristiou na severnej strane.

Presbytár je zaklenutý krížovou klenbou, polkruhové kaplnky konchou, loď má valenú klenbu s lunetami, sakristia má plochý strop. V lodi, so stenami členenými čabrákovými pilastrami, sú ploché arkádové oltárne výklenky(Poche (ed.) 1978, 269).

Datovanie

Kostol je ranogotický z 2. pol. 13. storočia.

Malá Chuchle - kostol Narození Panny Marie

Topografia a sídelný kontext

Kostol v Malej Chuchli stojí na západnom okraji obce, v nadmorskej výške asi 195 metrov, na geologicky veľmi komplikovanom podklade, mohutný svah, týčiaci sa nad obcou je budovaný predovšetkým vápencami, bazaltmi a pieskovecami vo vrstvách, vzájomne sa prestupujúcich. Od Vltavy, vzdialenej len 250 metrov prístupuje kvartérny nivný sediment(Bokr - Fifernová 2009).

Písomné pramene

V písomných prameňoch sa Chuchle prvýkrát objavuje v kronike Kanovníka vyšehradského a to k roku 1132. Vtedy mala Chuchle patriť pražskému biskupstvu. Z tu zmieňovaného pobytu biskupa Menharta v Chuchli Z. Dragoun vyvodzuje i predpoklad o možnej existencii biskupského dvorca so sakrálnou stavbou (Dragoun 2002, 196). Neskôr sa ocitla v majetku kladrubskeho kláštora aby ju niekedy po roku 1258 biskup Jan III. z Dražic kúpil späť.

Špecificky Malá Chuchle, priamo už aj s farským kostolom, respektíve s kňazom(CDB V, č 401, s.598: *rector eccl. in Minori Cuhlect*), bola prvý raz zmieňovaná k roku 1264.

V roku 1268 sa obe Chuchle ocitajú v kráľovskej držbe, ktorú opúšťajú v roku 1292 darom Václava II. práve zakladanému zbraslavskému kláštora v ktorého majetku

figurovali s výnimkou dvoch intermezz až do jeho zrušenia v roku 1785. (Vlček (red.) 2012, 577-578)

Registra pápežských desiatkov majú pre chuchelskú farnosť vymeranú sadzbu 9 grošov.(RDP, s 41)

Stavebná podoba a história

Dispozične sa jedná o bezvežový, pozdĺžny kostol so zúženým pravouhlým presbytárom. Stavebné detaily sú barokové, počnúc širokými oknami, lizénami a šambránami končiac. Uprostred štítu je kamenný rokokový znak zbraslavského kláštora s nápisom CSA AR (*Celestinus Stoy Abbas, Aula Regia*) na pamiatku Celestina Stoya, zbraslavského opáta, stavbu v roku 1774 benedikujúceho (Vlček (red.) 2012, 579).

Dnešná podoba kostola je výsledkom stavebných aktivít roku 1774. Ktoré Dragoun označuje ako prestavbu, rešpektujúcu rane gotickú dispozíciu s takmer štvorcovou loďou a pravouhlým obdĺžnikovým presbytárom . Pričom na mieste tejto stavby pripúšťa ešte mladšiu fázu z 12. storočia, archeologicky ale nedoloženú (Dragoun 2002, 196-197).

Proti tomu stojí názor o faktickom znovu vystavaní kostola na základoch a s použitím materiálu zrúteného kostola. Proti sebe tu stoja aj tézy o vystavaní kostola na novších navážkach či na základoch pôvodnej stavby(Vlček (red.) 2012, 579).

Datovanie

Bez dochovaných stavebných detailov, ktoré by umožnili stavbu presnejšie datovať, je možné stavbu označiť iba ako všeobecne románsku.

Nabdín - kostol sv. Barbory

Sídlný kontext a topografia

Kostol stojí na južnom svahu, bezprostredne nad obcou, asi 150 metrov od potoka, v nadmorskej výške 201 metrov. Sprevádzaný je cintorínom na ktorom stojí drevená baroková šesťstranná zvonica.

Geologické podložie kostola tvoria zmiešané ílovce, prachovce a pieskovce (Bokr - Fiferová 2009).

Zvláštnosťou je zasvätenie svätej Barbore, patrónke baníkov, napriek tomu, že v okolí nebola zachytená žiadna stredoveká banská aktivita.

Písomné pramene

Prvou písomnou zmienkou o Nabdíne je záznam v registroch pápežských desiatkov z roku 1352, kde mala Nabdínska farnosť (*Nabdyn*) stanovený desiatok vo výške 9 grošov. (RDP, s 46)

Stavebná podoba a história

Z neskororománskej fázy sa zachovalo okno a murivo presbytára, v 1. pol. 14. stor. za gotickej prestavby bol kostol predĺžený, v roku 1695 pribúda predsieň a sakristia. Kostol bol reštaurovaný okolo polovice 19. storočia.

V dnešnej podobe je kostol jednolodný so štvorcovým presbytárom, štvorcovou sakristiou na severnej strane presbytára a so štvorcovou sakristiou na južnej strane lode.

V západnom priečelí stojí barokový portál s rovnou nadpražnou rímsou.

Presbytár je zaklenutý jedným poľom krížovej rebrovej klenby, loď má plochý strop, sakristia a predsieň zaklenuté krížovou klenbou. V lodi stojí murovano-drevená trojramenná kruchta (*Poche (ed.) 1978, 443*).

Datovanie

Boháč datuje do doby pred rok 1240 (Boháč 2001, 178).

Ořech - kostol Stětí sv. Jana Křitele

Topografia a sídelný kontext

Kostol na západnej strane návsi obce v nadmorskej výške 362 metrov. Terén, mierne sa zvažujúci na sever, má sprašové podložie (Bokr - Fifernová 2009).

Písomné pramene

V písomných prameňoch sa Ořech objavuje možno už v zakladacej listine břeňovského kláštora v roku 993. Tu medzi osadami darovanými kláštoru figuruje i Ořechov. Odlišný tvar názvu vrhá na tento doklad tiež pochybnosti ale početné blízke lokality, napríklad Radotín či Ruzyně, rovnako zmieňované v listine bagatelizujú toto trochu odlišné podanie názvu obce.

V registroch pápežských desiatkov je pre Ořech (*Orziech*) vymieraná sadzba 12 grošov (RDP, 41) (Boháč 2001, 73).

Stavebná podoba a história

Pôvodná by mala byť loď so stredným pilierom, v 2. pol. 16. storočia bola zaklenutá a vybavená kruchtou. V roku 1714 bola pristavená západná predsieň, v rokoch 1733-36 pribudol nový presbytár, v rokoch 1858-59 bola postavená veža a v roku 1904 napokon nová sakristia.

V dnešnej podobe sa jedná o štvorcové jednolodie s užším štvorcovým presbytárom, pozdĺžnou sakristiou na severnej strane a pseudorománskou hranolovou vežou na západnej strane lode.

Okná presbytára a lode sú obdĺžnikové, segmentovo ukončené.

Presbytár je zaklenutý českou plackou, zbiehajúcou sa na nárožiach na piliere, členené nikou a vpadnutými poľami, loď zaklenutá štyrmi poľami krížovej hrebienkovej klenby opierajúcich sa o stredový pilier a rímsové pilastre pri stenách. Prízemie veže a sakristia majú stropy ploché (Poche (ed.) 1978, 542-543)

Datovanie

Pôvodne označovaný ako gotický, z poslednej štvrtiny 14. storočia. Novšie práce mu už prisudzujú románsky pôvod, vďaka odhaleným ostatkom kvádrového muriva (Radová 1983, 30; Boháč 2001, 73).

Přelíc - kostol sv. Petra a Pavla

Sídlný kontext a topografia

Kostol s cintorínom stojí na kopcovitom výbežku, formovanom dvojicou potokov, v nadmorskej výške asi 300 metrov, na západnom konci obce.

Podložie kostola tvorí spraš a sprašová hlina, od potokov, obtekajúcich kostol z dvoch strán z asi 160 metrovej vzdialenosti, doplnované nivnými sedimentmi (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Obec pripomínaná až v 14. storočí v registroch pápežských desiatkov z roku 1352, kde je preň zaznamenaná výmera 15 grošov desiatku (RDP, s 45)

Stavebná podoba a história

Dnes sa jedná o jednolodnú stavbu s pozdĺžnym, polygonálne ukončeným presbytárom a obdĺžnikovou predsieňou na južnej strane.

Zaujímavý je románsky portál v južnej stene. Polkruhový, profilovaný s tordovaným oblounom a kvetinovou dekoráciou na vnútornej skosenej hrane.

Presbytár je zaklenutý jedným poľom krížovej klenby, paprskovo rozbiehajúcej sa v závere. Rebrá sa zbiehajú na konzoly dekorované motívom tváre. Triumfálny oblúk je mierne lomený a loď má plochý strop. Predsieň je zaklenutá hrebienkovou klenbou(Poche (ed.) 1980, 169-170).

Datovanie

Stavbu, inak datovanú do 2. pol. 14. stor. (Poche (ed.) 1980, 169-170), posúva do doby románskej zachovaný portál z doby pred rokom 1240 (Boháč 2001, 154).

Radotín - kostol sv. Petra a Pavla

Sídlný kontext a topografia

Kostol stával v nadmorskej výške 202 metrov na juhovýchodnom okraji obce priamo na brehu Berounky. Teda neprekvapí, že jeho podložie tvoria predovšetkým nívne sedimenty(Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o Radotíne pochádza už z roku 993 (CDB I., č. 375, s. 348). Kostol je doložený ale až v roku 1298(RBM II, č. 1811, s. 778), kedy sa kostol dostáva pod správu zbraslavského kláštora. Registre pápežských desiatkov majú pre Radotín vymeraný desiatok 16,5 groša(RDP, s. 41). (Boháč 2001, 74)

Stavebná podoba a história

Za pozostatok kostola, doloženého už v roku 1298 býva niekedy považovaný trojstranne uzavretý presbytár. Stavba nie je jednoznačne datovaná (Dragoun 2002, 199).

Stavebne sa jedná o jednolodie so skosenými nárožiami, trojbokým presbytárom a vežou v ose stavby.

Presbytár bol v 1. pol. 18. stor. rozšírený o loď na jednej strane a vežu na strane druhej. V roku 1818 bola do veže vstavaná sakristia, veža bola zvýšená v roku 1881 pri úprave kostola. Presbytár je zaklenutý českou plackou, od lode ho delí stlačený triumfálny oblúk. Loď je členená pilastrami, v kútoch okosená a zakrytá stropom s fabionom (Poche (ed.) 1980, 208).

Datovanie

Stavebne neurčiteľné, podľa písomných prameňov stavba pochádza z konca 13. storočia.

Řeporyje - Kostol sv. Petra a Pavla

Sídelný kontext a topografia

Kostol stojí na vyvýšenine na južnom okraji stredovekej obce v nadmorskej výške 312 metrov asi 90 metrov od potoka. Stavba stojí na pestrom podloží kde sa striedajú vulkanické granuláty, tufy a bazalty so sedimentickými pieskovecami, bridlicami a vápencami (Bokr - Fifernová 2009).

Na lokalite sa vyskytujú nálezy sídelného i pohrebného charakteru, datované do konca ranného stredoveku.

Písomné pramene

Osada doložená v roku 1277 ako majetok kláštora Plasy(CDB V, č. 839, s. 549).

V registroch pápežských desiatkov z roku 1352 je řeporyjskej farnosti uložený desiatok vo výške 9 grošov(RDP, s 41).(Boháč 2001, 74)

Stavebná podoba a história

Kostol je centrála so štvorcovou loďou a štyrmi apsidami na stranách. Západná románska hranolová veža je o niečo mladšia. Pôdorys bol precízne pravidelný a aj opukové kvádriky tvoriace steny sú dôsledne opracované. Zo štvorcovej lodi so stranou 7, 1m vybiehali v osách štyri apsidy s polomerom 2,1 m, zaklenuté konchou (Dragoun 2002, 197).

Kostol podstúpil barokovú prestavbu v roku 1772, pri ktorej bol zbúrané tri apsidy a len loď, veža a apsida medzi nimi boli zahrnuté do barokovej dispozície. V rokoch 1900-1901 prebiehala oprava kostola. V súčasnosti sa jedná o pozdĺžny jedno lodný kostol s obdĺžnikovým presbytárom a sakristiou v ose, s prístavkami kaplniek po oboch stranách lode a hranolovou vežou v západnom priečelí (Poche (ed.) 1980, 282).

K západnej apside prilieha štíhla kvádrková veža, otvorená troma portálmi s polkruhovými záklenkami v prízemí, dva na stranách vedú do exteriéru, portál vo východnej stene vedie do apsidy. V hornej časti veže boli vo všetkých štyroch stenách štvorité pieskovcové združené okná, delené uprostred neprofilovanou pieskovcovou doskou a na stranách sprevádzané dvojicou stĺpikov s pätkami s nárožnými drápkami, s kubickými hlavicami a polkruhovými sedlami. V troch stenách odvrátených od kostola sú ešte úzke strieľnovité okná, osvetľujúce schodisko vo veži(Dragoun 2002, 198).

V rohoch západnej časti lode boli nájdené základy obdĺžnikového pôdorysu, čo môžu byť podpory pre krížovú klenbu, alebo pre emporu. Pre ich mierne odsadenie o od nároží a dlhšiu orientáciu do lode sa im neprikladá primárne statická funkcia na vynášanie klenby ale sú považované skôr za podpory pre emporu, pravdepodobne zaberajúcu nielen západnú apsidu ale siahajúcu i nad apsidy bočné (Merhautová 1971, 305).

Datovanie

Dochované prvky kostola indikujú pôvod stavby v 12. storočí, na základe analógií s podobnými stavbami domácimi ako je kostol sv. Jana Křtitele Na zábradlí v Pražskom starom meste alebo kostol sv. Petra a Pavla v Řeznovicích (Dragoun 2002, 198).

Řevnice - kostol sv. Mořice

Topografia a sídelný kontext

Dnešný barokový kostol, pravdepodobne stojaci poblíž, či priamo na mieste rane stredovekej stavby, stojí za okrajom starej návsi v nadmorskej výške 211 metrov. Terén okolo kostola sa mierne zvažuje smerom na severovýchod, k brehom asi 300 metrov vzdialenej rieky Berounky. Kostol stojí na kvartérnych štrkopieskoch, pravdepodobne formovaných vplyvom neďalekého mohutného vodného toku (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Najstaršia zmienka nielen o obci, ale aj o kostole sa viaže k roku 1253, kedy je tu zmieňovaný farár, keď sa stal kostol majetkom křižovníků, z ktorých záznamov na fare je tento údaj čerpaný (CDB IV, č. 288, s 482: *ius patronatus eccl. in Reueniz...*)

V registroch pápežských desiatkov bol pre farnosť v Řevniciach (*Rzewnycz*) zaznamenaný desiatok v výške 15 grošov (RDP, 42).

Stavebná podoba a história

Malo sa jednať o dva súčasné kostoly, so zasvätením sv. Mořici a Panne Marii, oba boli zborené v roku 1749. Následne v rokoch 1749-1752, tu bol postavený nový barokový kostol (Poche (ed.) 1980, 283-284). Pri jeho stavbe boli nájdené dva fragmenty valcového drieku stĺpu, pravdepodobne z pôvodného kostola (bližšie ale nedatovateľné), ponechané v súčasnom kostole (Merhautová 1971, 306).

Datovanie

Dochované ostatky umožňujú len všeobecné datovanie do éry románskej (Merhautová 1971, 306).

Skůry - kostol sv. Bartoloměje

Sídlný kontext a topografia

Dnes neexistujúci kostol ležal pravdepodobne na okraji obce v miernom južnom svahu asi 100 metrov od Zlonického potoka. Nadmorská výška lokality je asi 205 metrov a podlažie tvorí naviata spráš (Bokr - Fiferová 2009).

V ohradnom múre cintorína sú zasadené gotické fragmenty - okenná kružba, dve tvárové konzoly a svorník, zo zaniknutého kostola, pôvodom z 13. storočia, neskôr neskorogoticky upraveného. V severozápadnom nároží cintorína je drevená zvonica na podmurovke, azda barokového pôvodu (Poche (ed.) 1980, 329).

Písomné pramene

Registre pápežských desiatok evidujú pre farnosť Skůry (*Wzkur*) desiatok vo výške 12. grošov. (RDP, s 47) Čo je zároveň aj prvá zmienka o kostole v tejto lokalite (Boháč 2001, 182).

Datovanie

Niekdajšiemu kostolu je prisudzovaný pôvod v 13. storočí (Boháč 2001, 182).

Slivenec - kostol Všetich svatých

Sídlný kontext a topografia

Kostol, ktorého vznik majú pravdepodobne na svedomí Křižovníci, držíaci obec od roku 1253, sprevádzajú, podľa výstupov z ADC, nálezy sídelného i pohrebného charakteru, datované do konca ranného stredoveku. Stavba stojí priamo na návsi v rovinnom teréne v nadmorskej výške približne 330 metrov na pieskovcovo, zlepcovo ílovcovom podlaží obklopenom ale sprášami (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Obec Slivenec sa darovacou listinou Václava I. z roku 1253 (CDB III, č. 266, s. 455) dostáva do rúk rádu Křižovníkov s červenou hvězdou. Táto listina predstavuje prvú zmienku o lokalite. Kostol sa do písomných prameňov dostáva takmer vzápätí a to v roku 1257 (CDB V, č. 121, s. 200).

Farnosť Slivenec (*Slywenez*) odvádzala podľa registrov pápežských desiatok z roku 1352 desiatok vo výške 15 grošov (RDP, s. 42).

Stavebná podoba a história

Ranogotický kostol bol rozšírený o predsieň v roku 1693, v roku 1886 bola do lode vstavaná kruchta. Loď je novo zastropená v roku 1889. V rokoch 1900-1901 bol kostol opravený podľa projektu A. Barvitia (Poche (ed.) 1980, 363).

Stavba pozostáva z pozdĺžnej lode, veže v juhozápadnom rohu a trojhranne uzavretého presbytára, k tomu predsieň v západnom priečelí a sakristia na severnej strane. V Presbytáry sa dochovala rebrová klenba na konzolách, gotické sanktuárium a sedile. S loďou ho prepája hrotitý triumfálny oblúk(Dragoun 2002, 200). Okná v presbytáry sú hrotito zakončené s kópiami pôvodných vitráží z 2. polovice 14. storočia a z doby okolo roku 1400. S motívmi: Ukrižovaný a sv. Kateřina vo východnom okne, dvaja apoštoli v okne severovýchodnom, Kristus Trpiteľ a sv. Petr v juhovýchodnom okne (Poche (ed.) 1980, 363).

Datovanie

1275-1300 (Poche (ed.) 1980, 363)

Zachovalý gotický krov dendrochronologicky datovaný do roku 1323(Valtr 2002, 86) Čo vrhá tieň pochybnosti na dosiaľ všeobecne prijímané datovanie, keďže prestavba tak mladého kostola je nepravdepodobná a koniec 1. štvrtiny 14. storočia by tak bol termínom dokončenia kostola (Dragoun 2002, 200).

Stodůlky - kostol sv. Jakuba Většího

Sídlný kontext a topografia

Kostol uzatváral severnú stranu návse stredovekej obce Stodůlky, mierne sa zvažujúcej na juh. Stavba stála v nadmorskej výške 358 metrov, na podloží z ílovitých bridlíc, pieskovca a prachovca. S rozsiahlymi plochami kremenného pieskovca v okolí (Bokr - Fiferová 2009).

Empora v kostole indikuje existenciu panského sídla v okolí(Dragoun 2002, 199).

Písomné pramene

Prvé písomné správy o Stodůlkách pochádzajú z roku 1292(RBM II, č. 1597, s. 686).

V registroch pápežských desiatkov z roku 1352 je farnosti Stodůlky vymeraný desiatok vo výške 24 grošov(RDP, s 41).

Stavebná podoba a história

Stredoveký kostol bol zbúraný v roku 1894. Prieskum, predchádzajúci demolácií, identifikoval románsky pôvod veže a lode.

Veža stála v ose západného priečelia a k lodi kostola sa pridružovala vlastnou nosnou východnou stenou. Na západnej strane stálo zrejme okno strieľňovitého charakteru. Vstup do veže viedol z interiéru kostola

Lod', pravdepodobne plochostropá, s vnútornými rozmermi 8, 45 x 5, 17 m bola vybavená západnou emporou spočívajúcou na strednom hranolovom pilieri a zaklenutou dvoma poľami krížovej klenby s pasmi. Pasy spočívali na rímsových konzolách, z ktorých jedna bola bohato zdobená, odspodu profilovaná výžlabkom, oblounom a zuborezom. Vstup do lode bol od juhu portálom s polkruhovým tympanonom s plasticky vyvedeným ukrižovaným Kristom. Bočné steny boli pod rímsou zdobené oblúčkovitým vlysom, prebiehajúcim medzi nárožnými lyzénami.

V prvej fáze stavby je predpokladateľná polkruhová apsida, zrejme už v 13. storočí nahradená polygonálnym presbytárom. Päťstranný presbytár mal zhodnú šírku s loďou, bol bez oporných pilierov a mal hrotité okná, zaklenutý bol rebrovou klenbou zbiehajúcou sa v svorníku a vybiehajúcou z konzol, z ktorých prvé dve mali podobu ľudských hláv (Dragoun 2002, 199).

Datovanie

Vznik kostola sa zhodne kladie do doby okolo polovice 12. storočia, na základe dispozičnej analógie s inými stavbami v okolí Prahy (Merhautová 1971, 325)

Svárov - kostol sv. Lukáše

Sídlný kontext a topografia

Kostol, obohnaný kruhovým gotickým múrom, stojí na návsi obce v nadmorskej výške asi 390 metrov na miernej vyvýšenine nad asi 100 metrov vzdialeným potokom. Podložie tvorí droba, stretávajúca sa so svahovými a naviatymi sedimentmi (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Obec Svárov je prvý krát doložená v roku 1249 (CDB IV, č. 159, s. 262: *villa...Zwarov*) kedy náležala břeňnovskému kláštoru.

K roku 1352 je v registroch pápežských desiatkov vedená fara Svárov (Swarow) s jej desiatkom v hodnote 9 grošov (RDP,s. 42) (Boháč 2001, 77)

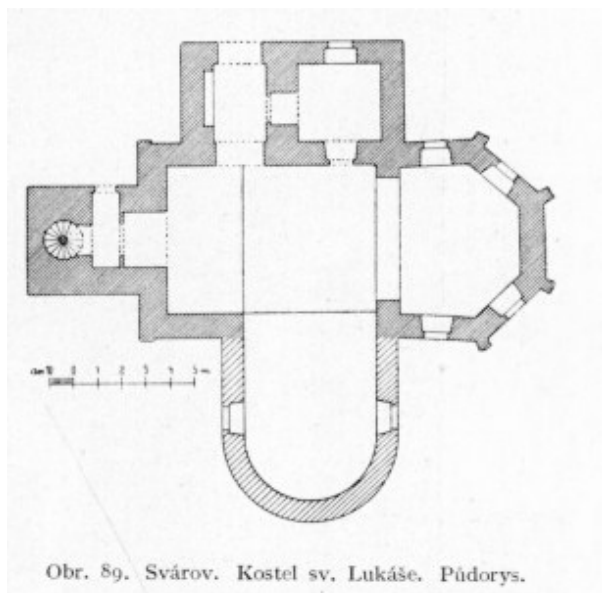
Stavebná podoba a história

Lod' a veža sú románskeho pôvodu, presbytár je mladší, gotický. V roku 1625 pribúda bočná kaplnka, v roku 1717 celá stavba prešla rekonštrukciou, rozširujúcou ju o sakristiu a predsieň na severnej strane. Ďalšie opravy kostola sa konali v rokoch 1768, 1786 a 1909.

Kostol je jedno lodný, zakončený päťbokým presbytárom, isteným opornými piliermi. Má štvorcovú sakristiu a obdĺžnikovú predsieň na severnej strane lode. Na južnej strane je štvorcová kaplnka s polkruhovým záverom a na západnej strane lode hranolová veža. Presbytár a sakristia sú zaklenuté valenou klenbou s lucetami, lod' a bočná kaplnka majú strop plochý. Okná sú polkruhovo ukončené (Poche (ed.) 1980, 471-472).

Románska veža prilieha východnou stranou k západnému štítu kostola iba v jeho najvyšších častiach, kde je jej murivo vynášané segmentovým oblúkom klenbeného pasu. Zvonica má združené okná. Steny románskej veže sú vynesené pomocou klenutých pasov čo imituje stavebné prevedenie lodí baziliky Nanebevzetí Panny Marie v Strahovskom kláštore (Radová 1983, 17).

Slohovo sa radí kostol k románsko-gotickým a ostatky vežovitej panskej tribúny indikujú súkromné založenie.

Obr. 89. Svárov. Kostel sv. Lukáše. Púdorys.

(Wirth 1907, 105)

Datovanie

2. pol. 13. storočia.

Třebotov - kostol sv. Martina

Sídlný kontext a topografia

Kostol stával na návsi, v nadmorskej výške asi 370 metrov, na vápencovom podloží, vzdialený asi 160 metrov od potoka a mladšej vodnej tvrdze pri ňom stojacej.

Písomné pramene

Prvá písomná zmienka o lokalite je z roku 1253 (CDB IV, č 266, s 455: *Tribotowe*) kedy je dvorec v Třebotove darovaný Václavom I. křižovnickému špitálu sv. Františka. V registroch pápežských desiatkov figuruje farnosť Třebotov s desiatkom vo výške 9 grošov (RDP, 41). (Boháč 2001, 79)

Stavebná podoba a história

Dnešná stavba je pseudorománskeho slohu, postavená medzi rokmi 1866-67 na mieste kostola zbúraného rok predtým.

Kostol je jednodlný pozdĺžny s obdĺžnikovým, naprieč situovaným presbytárom, s trojhranným záverom na západe, sakristiou na východe a s predsieňou v západnom priečelí (Poche (ed.) 1982, 104-105).

Pôvodnú podobu zachytila farská kniha z roku 1866. Tá stavbu popisuje ako nepravidelnú a kľukatú s južnou vstupnou predsieňou a severovýchodnou sakristiou a nízkou robustnou valcovitou vežou, prirovnanou k pražskej rotunde sv. Kříže.

Na základe prirovnania třebotovskej stavby k rotunde, Merhautová usudzuje, že aj tu sa pôvodne jednalo o rotundu. Tá mala po prestavbe tvoriť západnú časť kostola (Merhautová 1971, 375).

Datovanie

Boháč datuje ako románsko-gotický pred pol 13. stor. (Boháč 2001, 79). Čo do značnej miery kolидуje s Merhautovej interpretáciou stavby ako rotundy.

Tursko - kostol sv. Martina

Sídlný kontext a topografia

Pôvodne sa obec nazývala Černuc, pomenovanie Tursko, azda podľa pomiestneho výrazu pastvín, sa objavuje začiatkom 13. storočia. (CDB II, č. 359, s. 382: *in villa Crynucy, Naturscye*)

Kostol, obklopený cintorínom stával na južnom okraji stredovekej obce v nadmorskej výške 295 metrov na brehu potoka. Podložie mu tvoria sprašové sedimenty (Bokr - Fiferová 2009). Archeologické nálezy v katastri obce sú prevažne datované do konca ranného stredoveku alebo na prelom stredoveku vrcholného.

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci pochádza z roku 1100, vtedy bola obec v majetku křižovnického rádu, ktorí tu mali rozsiahlu komendu s dvorcom. (CDB I, s. 100, s. 105: *villas Crenuc*). Farný kostol je tu doložený k roku 1257.

Registra papežských desiatok uvádzajú pre faru v Černuci desiatok 9 grošov (RDP, s 46).

Stavebná podoba a história

Poche označuje za pôvodne gotický, Radová ho prisudzuje ešte k románskemu slohu (Radová, M. 1983).

Stredoveký kostol bol zničený v roku 1637, nový bol postavený medzi rokmi 1700-1706. Stavebné úpravy podstúpil v roku 1894, najmarkantnejšie bolo zvýšenie veže.

Dnešný kostol je baroková jedno lodná, pozdĺžna stavba so zaobleným nárožím a so zúženým, obdĺžnikovým, trojhranne ukončeným presbytárom, s hranolovou vežou v západnom priečelí a s pravouhlou sakristiou v ose stavby.

Presbytár a sakristia sú zaklenuté valenou klenbou s lunetami, loď prízemie veže krížovou klenbou s lunetami, len loď má plochý strop (Poche (ed.) 1982, 120)

Datovanie

Písomné pramene dokladajú existenciu kostola najneskôr v 1. pol 13. storočia.

Únětice - kostol Nanebevzetí Panny Marie

Topografia a sídelný kontext

Pri prijatí tézy o totožnom umiestnení románskeho a dnešného kostola, stál pôvodný kostol v nadmorskej výške asi 250 metrov vo svahu zvažujúcom sa na juh, k asi 150 metrov vzdialenému Únětickému potoku, pozdĺž ktorého sa pravdepodobne rozkladalo ranostredoveké osídlenie, doložené ojedinelými nálezmi, radenými do RS4. Dnešné Únětice, plošne značne rozsiahlejšie, už obklopujú kostol zo všetkých strán.

Kostol stojí približne na rozhraní naviatych sprašových sedimentov a spevnených prachových sedimentov, začínajúcich v svahu nad potokom (Bokr - Fiferová 2009).

Písomné pramene

Prvá písomná zmienka o lokalite vznikla medzi rokmi 1125 až 1140 (CDB I, č 124, s 130: *...me Zbyhneum ... sacerdotem in meo patrimonio ... Vnetych fundasse ecclesian ... in qua locavi duos canonicos.*) Kedy je kanonikom Zbyhněvom založený a bohato obdarovaný kostol, rozkladajúci sa na jeho patrimoniu v Úněticiach (Boháč 2001, 184) V registroch pápežských desiatkov majú Únětice (*Vnyeticz*) stanovený poplatok 24 grošov. (RDP, s 47)

Stavebná podoba a história

Merhautová nepredpokladá súvislosť medzi dnešným únětickým kostolom Nanebevzetí Panny Marie a románskou stavbou (Merhautová 1971, 347). Radová, i Poche pripúšťajú kontinuitu lokality pre umiestnenie kostola (Radová 1983, 30; Poche (ed.) 1982, 141) Dnešná stavba je neskoro baroková, z poslednej štvrtiny 18. storočia. Má jednu loď, hranolovú vežu v západnom priečelí a sakristiu v ose stavby a je ukončená obdĺžnikovým, polkruhovo ukončeným presbytárom.

Datovanie

Existencia kostola je písomne preukázaná k 2/4 12. storočia (Merhautová 1971, 348).

Veltrusy - kostol Narození sv. Jana Křtitele

Sídelný kontext a topografia

Kostol stojí v nadmorskej výške 173 metrov na okraji niekdajšej návsi. Vzdialený je asi 400 metrov od Mlýnského potoka na severe a asi 1 km od súčasného brehu Vltavy na západe.

Postavený je na kvartérnych štrkopieskových riečnych sedimentoch (Bokr - Fifernová 2009).

Písomné pramene

Obec Veltrusy je spoľahlivo doložená k roku 1226 v privilegii Přemysla Otakara I., určenému doksanskému kláštoru. (Velc 1904, 360)

Písomná zmienka, dokazujúca kostol, existuje pre Veltrusy z roku 1273 (CDB V. č. 704, s 347: villam de Weltrus cum ecclesia) (Boháč 2001, 198)

V registroch pápežských desiatkov je pre Veltrusy vymeraná sadzba 15 grošov(RDP, 47)

Stavebná podoba a história

Poche považoval kostol za gotický, barokovo upravený. V 1. desaťročí 20. storočia bol kostol prestavovaný a pribudla veža v priečelí.

Stavebne sa jedná o jednodlnú pozdĺžnu stavbu so štvorcovým presbytárom , obdĺžnikovou sakristiou na severnej strane a hranolovou vežou v západnom priečelí.

Presbytár je zaklenutý krížovou klenbou s prisekávanými rebrami, v lodi je valená klenba s lunetami.

V presbytáry sú pozostatky nástenných malieb z 2. polovice 14. stor. (Poche (ed.) 1982, 208-209)

Datovanie

Poche datuje do 1. polovice 14. storočia, existujúce písomné pramene naznačujú jeho pôvod už v 13. storočí.

Zbraslav - kostol sv. Havla

Sídlný kontext a topografia

Kostol stojí na vrchu, podľa jeho zasvätenia, Havlín pomenovanom v nadmorskej výške 267 metrov. Od mŕtveho ramena Berounky ho delí vzdušnou čiarou len asi 170 metrov, ktoré ale predstavuje strmé úbočie. Pôvodné osídlenie Zbraslavi sa rozkladalo asi 500 metrov severovýchodne, pri brehoch Vltavy. Hmotu Havlína vytvára zmiešaná droba, pieskovec, prachovec a ílovitá bridlica (Bokr - Fifernová 2009).

Písomné pramene

Prvá zmienka o lokalite a kostole pochádza z roku 1115, kedy bol zbraslavský statok i s kostolom darovaný kladrubskému kláštoru(CDB I, č. 390, s. 397). Neskôr sa vracia

do rúk koruny ktorá ho v roku 1292 venovala vznikajúcemu zbraslavskému kláštoru. V roku 1352 je v registroch pápežských desiatkov pre kostol vymeraná sadzba 24 grošov(RDP, s. 41).(Boháč 2001, 81)

Stavebná podoba a história

Pôvodnej románskej fáze náleží z dnešného kostola západná časť, tvorená hranolovou vežou a západná časť lode. Vystavané sú z nízkych opukových kvádrov. Murivo románskej lode pravdepodobne pokračuje až k východným nárožiam, ku ktorým priliehajú mladšie bočné lode.

Vežu otvárajú v prízemí z troch strán mladšie kvadratické okienka, románsky pôvod by mohlo mať strielňové okno vyššie na južnej stene. Vežu zvyšuje a zakončuje baroková nadstavba (Dragoun 2002, 200-201).

Datovanie

Prijatím tézy o nepravosti listiny z roku 1115 je možno posunúť datovanie stavby niekam do 2. štvrtiny 12. storočia (Merhautová 1971, 364-365)

Zlíchov - kostol sv. Filipa a Jakuba (pôv. Sv. Štěpán)

Topografia a sídelný kontext

Kostol sa vyznačuje dominantnou polohou na vápencovom skalnom chrbte tiahnucom sa pozdĺž Vltavy, vzdialenej dnes len asi 100 metrov. Jeho nadmorská výška je približne 190 metrov.

Písomné pramene

Prvá zmienka o obci i kostole pochádza z roku 1257(CDB V, 1, č. 119, s. 196), kedy sa dostávajú do majetku vyšehradskej kapituly.

Desiatok odvádzaný zlíčovskou farnosťou podľa registrov pápežských desiatkov z roku 1352 dosahuje hodnotu 6 grošov(RDP, s 41).(Boháč 2001, 82)

Stavebná podoba a história

Kostol tvorí pozdĺžna loď a pravouhlý presbytár, nad ktorým stojí hranolová veža. Stredoveká stavba prišla o charakteristické prvky pri barokových úpravách z roku 1713(Dragoun 2002, 195).

Datovanie

Prvá fáza kostola bola neskororománska alebo ranogotická(Dragoun 2002, 195), bez presnejšie chronologicky zaraditeľných stavebných prvkov ostáva datovanie všeobecne do 13. storočia.

Želenice - kostol sv. Jakuba Většího

Topografia a sídelný kontext

Kostol, obklopený cintorínom a sprevádzaný drevenou zvonnicou, leží na vrchole terasy, obracajúcej sa na sever, nad obcou v nadmorskej výške asi 312 metrov.

Stavba stojí na spongilitickom slieňovci a prachovci kriedového pôvodu (Bokr - Fifernová 2009), inak pomenovateľnom ako opuka, ktorá je následne aj stavebným materiálom kostola.

Písomné pramene

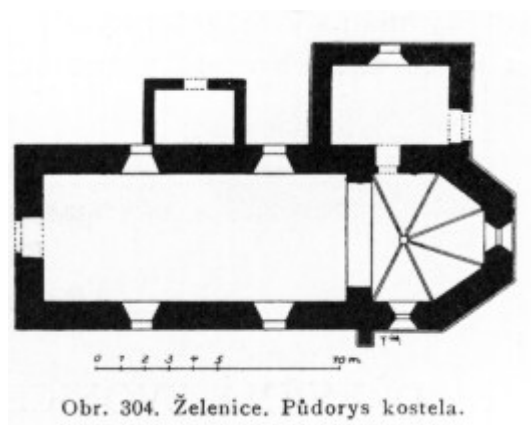
Obec doložená približne k roku 1227 v majetku kláštora sv. Jiří v Prahe (CDB II, č. 378, s. 421: *villa ... Selunici*)

Prvá zmienka o kostole ale pochádza až z roku 1352, kedy je v registroch pápežských desiatkov pre farnosť Želenice (*Zelynicz*) zaznamenaný desiatok vo výške 18 grošov (RDP, s 45). (Boháč 2001, 165)

Stavebná podoba a história

Loď je pôvodná z 12. storočia, presbytár pochádza z 2. štvrtiny 13. storočia. Gotická prestavba v 2. pol. 14. storočia. Ďalšie stavebné úpravy v 2. pol. 17. stor. a v roku 1855. Stavebne sa jedná o jednolodný, pozdĺžny kostol s trojboko uzavretým presbytárom v plnej šírke lode, s obdĺžnikovou sakristiou po severnej strane.

Loď a sakristia sú plochostropé, presbytár zaklenutý krížovou klenbou, ktorej rebrá končia malými hlavičkami alebo sú šikmo zaseknuté. Loď a presbytár oddeľuje masívny, mierne lomený víťazný oblúk, na oboch stranách skosený (Poche (ed.) 1982, 406).

(Velc 1904, 445)

Datovanie

Možno už koniec 11. storočia, ale pravdepodobnejšie je až 12. storočie.

11.3. Lokality v nevidieckych sídelných kontextoch

Len pre úplnosť je nutné spomenúť stavby z nevidieckych sídelných kontextov, existujúce už v rannom stredoveku na vymedzenom území.

11.3.1. Kláštorné kostoly:

Břevnov - kostol sv. Markéty

Zbraslav - kostol sv. Jakuba

Svatý Jan pod skalou - kostol sv. Jana Křtitele

11.3.2. Kostoly stojace na kniežacích hradiskách:

Budeč - kostol Panny Marie

Budeč - kostol sv. Petra a Pavla

Levý Hradec - kostol sv. Klimenta

Libušín - kostol sv. Jíří

Tetín - kostol sv. Jana Nepomuckého (pôvodne sv. Michala)

Tetín - kostol sv. Kateřiny

12. Pramene a literatura

Balatka, B. a kol. 1990: Okolí Prahy - západ. Praha.

Benešová, K. - Kratochvíl, P. (ed.) - Muchka, I. P. - Petrasová, T. - Prix, D. - Švácha, R. 2009: Velké dějiny zemí koruny české. Tematická řada Architektura. Praha

Birnbaum, V. 1929: Románské empírové kostely v Čechách. In: J. Štenc (ed.), Sborník k sedmdesátým narozeninám Karla B. Mádl, Praha, 49-60.

Boháč, Z. 1972: Patronie jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. Československý časopis historický 21. 369-388

Boháč, Z. 2001: Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Pražský archidiakonát. Praha.

Bokr, P. - Fiferová, M. 2009: Modul geografické a geologické lokalizace - Lokalizační a mapová aplikace verze 1.1. Praha. Dostupné z URL Aplikační sever České geologické služby, volně přístupná webová aplikace URL: <http://www.geology.cz/app/ciselniky/lokalizace/>. (cit. jún 2014)

Borovský, T. 2009: Formy a funkce klášterního patronátu v době posledních Přemyslovců. In: J. Dobosz, (ed.), Kościół w monarchiach Przemysłodów i Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006 roku. Poznań 2009, 275-284.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, ed. Gustav Friedrich a násl., I-V Pragae 1904 sq.

Čechura, M. 2005: Poznámky k článku Jana Sommera Vlastnický kostel na návrší? URL: <<http://sweb.cz/ceskaplacka/>> [cit 6. 2005].

Demek, J. a kol. 1987: Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. Praha.

Dittrich, T. 1980: Románské stavby z okruhu kladrubskeho klášteera, Umění 28, č. 2, 129 – 139.

Doležel, J. 2012: Nové dějiny desátka. Ostrava. 2. vyd.

Dragoun, Z. 2002: Praha 885-1310. Kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha

Frolík, J. - Smetánka, Z. 1984: K raně středověkému osídlení Přední Kopaniny. Archaeologica Pragensia 5/2.

Guth, K. 1924-1925: České rotundy, Památky archeologické 34.

Havlík, L. E. 1993: Kronika o Velké Moravě. Brno.

- Hejna, A. 1977: Drobná opevněná sídla v Čechách a jejich místo v sídlištním vývoji 10.- 13. století. *Archaeologica historica* 3, s. 75 - 82.
- Herout, J. 1981: Staletí kolem nás. Praha*
- Hledíková, Z. 2007: Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia. In: Colloquia mediaevalia Pragensia 8. Praha, 23–32.*
- Hnojil, A. 2006: Z počátků památkové péče v Čechách. Plány k puristické obnově rotundy sv. Máří Magdaleny v Přední Kopanině z roku 1854, Zprávy památkové péče 66/2006/3. 241-244.*
- Hrnčiarová, T. - Mackovčín, P. - Zvara, I. et al. 2009: Atlas krajiny České republiky. Průhonice.*
- Charvát, P. 1999: Na počátku bylo slovo: České křesťanství do roku tisíc, Studia archaeologica Slovaca mediaevalia II, 7-31.*
- Jan, L. 2006: Stará Morava mezi Východem a Západem. In: Sommer, P. (ed), Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, Praha, 251-264.*
- Kašička, F. 1999: Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova, Archaeologia historica 24, 327-332.*
- Kašička, F. 1999: Sakrální stavby v denním životě našeho středověkého venkova, Archaeologia historica 24, 327-332.*
- Klápště, J. 1994: Paměť krajiny středověkého Mostecka. Most.*
- Kliment, V. - Vojtíšková, J. 1993: Církevní a duchovní život. In: Kol. aut.: 1000 let města Libčice nad Vltavou. Libčice nad Vltavou. 40-44.*
- Koziak, R. 2007: Conversio gentum a christianizácia vo včasnóm stredoveku. In: Zmátlo, P. (ed.): Ružomberský historický zborník I., 83-100.*
- Kuna, M. - Křivánková, D. - Krušinová, L. 1995: Archiv 2.0 systém archeologické databáze Čech. Praha.*
- Kuthan, J. 1983: Počátky a rozmach gotické architektury v Čechách. K problematice cisterciácké stavební tvorby. Praha*
- Kuthan, J. 1994: Česká architektura v době posledních Přemyslovců: města, hrady, kláštery, kostely. Vimperk.*
- Líbal, D. - Líbalová, V. 1983: Gotická architektura středních Čech. Praha.*
- Líbal, D. (rec.)1974: Merhautová, A., Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971. In: Umění 22, 160-175.*
- Libor, J. 2009: K otázce hradských kostelů, velkofar a arcikněží v přemyslovském panství (10.-12. stol.). In: J. Dobosz, (ed.), Kościół w monarchiach Przemyslidów i*

Piastów. Materiały z konferencji naukowej Gniezno 21-24 września 2006 roku. Poznań 2009, 193-203.

Mencl, V. 1965: Panské tribuny v naší románske architektuře, Umění 13, č. 1, 29-62.

Merhautová, A. - Třeštík, D. 1983: Románske umění v Čechách a na Moravě. Praha.

Merhautová, A. 1971: Raně středověké architektura v Čechách, Praha.

Merínský, Z. 2006: České zeme od příchodu Slovanu po Velkou Moravu II. Praha.

Nechvátal, B. 1999: Radomyšl. raně středověké pohřebiště. Praha.

Neustupný, Z. 1999: Zázemí Prahy na sklonku raného středověku – příklad vypovídací schopnosti pramenů. Mediaevalia Archaeologica 1. Praha – Wrocław. 151-156.

Podlaha, A. 1907-1911: Posvátná místa království Českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém. Řada první, Arcidieceze pražská. Díl I - VII. Praha

Podlaha, A. 1911: Posvátná místa království českého. Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvát. soch, klášterů i jiných pomníků katol. víry a nábožnosti v království Českém. Arcidiecéza pražská. Díl V. Vikariát Libocký. Praha

Poche, E. (ed.) 1977: Umělecké památky Čech 1. Praha.

Poche, E. (ed.) 1978: Umělecké památky Čech 2. Praha.

Poche, E. (ed.) 1980: Umělecké památky Čech 3. Praha.

Poche, E. (ed.) 1982: Umělecké památky Čech 4. Praha.

Radová, M. 1983: Předrománská a románská architektura Středočeského kraje. Praha.

Polc, J. V. 1973: Církevní správa v Čechách do pol. 14. století. In: Tisíc let pražského biskupství 973–1973. Řím 1973, 17–60

Polc, J. V. 1999: Česká církev v dějinách. Praha.

Poulik, J. 1975: Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha

Prix, D. - Varhaník, J. - Zavřel, J. 1992: K počátkům kostela sv. Martina v Praze 6-Řepích. Zprávy památkové péče. Časopis státní památkové péče 52, 8/1992. 7-16.

*Prix, D. 2011: Středověký kostel Narození Panny Marie v Holubicích. In: Všetečková, Z. – Czumalo, V. – Prix, D., *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Holubicích*. Holubice.*

Procházka, M. 2007: Vrapice – šlechtické sídlo a sakrální stavba. In: Dějiny staveb 2007. Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2007, Plzeň, 98 - 101.

RADIL, V. 1934: Dějiny Přední Kopaniny v okrese Praha venkov. Praha

Razím, V. 1982: K otázce stavební podoby původního kostela sv. Fabiána a Šebestiána v Liboci. Archaeologica Pragensia 3. 79-86.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, ed. Karel Jaromír Erben a násl., I-VII, Pragae 1855 sq.

Registra decimarum papalium, ed. Václav Vladivoj Tomek, Praha 1873.

Sláma, J. 2006: Počátky křesťanství v Čechách. In: Sborník k počtě svatě Ludmily. Mělník, 7-14.

Soćko, A. 2005: Układy emporowe w architekturze państwa krzyzackiego. Warszawa.

Sommer, J. 1989: Gotické kostely s obrannými zařízeními na českém venkově. Sborník klubu přátel muzea hlavního města Prahy. 195-200.

Sommer, J. 1997: Ke stavebnímu vývoji kostela sv. Gotharda ve Slaném. In: Z. Kuchyňka (red), Slaný. České město ve středověku. Sborník příspěvků k 700. výročí královského města Slaného, Kladno -Slaný, 14-21.

Sommer, J. 2004: Vlastnický kostel na návrší? URL:<<http://sweb.cz/ceskaplacka/archiv/placka28.htm>> [cit.6. 2014].

Tomaszewski, A. 1974: Romańskie kościoły z emporami zachodnimi na obszarze Polski, Czech i Węgier. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk.

Treščík, D. 2001: Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871. Praha.

Treščík, D. 2001b: Křest českých knížat roku 845 a christianizace Slovanů, Český časopis historický 92, 423-459.

Treščík, D. 2008: Počátky přemyslovců. Praha.

Turek, R. 1965: K problému počátku raněfeudálních emporových kostelů u nás, Právněhistorické studie 11, 17-27.

Valtr, L. 2002: Zpráva o opravě krovu a stropu kostela všech svatých v Praze-Slivenci. Výroční zpráva Státního památkového ústavu v hlavním městě Praze za rok 2001. Praha.

Varhaník, J. 1999: Středověký vesnický kostel jako refugium, Archaeologia historica 24, 313 – 317.

Klápště, J. 2010: Boemia plena est ecclesiis et religione divina, In: M. Studničková (ed.), Čechy jsou plné kostelů. Kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc., Praha, 217-227.

Velc, F. 1904: Soupis památek uměleckých a historických v království Českém, ročník 20. Politický okres slánský. Praha.

Vlček, P. (red.) 2012: Umělecké památky Prahy. Velká Praha, A-L. Praha.

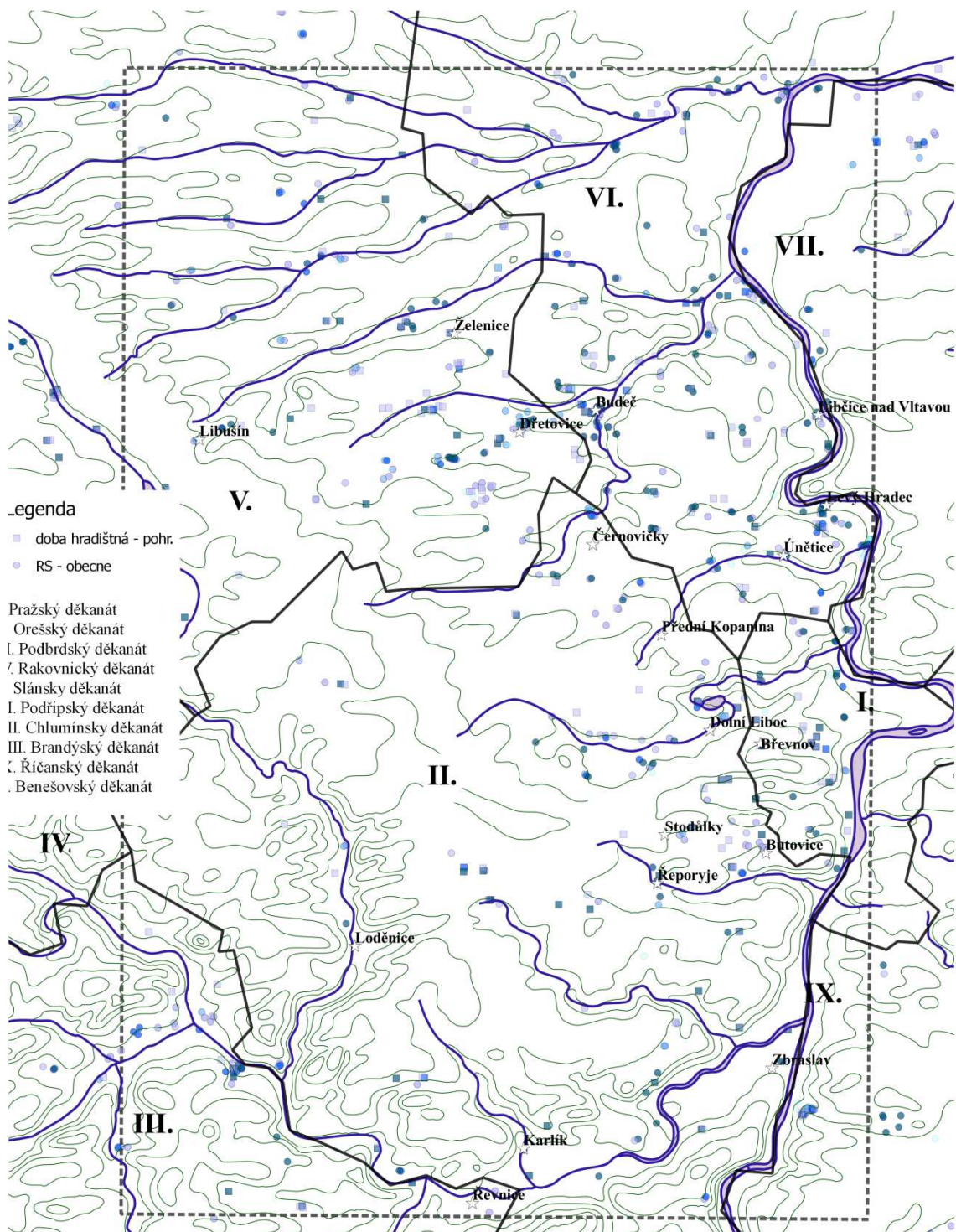
- Všetečková, Z. 2011: Nástenné malby v kostele Narození Panny Marie. In: Všetečková, Z. – Czumalo, V. – Prix, D., *Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Holubicích*. Holubice.
- Wirth, Z. 1907: Soupis památek uměleckých a historických v království Českém, 26. Politický okres kladenský. Praha.
- Zlámal, B. 2006: Příručka českých církevních dějin II. Doba románské katolicity (1000-1200). Olomouc.
- Zlámal, B. 2006: Příručka českých církevních dějin II. Doba románské katolicity (1000-1200). Olomouc.
- Zlámal, B. 2007: Příručka českých církevních dějin III. Doba gotické katolicity (1200-1400). Olomouc.
- Žemlička, J. 1997: Slaný - opožděné založení jednoho královského města. In: Z. Kuchyňka (red), Slaný. České město ve středověku. Sborník příspěvků k 700. výročí královského města Slaného, Kladno -Slaný, 4-11.
- Žižka, J. 1995a: Kostel sv. Petra a Pavla ve Chvatěrubech. Průzkumy památek 1995/2. 92-98.
- Žižka, J. 1995b: Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Železné (okr. Beroun). Průzkumy památek I/1995. Praha. 73-76.
- Žižka, J. 1995c: Z oprav kostelů na Berounsku, Památky středních Čech 9/2. 42-52.

13. Přílohy

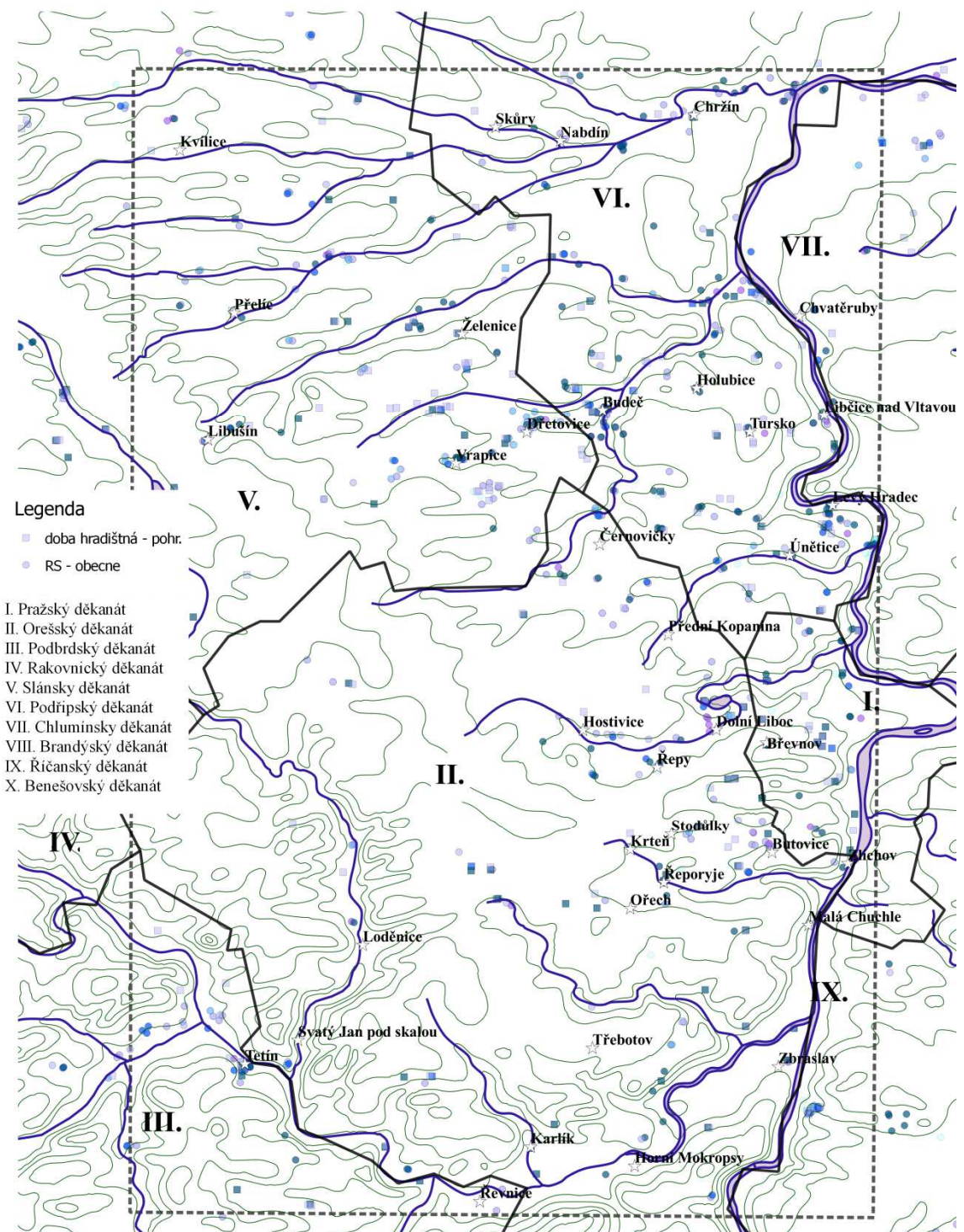
Tabulka 2. Vybrané vlastnosti kostolov.

	M.N.M.	VODA	OBEC	RDP	VEK
Beroun - kostol sv. Jakuba	222	230	Stred	90	13. stor 2. pol
Liteň - kostol sv. Petra a Pavla	317	...	Stred	18	13. stor 2. pol
Radotín - kostol sv. Petra a Pavla	202	10	Okraj	16,5	13. stor 2. pol
Slaný - kostol sv. Gotharda	260	40	Okraj	90	13. stor 2. pol
Slivenec - kostol Všetech Svatých	330	...	Stred	15	13. stor 2. pol
Svárov - kostol sv. Lukáša	390	100	Stred	9	13. stor 2. pol
Veltrusy - kostol Narození sv. Jana Křtitele	173	400	Stred	15	13. stor 2. pol
Železná - kostol nanebevzetí Panny Marie	397	...	Okraj	12	13. stor 2. pol
Nabdín - kostol sv. Barbory	201	150	Mimo	9	13. stor 1. pol
Holubice - kostol Narození Panny Marie	290	100	Stred	21	13. stor 1. pol
Hostivice - kostol sv. Jakuba Většího	346	...	Stred	18	13. stor 1. pol
Chvatěruby - kostol sv. Petra a Pavla	170	200	Okraj	24	13. stor 1. pol
Krteň - kostol sv. Jana a Pavla	349	40	...	15	13. stor 1. pol
Kvílice - kostol sv. Víta	275	300	Mimo	15	13. stor 1. pol
Přelíc - kostol sv. Petra a Pavla	300	160	Okraj	15	13. stor 1. pol
Řepy - kostol sv. Martina	347	...	Okraj	...	13. stor 1. pol
Třebotov - kostol sv. Martina	370	160	Stred	9	13. stor 1. pol
Tursko - kostol sv. Martina	295	...	Okraj	9	13. stor 1. pol
Vrapice - kostol sv. Mikuláše	300	130	Mimo	12	13. stor 1. pol
Horní Mokropsy - kostol sv. Václava	220	20	Okraj	12	13. stor
Skůry - kostol sv. Bartoloměje	205	100	Okraj	12	13. stor
Zlíchov - kostol sv. Filipa a Jakuba	190	100	Mimo	6	13. stor
Černovičky - kostol sv. Vavřince	320	220	Mimo	9	12. stor 2. pol
Loděnice - kostol sv. Václava	265	30	Stred	6	12. stor 2. pol
Dřetovice - kostol sv. Václava	292	250	...	18	12. stor 1. pol
Přední Kopanina - rotunda sv. Máří Magdaleny	345	150	Stred	9	12. stor 1. pol
Stodůlky - kostol sv. Jakuba Většího	358	...	Stred	24	12. stor 1. pol
Únětice - kostol Nanebevzetí Panny Marie	250	150	...	24	12. stor 1. pol
Zbraslav - kostol sv. Havla	267	170	Mimo	24	12. stor 1. pol
Želenice - kostel sv. Jakuba Většího	312	...	Mimo	18	12. stor 1. pol
Butovice - kostel sv. Vavřince	318	...	Mimo	6	12. stor
Dolní Liboc - kostol obětovaní Panny Marie	328	160	Mimo	12	12. stor
Karlík - kostol sv. Prokopa a Martina	216	50	Okraj	6	12. stor
Řeporyje - kostol sv. Petra a Pavla	312	90	Okraj	9	12. stor
Chržín - kostol sv. Klimenta	232	...	Mimo	18	...rom
Libčice nad Vltavou - kostol sv. Bartolomeje	179	50	Okraj	16	...rom
Malá Chuchle - kostol Panny Marie	195	250	Okraj	9	...rom
Ořech - kostol Stětí sv. Jana Křtitele	362	...	Stred	12	...rom
Řevnice - kostol sv. Mořice	211	300	Stred	15	...rom

Mapa 1. Kostoly a stopy osídlenia okolo roku 1200

Mapa 2. Kostoly a stopy osídlenia okolo roku 1250

Mapa 3. Kostoly a stopy osídlenia okolo roku 1300

